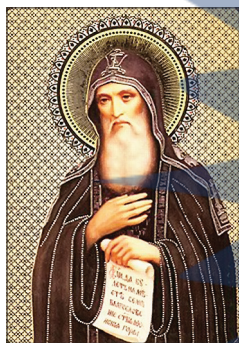

ун-та. Язык и лит. 2013. № 4; Andergassen L. L'iconografia di Sant' Antonio di Padova dal XIII al XVI secolo in Italia. Padova, 2016; Червінська Р. Чуда святих. Львів, 2018.

М. Ю. Чікарькова

Антоній Печерський (у миру — Антип чи Антипа; бл. 983, імовірно, м. Любеч, тепер смт Ріпкинського р-ну Черніг. обл., Україна — 1073, м. Київ, тепер Україна) — реліг. діяч, зачинатель чернецтва в Київській Русі, засновник Києво-Печерського монастиря (Києво-Печерська лавра) та Черніг. печерного монастиря (тепер Троїцько-Іллінський монастир у Чернігові). Уособив перенесення на київ. землі аскетич. досвіду Афонської гори (див. Афон). Домовір. відомостей про життя А. П. бракує. У рукописах «Повісті минулих літ» та «Києво-Печерського патерика» збереглися сліди оповіді (прибл. кін. 11 ст.) про заснування Печер. обителі та її перших подвижників. Реконструкція життєпису ускладнена суперечностями з ін. документами — житієм Феодосія Печерського, «Словом про створення церкви Печерської», різн. редакціями «Патерика» тощо. Ймовірно, замолоду відзначався побожністю і схильністю до самітництва; жив у власноруч викопаній печері на околиці м. Чернігова. Згодом рушив на г. Афон, де прийняв постриг, обравши ім'я Антоній. Отримав благословення повернутися на Русь, прибув до м. Києва бл. 1013 у князювання Володимира Святославича. Оселився в печері на схилі р. Дніпра, у князю с. Берестовім. У часи міжусоб. боротьби за київ. престол вдруге дістався г. Афону (свідчення про нову подорож з'являються лише в 2-й редакції «Патерика», 1462). Повернувся до Києва. Русі після утвердження Ярослава I Мудрого. Оселився в окр. печері (на тер. Дальніх, тепер Феодосієвих, печер), колись облаштованій Іларіоном Київським (ймовірно, від А. П. Ларіон прийняв чернечий постриг). Аскетичне доброчесне життя А. П. стало взірцем для вірян. Навколо нього гуртується спільнота ченців, зокрема з ближ. оточення князя Ізяслава I Ярославича. Постриг придворних Варлаама і Єфрема поклав поч. конфлікту князя з А. П. Пост. відвідини прочан змусили його та частину самітників перебратися на сусід. гору, облаштувати печер. церкву та келії, що стало поч. Києво-Печер. монастиря; його правила і статут були перейняті з афон. обителей. Сам А. П. пішов у затворництво, поставив ігуменом Варлаама. Бл. 1062 благословив на ігуменство Феодосія. Повстання киян, обурених правлінням Ізяслава, та чергов. конфлікт із князем (обставини точно невідомі) спонукали А. П. у 1068–1069 перебратися до м. Чернігова. Заснував на Болдиних горах новий печер. монастир. Повернувся до м. Києва 1069 або 1073. Незадовго до смерті вказав місце для будівництва кам'яного собору Успіння Пресвятої Богородиці, встиг узяти участь у закладанні храму. Спочив на 90-му році життя, точний день смерті невідомий. Похов. у власній печер. келії в Ближніх (Антонієвих) печерах Києво-Печер. лаври. Згідно із заповітом, його мощі «віддалені від очей людських» і перебувають «під спудом» — у запечатаних раках, не відкритих для поклоніння. Чіткі відомості про час канонізації подвижника відсутні. Ушанування пам'яті 10 липня встановлене не раніше 2-ї пол. 17 ст. Його ім'ям названі також печери Троїцько-Іллін. монастиря в м. Чернігові. Ікони Антонія й Феодосія Печер-

Антоній Печерський

ських відомі від 12 ст. Найдавніше зображення (перед Богоматір'ю) збереглося на Печерській іконі Божої Матері (бл. 1288). Наслідком подвижницької діяльності А. П. стала поява скитів у містах Чернігові, Любечі, Галичі, Володимирі-Волинському та ін. культ.-політ. центрах Русі.

Дж.: Патерик Києво-Печерський: за редакцією, написаною 1462 року по Різді Христовому печерським ченцем Касієм / Упоряд. І. В. Жиленко; відп. ред. В. М. Колпакова. 2-ге вид. Київ, 2001; Нестор Літописець. Повість про минулі літ. Київ, 2005.

Лит.: Творогов О. В. Житие Антония Печерского // Словарь книжников и книжности Древней Руси : в 4 вып. / Отв. ред. Д. С. Лихачев. Ленинград, 1987. Вып. 1: XI — первая половина XIV в.; Thomson F. J. Saint Anthony of Kiev — the Facts and the Fiction: The Legend of the Blessing of Athos upon Early Russian Monasticism // Stefanos: Studia byzantina ac slavica Vladimiro Vavřínek ad annum sexagesimum quintum dedicata. Praha, 1995; Гайдай Л. І. Історія України в особах, термінах, назвах і поняттях (від найдавніших часів до Хмельниччини). Луцьк, 2000; Ориєнко І. Українське монашество / Упоряд. М. С. Тимошик. Київ, 2002; Жития Святых Святителя Димитрия Ростовского : в 12 т. Киев, 2004. Т. 11: Месяц июль; Жиленко І. В. Преподобний Антоній Печерський. Джерела і матеріали. Київ, 2015.

А. В. Арістова

Антоніми (від анти... і ґноца — ім'я) — слова (зазвичай однієї частини мови) або їхні окремі значення, а також стійкі словосполучення, афікси, грам. форми (зокрема синтакс. конструкції), які, тісно поєднуючись певною семант. спільністю, мають макс. протилежні значення. Антоніми найповніше й найвиразніше виявляються в лексич. У семант. відношенні вирізняють: а) градуальні А.; б) комплементарні А.; в) векторні А.; г) координатні А. Найб. клас — градуальні А., що позначають 2 діаметр. протилежні (за мірою або ступенем вияву) видові поняття одного родов. поняття. Це перев. поняття якості (хороший — поганий, багатий — бідний, яскравий — тьмянний, холод — тепло), кількості (багато — мало, надлишок — брак, усе — ніщо), дії (палати — тліти, поспішати — зволікати), ознаки дії або якості (дуже — злегка, надто — недостатньо). Таке родов. поняття характеризується можливістю ступеневого зростання або спадання, відповідні А. його цілком не охоплюють, тому між семант. крайнощами можливі проміж. ланки (напр., холодний — прохолодний — теплий — гарячий), а заперечення одного з А. не є ствердженням ін. (напр., «не багатий» — не тожне «бідному»). Комплементарні А. позначають 2 взаємодоповнюв. видові поняття, які разом становлять певне родов. поняття, без проміж. ланок: живий — мертвий, зрячий — сліпий, присутній — відсутній, так — ні, особливо у спільнокорених А.: одружений — неодружений, платний — безплатний (заперечення одного з А. тут є одночасно ствердженням ін.). Векторні А., що позначають 2 протилежно спрямовані або взаємно зворотні дії, явища, ознаки, напрями, відношення тощо: підніматися — опускатися (спускатися), починати — закінчувати, крапати — гіршати. До цього класу належать А. із заг. значенням «дія або стан — їхнє припинення»: рухатися — спинятися, життя — смерть; А.-конверсиви, що позначають протилежно спрямовані, «зустрічні» дії: купувати — продавати, вигравати — програвати. Координатні А.

позначають 2 протилежні точки певного просторов. або час. відрізка: верх — низ, правий — лівий. Ці осн. класи не охоплюють усіх А., напр.: вітатися — прощатися, добрий день — до побачення, вздовж — уперек та ін. Якщо в різнокореневих (власне лекс.) А. протилежність виражена різними *коренями* (основами), то в спільнокореневих — додаванням до того самого слова або основи антоніміч. афіксів (перев. *префіксів*) чи *афіксоїдів* (в'їхати — виїхати, зацвісти — відцвісти, англофіл — англофоб) або префікса із заперечним та протилежним значенням (воля — неволя, революція — контрреволюція), а при родових кореляціях — додаванням або відніманням афікса зі значенням протилежності статі (кум — кума, доярка — дояр). Проміжне місце між різно- і спільнокореневими А. займають пари складних слів з антоніміч. компонентами (глибоководний — мілководний, доброякісний — злоякісний). Щодо А. з не- і без-, то ними можна вважати тільки слова з макс. протилеж. вихідному слову значенням. Слова з цими префіксами, що просто заперечують значення твірного слова, до А. не належать, оскільки виражають не крайню, а непов. протилежність (пор. молодий — немолодий — старий, корисний — безкорисний — шкідливий). До А. близькі різні номенклатурні й термінол. опозиції, що членують більш заг. поняття (ціле) на 2 видові (2 частини цілого), повністю покриваючи його або виділяючи в ньому крайні точки: dokonаний — недokonаний вид (дієслова), органіч. — неорганіч. хімія, прокурор — адвокат, бас — тенор. Такі опозиції набувають статусу А. за умови розвитку в них якісного значення, зокрема на рівні *метафори*, пор.: актив — пасив, плюс — мінус, рай — пекло. І навпаки, антонімічність втрачається при розвитку термінол. значення, пор.: простий — складний (питання — речення). Багатозначне слово може мати кілька А., напр.: глибокий — а) мілкий (яма), б) поверховий (знання). Антонімічність фразеол. одиниць виявляється насамперед у протилежності значень слів, які входять до їхнього складу, або у вираженні протилежності через заперечення: гладити за шерстю — проти шерсті; велике цабе — невелике цабе; бачити — не бачити смаленого вовка. Якщо ж *фразеологізми* хоч і мають у принципі протилежні значення, але не так вільно асоціюються між собою (напр., у значенні «багато» — «мало»: хоч греблю гати — як кіт наплакав), вони не так легко вступають в антонім. взаємовідношення. Явище антонімії використовують у випадках *конверсії*, у грі слів і *каламбурах*, для творення *антитези*.

Лит.: Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія. Київ, 1973; Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. 2-е изд., испр. и доп. Москва, 1995; Бобух Н. М. Антонімі в українській поетичній мові. Полтава, 2007; Калашник В. С., Колоіз Ж. В. Словник фразеологічних антонімів української мови. 4-те вид. Київ, 2008; Полюга Л. М. Повний словник антонімів української мови. 4-те вид. Київ, 2008; Paradis C. Corpus Methods for the Investigation of the Antonyms Across Languages // The Lexical Typology of Semantic Shifts / Ed. by P. Juvonen, M. Koptjevskaja-Tamm. Berlin, 2016.

О. О. Тараненко

Антонін Ліберал (лат. Antonius Liberalis; дати і місця нар. і смерті невідомі, бл. 2–3 ст.) — грама-тик, міфограф. Імовірно, був римлянином, який

писав грец. мовою. Про життя автора відомостей не збереглося. Осн. твір — збірка «Метаморфози» («Μεταμορφώσεων Συναγωγή»). До *компендіуму* увійшли 41 короткі міфол. оповіді, сюжети яких А. Л. узяв із творів грец. поетів, зокрема 22 — у Нікандра, 10 — у Бея та 12 — в ін., та переповів прозою. Спільним змістом сюжетів є найрізном. перетворення богів, людей, міфічних істот, набуття ними ін. подоби (найчастіше тварин, птахів, дерев). Текст «Метаморфози», разом із творами ін. авторів дійшов у рукопису «Palatinus Graecias № 398», який був укладений прибіл. у 2-й пол. 9 ст. Манускрипт вивезено з м. Константинополя бл. 1437. Уперше було видано 1568 із паралельним лат. перекладом еллініста В. Гольцмана (Ксиландра), за ін. даними — 1598 у м. Базелі (Швейцарія). Перекладався рідко: 1837 — нім. мовою Х. Ф. В. *Якобсом*, 1968 — французькою М. Папатоμουлосом (1930–2011), 1997 — російською В. Ярхом (1920–2003).

Тв.: І т. перекл. — Le metamorfosi / A cura di T. Braccini, S. Macri. Milano, 2018.

Лит.: Ярхо В. Н. Антонин Либерал. Метаморфозы // Вестник Древней Истории. 1997. № 3; № 4.

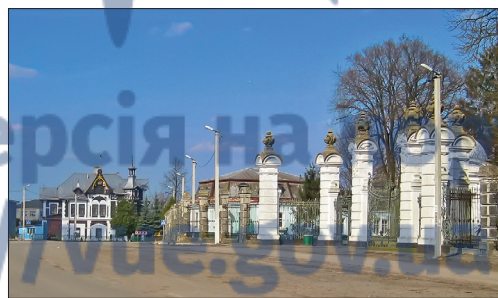
Антоніні — селище міського типу *Красилівського району* Хмельницької обл. Розташ. на р. Ікопоті. На тер. с-ща також протікають р. Гуска та струмки-притоки р. Ікопоті. Відстань до м. *Красилова* — 28 км, до м. *Хмельницького* — 62 км. Тер. — 4,6 км². Уперше згадується в документах 14–15 ст. як с. Голодіківці (Голодьки, Холодки). У різні часи належало *Острозьким*, *Заславським*, *Любомирським*, *Сангушкам*, *Потоцьким*. У 2-й пол. 18 ст. через борги кол. власника поселення перейшло до подружжя Мальчевських. Регент коронної канцелярії, Ігнацій Мальчевський, збудував там вел. маєток та назвав його і саме село на честь своєї дружини Антоніні (бл. 1770). На поч. 19 ст. Сангушки збудували в А. палацово-парковий комплекс. Протягом наступних років ансамбль доповнювали різними об'єктами, а палац декілька разів перебудовували. Згодом у селі був споруджений цукр. з-д. У 2-й пол. 19 ст. намісник *Королівства Галичини і Лодомерії* А. *Потоцький*, чоловік княжни Сангушко, зробив А. однією зі своїх резиденцій. 1919 Антонівський палац був повністю спалений, за часів СРСР споруду розібрали. Після встановлення рад. влади А. стали центром

Антоніні. Прапор

Антоніні. Герб

Антоніні. Центр селища

Антонівського р-ну (існував до укрупнення р-нів 1962). Під час *Другої світової війни* окуповані нацистською Німеччиною (1941–1944). З 1950 А. — центр вел. колгоспу ім. Щорса, що спеціалізувався на буряківництві, зерновому госп-ві, тваринництві. Статус смт має від 1956. Заг. кількість нас. (2018, оцінка) — 2 268 осіб.

густота — 493 особи/км². Укр. мову зазначили рідною 98,38 % мешканців (2001, перепис). Чисельність нас. повільно зменшується через трудову міграцію до ін. міст України чи за кордон. А. розташ. у центрі ареалу інтенсивного агропробудництва. Діють цегельний і цукр. заводи, підприємства з вирощування зернових культур, ремонту техніки й устаткування. На 2019 тут розташ. єдиний в Україні племінний завод, де розводять білоголову українську породу ВРХ. Також наявні невеликі компанії, що працюють у сфері послуг. А. з'єднані автошляхами місц. значення з містами Красилівом і Старокостянтиновом. Є ліцей, ЗОШ, спеціаліз. школа-інтернат, ДЮСШ, школа мистецтв, будинки культури й дит. творчості. 2017 створено об'єднану територіальну громаду, зусиллями якої відремонтовано дит. садок, б-ку, активно впорядковується тер. с-ща. До нашого часу збереглися окремі об'єкти кол. палацового ансамблю, зокрема фрагменти муру зі сторожою, манеж, палацовий флігель, гараж.

Лит.: Єфіменко М. Я., Порхун М. Г., Чехівський М. Й. и др. Стан збереження генофонду білоголової української породи на сучасному етапі // Розведення і генетика тварин. 2008. № 42; Kozłowski T. K. Na dalekiej Ukrainie // Karta. 2011. № 66.

Антонініан [пізньюлат. antoninianus, від Antōpinus — офіційне ім'я рим. імператора Каракалли — Марк Аврелій Антонін (Marcus Aurelius Antoninus)] — в античній нумізматиці — назва срібного, пізніше — мідного номіналу рим. грошової системи 3 ст. н. е. Не існує джерел, що підтверджують побутування цієї назви в антич. час. У сучас. нумізматиці л-рі А. має назву «радіат» (лат. radiatus — осяйний, сонцесайний, від radiare — випромінювати, сяяти), що пояснюється зображенням на голові імператора променевої корони). Випуск А. розпочав Каракалла 214 або на поч. 215 зі спробою зміцнити грошову систему Рим. імперії шляхом впровадження в обіг монети, важчої за знецінений на поч. 3 ст. денарій. За вагою А. мав дорівнювати приблизно 2 денаріям, тобто бл. 5,3–4,7 г. Запровадження А. мало на меті сприяти покращенню фін. стану імперії за рахунок меншої кількості срібла, ніж повинні були містити дві монети номіналом в 1 денарій. Уміст срібла в А. становив 46–48 %. Таким чином, фактична вартість А. була умовно вже з часу його появи, ці умовність зберігалась упродовж усього часу існування номіналу. У 222 імп. Александр Север тимчасово призупинив емісію А., повернувшись до карбування денаріїв. Вони також не карбувалися за правління імп. Максиміана Фракіяця, Гордіана I і Гордіана II. Випуск А. поновили імп. Пупієн та Бальбін у 238 приблизно у 2-й третині 3 ст. А. повністю витіснив з обігу рим. денарій. Проте низька вартість цього номіналу призвела до інфляції та зростання цін. З сер. 3 ст. дефіцит срібла викликав поступове зниження вмісту цього металу в А. (від 38–42 % за Траяна Деція до 2–4 % за Авреліана). Діаметр монети лишився незмінним (21–23 мм), тоді як її вага поступово зменшувалась (від 4,5 г за Гордіана III до 2,6 г за Валеріана). Під час правління Авреліана А. мідна монета з домішкою срібла. Останні А. випустив Діоклетіан. 294 н. е. їх замінено на аргентеуси (срібну монету вартістю 8 фолісів або 1/8 ауреуса, що карбувалася у 294–320). На аверсі А. містилося зображен-

Антонініан. Монета часів правління Авреліана

ня погруддя імператора у променевої корони або погруддя його дружини (зазвичай із півмісяцем унизу). На реверсі А. під час правління Авреліана також містилась цифра «XXI», яка позначала його вартість або співвідношення срібла 20:1. На тер. України А., як правило, знаходять окр. монетами, рідко — у скарбах.

Лит.: Vagi D. L. Coinage and History of the Roman Empire : in 2 vol. London; New York, 2001. Vol. 1; The Oxford Handbook of Greek and Roman Coinage / Ed. by W. E. Metcalf. New York; Oxford, 2016.

К. В. Мизин

Антоніоні, Микеланджело (іт. Antonioni, Michelangelo; 29.09.1912, м. Феррара, обл. Емілія-Романья, Італія — 30.07.2007, м. Рим, Італія) — режисер, сценарист, представник неореалізму. Нар. у робітничій сім'ї. Навчався в Королів. серед. шк. Л. Аріосто (1922–1925) у м. Феррарі. 1935 закінчив ф-т економіки й комерції Болонського університету. У студ. роки зацікавився театром, ставив перші вистави, писав п'єси та рецензії. 1936 став пост. автором колонки, присвяч. кіно, у щоденній газеті «Корр'єре Падано» («Corriere Padano»), що виходила у м. Феррарі, а також спробував зняти перший короткометраж. фільм. Від 1940 працював у м. Римі, спочатку в офісі Всесвіт. виставки, 1940–1941 — редактором журн. «Сінема» («Cinema»), що був осередком формування культури неореалізму. 1941 навчався в Експеримент. центрі кінематографії, почав писати сценарії, зокрема до фільму Р. Росселіні «Пілот повертається» (1942). У 1942 став сценаристом у компанії «Скалера Фільм» («Scalera Film»), працював у Франції як режисер-стажер у М. Карне під час зйомок фільму «Вечірні відвідувачі» (1942). Після повернення до Італії зняв першу документальну короткометраж. стрічку «Люди з річки По» (1943, вийшла 1947), який вважають одним із перших неореаліст. фільмів. Короткометраж. документ. фільм «Любовна омана» (1949) був показаний на Каннському кінофестивалі (1949). Зняв ще низку документ. фільмів, 1950 — перших худ. фільм «Хроніка одного кохання». Фільм «Переможені» (1953), в основі якого — три історії про вбивства, був представлений у дозаконкурс. програмі Венеційського міжнародного кінофестивалю. Фільм «Подруги» (1955), знятий за оповіданням Ч. Павезе, приніс А. перший вел. успіх: отримав «Срібного лева» Венец. МКФ та нагороду «Срібна стрічка» за режисуру. Після виходу драматич. стрічки «Крик» (1957), відзначеної премією Кінофестивалю у м. Локарно, статтю про неї написав А. Астрюк, і А. став відомим у Франції та Італії. Широку популярність А. здобув у 1960-ті, завдяки тетралогії «Пригода» (1960), «Ніч» (1961), «Затемнення» (1962), «Червона пустеля» (1964). У 1970-х звернувся до соц.-політ. проблематики. Відвідав США, де назрівав студ. бунт, та зняв фільм «Забріські Пойнт» (1970), до якого уві-

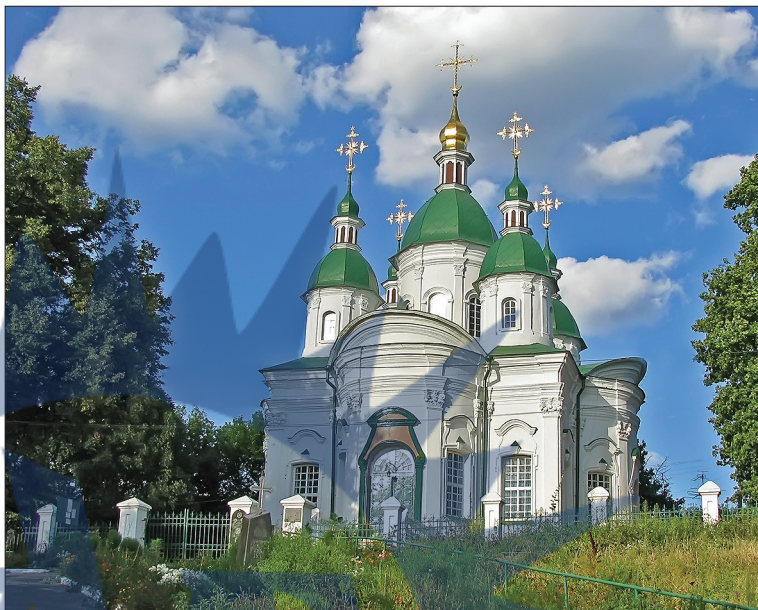
Антоніоні Микеланджело

йшли документ. кадри студ. зібрань. Відбув до Китаю, де створив тригодинну док. стрічку «Китай» (1972). Фільм 1974 був заборонений для показу в Китаї тогочас. урядом країни та демонструвався там лише від 2004. У 1975 вийшов фільм «Професія: репортер», зйомки якого відбувалися в Іспанії, Англії, Африці, Німеччині. Відвідав СРСР для зйомок картини «Притча про паперового змія» (не реалізовано). Відмовився внести зміни до сценарію на вимогу рад. сторони та повернувся до Італії. 1995 А. поставив за влас. оповіданнями фільм «За хмарами». Працював також у л-рі та живописі. Автор збірки «Той кегельбан над Тибром» («Quel bowling sul Tevere»; 1983), до якої увійшло 33 оповідання. Колекція картин А. експонувалася на Венец. бієнале. За кінематографічну діяльність отримав низку нагород: премію «Оскар» (1995) і «Срібний лев» Венец. МКФ за фільм «Подруги» (1955); спец. приз журі Каннського МКФ за фільм «Пригода» (1960); гол. приз Берлін. МКФ «Золотий ведмідь» за фільм «Ніч» (1961); спец. приз журі Каннського МКФ за фільм «Затемнення» (1962); гол. приз Венец. МКФ «Золотий лев» за фільм «Червона пустеля» (1964); гол. приз Каннського МКФ «Золота пальмова гілка» за фільм «Фотозбільшення» (1967); почесна «Золота пальмова гілка» за фільм «Ідентифікація жінки» на честь 35-річчя Каннського МКФ (1982); почесний «Золотий лев» Венец. МКФ за видатний внесок у мист-во кіно (1983); премія Міжнар. федерації преси на Венец. МКФ за фільм «За хмарами» (спільно з В. Вендерсом; 1995).

Тв.: Рос. перекл. — Антониони об Антониони. Москва, 1986.

Лит.: Wenders W. My Time with Antonioni: The Diary of an Extraordinary Experience. London, 2000; Chatman S. Michelangelo Antonioni: The Complete Films. Köln; London, 2004; Tassone A. Antonioni. Paris, 2007; Pomerance M. Michelangelo Red Antonioni Blue: Eight Reflections on Cinema. Berkeley, 2011; Porcari G. The Antonioni Adventure. Los Angeles, 2019.

Антонія і Феодосія собор у Василькові — правосл. храм, пам'ятка архітектури нац. значення. Розташований у м. Василькові, на пагорбі в іст. центрі міста на вул. Соборній, 61, вище давньорус. дитинця в межах оборонних земл. валів 17–18 ст. Гол. архіт. домінанта м. Василькова, що визначає традиц. характер *архітектурно-середовища*. Мурований собор збудовано замість поперед. дерев'яного у 1756–1758 на замовлення *архімандрита Києво-Печерської лаври* Луки (Білоусовича) лаврським підданим майстром С. Ковніром у стилі укр. бароко. Восени 1758 освячений на честь засновників лаврської обителі Антонія Печерського і Феодосія Печерського. 1786 внаслідок секуляризації церков. майна вийшов із підпорядкування Лаврі. 1906–1908 під час ремонту до гол. входу прибудували дерев. *притвор*, розібраний при реставрації 1974–1985. Храм закрили 1961, повернули правосл. реліг. громаді 1990. Цегляний, потинькований, квадрат. у плані з *апсидами*, що виступають по сторонах світу, чотиристовпний. П'ять бань поставлені в центрі та на кутах. Архіт. форми й декор характерні для заверш. етапу укр. бароко. В архіт. вирішенні *фасадів* застосовано *пілястри* з ліпними *капітелями*, пластичні *наличники* з лучковими *сандриками* над вікнами, розкріповані *карнизи*, активно профільовані *цоколі*. Апси-

Антонія і Феодосія собор у Василькові

ди завершені м'яко окресленими напівкругл. *фронтами* з карнизними тягами подвійної кривини. В *інтер'єрі* частково зберігся олійн. розпис 2-ї пол. 18 ст. худ. В. Г. Бібікова, поновлений на поч. 21 ст. Є спрощеною *реплікою* (майже синхронною за часом) собору в м. Козельці (див. *Собор Різдва Богородиці та дзвіниця в Козельці*). Завершує лінію розвитку центричних хрещатих п'ятиверхніх церков доби укр. *Відродження* і бароко. Презентує *контамінацію* двох розпланувально-просторових типів — хрещатого п'ятибанного і хрестовокупольного, поєднує нар. будів. досвід із вишуканістю столич. архітектури.

Лит.: Пам'ятки архітектури й містобудування України: Довідник Державного реєстру національного культурного надбання / За ред. А. П. Мардера, В. В. Вечерського. Київ, 2000; Історико-містобудівні дослідження: Васильків, Вінниця, Горлівка, Ізмаїл / За ред. В. В. Вечерського. Київ, 2011.

В. В. Вечерський

Антонов Віктор Миколайович

Антонов, Віктор Миколайович (04.08.1947, хутір Дегтярівський, тепер Кочубейського р-ну Ставропольського краю, РФ) — фізик, член-кор. НАН України (фізика металів, обчислювальний експеримент; 2006). 1971 закінчив Ростовський держ. ун-т (тепер Південний федер. ун-т, РФ). Працював мол. наук. співроб. у НДІ фізики цього ун-ту. Від 1976 працює в *Металлофізики інституті імені Г. В. Курдюмова НАНУ*, з 1982 — зав. відділу обчисл. фізики. Докт. фіз.-мат. наук (1986), професор (1989). Сфера наук. інтересів: теор. дослідження електронної будови твердих тіл, комп. моделювання фіз. процесів у кристалах. Розробив метод розрахунку магнітооптич. властивостей твердих тіл. Нагороди: премія імені Г. В. Курдюмова за цикл робіт «Про природу мартенситних перетворень та електронну структуру металів» (1999), відзнака «За наукові досягнення» (2008), премія ім. С. І. Пекаря за цикл робіт «Вплив спин-орбітальної та кулонівської взаємодії на властивості електронних систем» (2010), Держ. премія України в галузі н. і т. (2011).

Пр.: У с п і в а в т. — Методы вычислительной физики в теории твердого тела. Зональная теория металлов. Киев,

1985; Mechanism of the Giant Magneto-Resistance in UNiGa from First Principle Calculations // Physical Review Letters. 1996. № 77 (26); Fermi Level Pinning of a Massive Electron States in YbBiPt // Physical Review Letters. 1997. № 78 (21); Computational Methods in Solid State Physics. Amsterdam, 1998; The Electronic Structure of Low Carrier Heavy Fermion Yb4As3 and Related Compounds // Physical Review B. 1998. № 58 (15); Electronic Structure and Magneto-Optical Properties of Solids. Boston, 2004.

Антонов, Володимир Іванович (07.05.1937, м. Орел, тепер РФ — 06.07.2017, м. Харків, Україна) — актор, режисер, нар. артист України (з 1991). Закінчив 1960 Харк. театр. ін-т (тепер Харківський національний університет мистецтв імені Івана Котляревського; клас О. Сердюка). 1960–1999 працював у Харк. театрі юного глядача (тепер Харк. театр для дітей та юнацтва). Викладав у Харк. нац. ун-ті мист-в ім. І. Котляревського та Харк. ліцеї мистецтв. Зіграв ролі: у театрі — Жевакін («Одруження» М. Гоголя), Адам («Божественна комедія» І. Штока), Журден («Міщанин-шляхтич» Ж.-Б. Мольєра) та ін.; у кіно (понад 30) — Пташкін («Повість про Пташкіна»; 1964), Кузьмич («Народжена революцією»; 1973–1977), Ярема («Кармалюк»; 1985; усі — Київська кіностудія ім. О. П. Довженка) тощо. Як режисер поставив у театрі спектаклі для дітей: «Теремок», «Червона шапочка», «Горбокопчик», «Син полку», «День народження кота Леопольда», «Дванадцять місяців», «Поросся, яке співає», «Про що розповіли чарівники» та ін. Автор кн. «Край сцени — рампа» (2004).

Тв.: Край сцени — рампа: Записки артиста. Харьков, 2004.

Лит.: Миславський В. Педагоги і випускники харківського національного університету мистецтв ім. І. П. Котляревського у кінематографі. Харків, 2010.

Л. Г. Філіпенко

Антонов, Володимир Сергійович (23.08.1932, м. Воронеж, тепер РФ — 08.10.2006, м. Київ, Україна) — музикант, флейтист, педагог, нар. артист України (з 1998), професор (з 1991). Нар. в сім'ї музиканта. Закінчив 1955 Київ. консерваторію ім. П. І. Чайковського (тепер Національна музична академія імені П. І. Чайковського), 1967 — аспірантуру (клас флейти А. Проценка). З 1960 — її викладач, від 1984 до кінця життя — зав. каф. духових та ударних інструментів. Від 1948 — в оркестрі Київ. театру опери та балету імені Т. Шевченка (тепер Національний академічний театр опери та балету імені Т. Г. Шевченка), з 1955 — соліст. Неодноразово гастролював у країнах Європи, у США, Канаді, Японії. А. — представник укр. нац. виконавської муз. школи академічного напрямку. Виступав як соліст, а також у складі оркестрів і ансамблів. До репертуару А. входили твори класиків (В. А. Моцарта, П. Чайковського, Д. Шостаковича та ін.) і сучас. композиторів. Виконував сольні партії в оркестрі під керівництвом провідних диригентів: І. Блажкова (нар. 1936), І. Гамкала, Ф. Глуценка, В. Гнедаша, М. Канерштейна (1902–1987), В. Кожухаря (нар. 1941), М. Колесси, В. Тольби, Н. Рахліна, К. Сімеонова (1910–1987), С. Турчака та ін. Брав участь у концертах Д. Гнатюка, Є. Мірошніченко, Б. Руденко, А. Солов'яненка, ін. співаків. Перший виконавець Концерту для флейти І. Шамо (1977), який композитор присвятив йому. Написав низку методич. посібників і

праць із методики навчання гри на флейті. Лауреат респ. конкурсу музикантів — виконавців на духових інструментах (1957). Від 2011 проводиться Всеукр. конкурс молодих виконавців на дерев'яних духових інструментах імені А.

Пр.: Воспитательная работа педагога специального класса // Исполнительство на духовых инструментах. Киев, 1986. (у співавт.); Андрій Федорович Проценко // Виконавські школи вищих учбових закладів України / Гол. ред. І. Д. Безгін. Київ, 1990; Вільгельм Мар'янович Яблонський // Виконавські школи вищих учбових закладів України / Гол. ред. І. Д. Безгін. Київ, 1990.

Лит.: Антонов Володимир Сергійович // Мистецтво України / Упоряд. А. В. Кудрицький, М. Г. Лабінський. Київ, 1977; Болотин С. В. Энциклопедический биографический словарь музыкантов-исполнителей на духовых инструментах. 2-е изд., доп. и перераб. Москва, 1995; Антонов Володимир Сергійович // Українська музична енциклопедія : в 5 т. Київ, 2006. Т. 1; Вовк Р. А. Портрети корифей: до 100-річчя від дня заснування Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. Київ, 2013.

Л. П. Філоненко

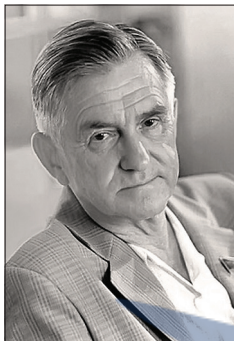
Антонов, Олесь Костянтинівич (07.02.1906, с. Трійця, тепер в адм. окрузі м. Москви, РФ — 04.04.1984, м. Київ, тепер Україна) — авіаконструктор, Герой Соціалістичної Праці (з 1966), лауреат Державної (1952) та Ленінської (1962) премій, акад. АН УРСР (з 1967) та СРСР (з 1981), заслуж. діяч науки УРСР (з 1976). Нар. в сім'ї інженера-будівельника. Від 1923 працював відп. секретарем планерної секції в Саратовському відділенні Т-ва друзів повітряного флоту, де почав будувати перші планери власної конструкції. 1924 навчався на шлях. ф-ті Сарат. ун-ту. Тоді ж створив планер ОКА-1 «Голуб», який було відзн. грамотою за оригінальність конструкції на Других всесоюз. планер. випробуваннях у Криму (1924). З 1925 навчався на відділенні гідроавіації суднобуд. ф-ту Ленінград. політех. ін-ту (тепер Санкт-Петербурзький політехнічний університет Петра Великого). За час навчання сконструював і збудував у гуртку Т-ва сприяння обороні, авіац. та хім. буд-ву (ТСОАВІАХІМ) навч. планери ОКА-2, ОКА-3, «Стандарт», «Стандарт-2» (ОКА-5). Після закінчення ун-ту 1930 працював начальником Досл.-констр. бюро планер. майстерень та інженером з-ду № 47 у м. Ленінграді (тепер м. Санкт-Петербург, РФ). У грудні цього ж року був направлений до м. Москви для організації Центр. бюро планер. конструкцій ТСОАВІАХІМу, де створив серію навч. планерів ОКА-7 — ОКА-9, планер-ширяч «Місто Леніна». У 1933 А. призначено гол. конструктором планер. заводу в м. Тушині (тепер у складі м. Москви). Упродовж 1933–1938 створив планери-ширячі «Шість умов», «Рот Фронт» та ін., навч. планери «Навчальний стандарт», «Масовий», «Роберт Ейдемман», серію експерим. планерів «Випробовування профілю», експерим. мотопланер ЛЕМ-2. У 1923–1938 А. створив понад 40 типів планерів, а за життя — 52 типи планерів різн. призначення. 1938 обійняв посаду пров. інженера Досл.-констр. бюро О. Яковлева (завод № 115) у м. Москві. 1940–1941 працював начальником Досл.-констр. бюро з-дів № 23 та № 380 у м. Ленінграді (тепер м. Санкт-Петербург), конструював літак зв'язку ОКА-38. У 1941 — Гол. конструктор заводу № 465 у м. Каунасі (тепер Литва). Від червня 1941 — гол. інженер планер.

Антонов Володимир Іванович

Антонов Володимир Сергійович

Антонов Олег Костянтинович

управління Наркомату авіац. пром-ті в м. Москві; з липня цього ж року — Гол. конструктор з-дів у містах Москві і Тюмені. Сконструював і побудував десант. планер А-7 (1941), двоміс. навч. планер А-2 (1942) та планер КТ «Крилатий танк» (1942). У 1943–1945 на посаді перш. заступника гол. конструктора в Досл.-констр. бюро О. Яковлева брав участь у створенні Як-3 — одного з найлегш. і найманевр. рад. винищувачів Другої світової війни. Від травня 1946 очолював власне літакобуд. ДКБ-153 на тер. Новосибір. авіац. з-ду, де 31.08.1947 піднято в небо перший літак ДКБ, призн. для використання в с.-г. авіації (1948 впровадж. у сер. вир-во на Київ. авіац. з-ді під маркою Ан-2). 1946–1948 за сумісн. очолював Сибірський наук.-досл. ін-т авіації в м. Новосибірську (тепер Сибірський наук.-досл. ін-т авіації ім. С. О. Чаплигіна). 1952 А. із колективом ДКБ переїхав до м. Києва, де практично наново створював новий колектив і виробн. базу. У цей період до ДКБ увійшла вел. група випускників Харк. авіац. ін-ту (тепер Національний аерокосмічний університет імені М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»), а також авіац. фахівці з міст Києва, Москви, Ленінграда та ін. Подальша наук. і констр. діяльність А. була зосередж. на розробленні і створенні військ.-трансп., вантаж., пасажир. та багатоцільових літаків. Упродовж 1950-х під кер-вом А. спроектовано та побудовано трансп. літак Ан-8 (1956), пасажир. літак Ан-10 «Україна» та військ.-трансп. Ан-12 (1957), багатоцільовий літак корот. зльоту й посадки Ан-14 (1958), пасажир. Ан-24 (1959). У конструкції Ан-24 вперше у світі були застос. клеєзварні з'єднання у фюзеляжі. У 1960–1965 створено перший у світі широкофюзеляж. надважкий трансп. літак Ан-22 «Антей», на якому в майб. встановлено 41 світ. авіац. рекорд. Одним із осн. принципів творчої діяльності ДКБ О. Антонова стала спадкоємність авіац. конструкцій. Так, на базі Ан-14 були створені літаки Ан-14М та Ан-28 (перший політ 1973), на базі Ан-24 розроблені аерофотоознім. Ан-30 (1967), трансп. Ан-24Т (1965) і Ан-26 (1969), а також трансп. літак для умов високогір'я Ан-32 (1976). Літаки сімейства «Ан» серійно будували на багатьох з-дах: в Україні (міста Київ, Харків), РФ (міста Іркутськ, Воронеж, Ульяновськ, Новосибірськ, Арсеньєв, Долгопрудний, Омськ, Улан-Уде), Узбекистані (м. Ташкент), Польщі (м. Мелеца) та КНР (міста Шицзячжуан, Наньчан). Ост. літаком, розробл. під керівництвом А., став найбільш. у світі сер. військ.-трансп. літак Ан-124 «Руслан» (1982), розрах. на перевезення 150 т вантажу. А. належать 72 свідоцтва на винаходи та 10 міжнар. патентів. Наук.-констр. діяльність А. поєднував з активною культ.-громад., сусп.-економ. і викладацькою діяльністю. Був депутатом ВР СРСР 5–11 скликань (з 1958). Проводив роботу з підготовки висококваліф. інж. кадрів для авіац. пром-ті та цив. авіації. Від 1997 працював зав. кафедри конструкцій літаків Харк. авіац. ін-ту. У листопаді 1965 підписав колект. лист до ЦК КПУ і ЦК КНРС із протестом проти закритих процесів над дисидентами і вимогою відкритого публіч. розгляду судових справ. Докладав знач. зусиль щодо відновлення пам'яті та реабілітації в історії вітчизн. авіації імені І. Сікорського. Виступав на захист оз. Байкал від забруднення його стічними водами, закликав берегти та

раціон. використовувати прир. ресурси. А. створено бл. 100 живопис. полотен. За його ініціативою й безпосер. участю 1981 в м. Києві *Спільною художників України* було організ. виставку «Учені малюють». А. — автор низки книг і понад 200 наук. та наук.-попул. публікацій, присв. проблемам конструювання, ергономіки, екології, тех. естетики, економіки, культури й мист-ва. Нагороди та відзнаки: ордени Леніна (1957, 1966, 1975), орден Жовтневої Революції (1971), Трудового Червоного Прапора (1944), Вітчизняної війни I ступеня (1945), Відродження Польщі (1967), медаль «Партизану Вітчизняної війни» I ступеня (1944) та Золота медаль ім. А. М. Туполева (1984) тощо. Ім'ям А. названі вулиці в різних містах кол. СРСР, Держ. підприємство (1984), міжнар. вантаж. аеропорт (2000) та Держ. музей авіації України в м. Києві (2016), 2003 — мала планета № 14317, відкр. науковцями Крим. обсерваторії. 1997 Національною академією наук України була заснована премія імені А. за видатні досягнення в галузі тех. механіки та літакобудування. На вшанування пам'яті А. встановлено мемор. дошки в м. Києві на будинках, де він жив та працював, у м. Харкові на будівлі Харк. авіац. ін-ту. Пам'ять про А. увічнена в Міжнар. залі слави Аерокосміч. музею США (м. Сан-Дієго). Міжнар. асоціація вантаж. перевізників у м. Маямі (США) удостоїла А. своєї вищої нагороди — «Почесний свиток», Міжнародна федерація аеронавтики запровадила диплом імені А. у сфері авіамоделювання.

Пр.: Теорія польоту на планере. Москва, 1933; Техніка і практика планеризма. Москва, 1934. (у співавт.); Техническое описание и эксплуатация планеров УС-4 и ПС-2. Москва; Ленінград, 1936. (у співавт.); На крыльях из дерева и полотна. Москва, 1962; Для всех и для себя. Москва, 1965; Десять раз сначала. Москва, 1969; Техніка, економіка, якість. Київ, 1971; Планери. Самолеты. Киев, 1990.

Лит.: Моїсєєв В. А. Крилате ім'я. Документальна повість. Київ, 1974; Антонов Олег Константинович. Киев, 1982; Захарченко В. Д. Олег Антонов. Москва, 1996; О. К. Антонов — многогранность таланта: к 100-летию со дня рождения. Киев, 2006; Шаров І. Ф. Вчені України: 100 видатних імен. Київ, 2006; Баранов М. І. Антологія видатних досягнень в науці та техніці. Частина 49: Авіаконструктор Олег Антонов і його свершення в авіаційно-космічній техніці // Електротех. і електромех. 2019. № 3.

А. М. Довбуш

Антонов-Овсієнко, Володимир Олександрович (справж. прізвище — Овсієнко; псевдоніми: Микита, Антонов, Стефан Долницький, Штик, Антон Голоский, Антон Г., А. Гальський та ін.; 21.03.1883, м. Чернігів, тепер Україна — 10.02.1938, м. Москва, тепер РФ) — політ. і військовий діяч. Нар. у дворян. родині. Після закінчення Воронезького кадет. корпусу 1901 вступив до Миколаїв. військ. інженер. уч-ща. Виключений за відмову від присяги. Восени 1902 вступив до Петроград. юнкер. уч-ща, увійшов у контакт із членами Партії соціалістів-революціонерів, за їхнім завданням вів агітаційно-пропагандист. роботу. Водночас співпрацював із членами РСДРП (переважно меншовиками), бундівцями, польськими соціалістами. Навесні 1905 отримав призначення на службу на Далекому Сході, від призначення відмовився. Виїхав до Польщі з метою участі у збройному повстанні в посаді Новий-Олександрії (тепер м. Пулави, Польща),

яке виявилось невдалим. Редагував підпільну газету «Казарма», орган Петербурзького комітету РСДРП. Неодноразово заарештований. 1907 засуджений до смерт. кари (замінено каторж. роботами терміном 20 р.). Після втечі з тюрми (1907) вів революц. роботу у Фінляндії, містах Санкт-Петербурзі, Москві. 1910 емігрував до Франції, долучився до меншовиків. Повернувшись до Росії, у травні 1917 вступив до РСДРП(б). У дні приходу більшовиків до влади — секретар Петроград. військово-революц. комітету. Керував штурмом Зимового палацу й арештом *Тимчасового уряду*. У першому складі Ради Народних Комісарів РСФРР — нар. комісар із військ.-морських справ, водночас — член колегії з військ. і морських справ. У листопаді 1917 обраний депутатом Всерос. Установчих зборів. 26.12.1917 відряджений до України як «комісар із боротьби з контрреволюцією на Півдні Росії». Згідно з розробленим А.-О. планом воєнних дій червоноармійські загони мали завдати осн. удару по військах П. Каледіна, а потім — по силах *Центральної Ради*. Цей план реалізовано під час наступу Червоної армії в Україні у грудні 1917 — січні 1918. На поч. 1918 очолив рад. війська, які намагалися стримати зайняття України німецькими й австрійськими військами. 1919 командував військами Червоної армії під час збройних дій проти військ *Директорії УНР*, контингенту *Антанти*, повстання Н. Григор'єва. 1922–1924 — начальник Політ. управління і член Революційно-військ. ради РСФРР. 1923–1928 був близьким до лівої опозиції Л. Троцького. 1924–1937 (з перервами) на дипломат. роботі (повноваж. представник СРСР у Литві, Чехословаччині, Польщі, консул СРСР у м. Барселоні). 15.09–11.10.1937 — нар. комісар юстиції СРСР. Заарештований 20.10.1937, обвинувачений у членстві у «троцькістській терористичній і шпигунській організації». Розстріляний 10.02.1938. Реабілітований 25.02.1956. Нагороджений орденом Червоного прапора (1923). 1973 у м. Чернігові встановлено погруддя А.-О. (скульптор О. Скобликов), демонтоване 2015..

Та.: В семнадцатом году. Москва, 1933; Пвалення Центральной Рады (листопад 1917 — лютий 1918 року) // У дні Жовтня. Спогади учасників боротьби за владу Рад на Україні. Київ, 1987; Записки о гражданской войне : в 3 кн. Москва, 2016.

Лит.: Ракитин А. Именем революции (Очерки о В. А. Антонове-Овсиенко). Москва, 1965; Щусь О. Володимир Олександрович Антонов-Овсиенко. Київ, 1965; Варгатюк П. Л. Хроника важнейших историко-партийных и революционных событий : в 2 ч. Киев, 1982. Ч. 2: Великая Октябрьская социалистическая революция и победа Советской власти на Украине; Кудінов Д. Військове протистояння більшовицьких та республіканських військ за м. Суми у грудні 1918 р. — січні 1919 р. // Сум. іст.-арх. журн. 2017. № 29.

В. Ф. Солдатенко

Антонова, Олена Анатоліївна (16.06.1972, м. Нікополь, Дніпропетров. обл., тепер Україна) — спортсменка (легка атлетика, метання диска), засл. майстер спорту України (з 2008). Нар. в робітничій родині. 1996 здобула вищу освіту та отримала спеціальність «учитель фізичного виховання, тренер із легкої атлетики» в Дніпропетров. держ. ін-ті фіз. культури і спорту (тепер Придніпровська держ. акад. фіз. культури і спорту). Спортом почала займатися від 1985.

Спочатку — бігом і настільним тенісом; згодом — метанням диска, виступала за спорт. клуб «Електрометалург» (м. Нікополь). Першим тренером був В. Воловик. Протягом 1996–2002 виступала за фізкульт.-спорт. т-во «Україна», а 2002–2009 — за спорт. т-во Збройних сил України. З 2010 — тренер-викладач, з 2016 — директор Комунального закладу Нікопольська дитячо-юнацька спорт. школа «Трубник» Нікопольської міської ради. Депутат Нікопольської міської ради 6 скликання (2010–2015). Від 2015 є головою ГО «Федерації легкої атлетики м. Нікополя». 1991 виборола 3-тє місце на Чемпіонаті світу серед юніорів. 1996 здобула звання майстер спорту міжнар. класу. Чемпіонка України (1996–2000, 2002–2009). Учасниця *Літніх Олімпійських ігор 1996* (м. Атланта, США), на яких виборола 29 місце, *Літніх Олімпійських ігор 2000* (м. Сідней, Австралія) — 13 місце, *Літніх Олімпійських ігор 2004* (м. Афіни, Греція) — 4 місце. Бронзову медаль з метання диска з результатом 62,59 м здобула на *Літніх Олімпійських іграх 2008* (м. Пекін, КНР). 2017 рішенням МОК срібну призерку Я. Барріо (Куба) було дискваліфіковано у зв'язку з позитив. результатом допінг-проби. Якість олімп. нагороди А. МОК підвищило до сріб. медалі. Брала участь у чемпіонатах Європи (1998, 2002, 2006), світу (1997, 1999, 2001, 2003, 2005, 2007, 2009), Кубках Європи (1997–2009). Спорт. кар'єру завершила 2009. Упродовж 2013–2015 була дискваліфікована й відсторонена від змагань на 2 р. через вживання допінгу (виявлено позитив. результат у пробах на Чемпіонаті світу 2009), однак на 2013 вона вже завершила кар'єру. Почес. гр-нка м. Нікополя (з 2008). Нагороджена орденом княгині Ольги III ступеня (2008), ювілейною пам'ятною відзнакою на честь 20-ї річниці Незалежності України «20 перлин Нікополя» (2011).

Лит.: Булатова М. М. Енциклопедія олімпійського спорту в запитаннях і відповідях. 2-ге вид. Київ, 2011; Легенди українського спорту : в 2 кн. / Уклад.: С. А. Карасевич, М. П. Карасевич. Умань, 2017. Кн. 1.

Антонівич, Адам Іванович (англ. Antonovych, Adam; 20.09.1908, м-ко Сколе, тепер Сколівського р-ну Львів. обл., Україна — 27.01.1992, м. Чикаго, США) — педагог, редактор, громад. діяч. Брат М. Антоновича. Закінчив Львівський ун-т (тепер *Львівський національний університет імені Івана Франка*). Один з організаторів крайової маніфестації «Українська молодь Христові» (м. Львів, 1933). Учитель укр. гімназії в м. Холмі і референт молоді при місцевому Укр. допороговому комітеті (1939–1941), провідник таборів молоді в Карпатах (1940–1941). В еміграції в Німеччині (від 1944) — учитель таборової гімназії в м. Мюнхені. Від 1950 — у США (м. Чикаго). Голова т-ва Укр. учительської громади, у 1960–1970 — директор найбільшої в укр. діаспорі Школи українознавства «Рідна Школа» (790 учнів). Ред. і видавець журналу «Екран» (1975–1990), де публікувалися статті про музич. життя України й діаспори. Голова т-ва «Бойківщина» та Літ. фонду ім. І. Франка в м. Чикаго, який нагороджував вітчизняних письменників і поетів в Україні й діаспорі. Організатор муз. імпрез із відзначення укр. композиторів та діячів муз. культури.

Лит.: Маркусь Д. Антонович Адам // Енциклопедія української діаспори : в 7 т. / Гол. ред. В. Маркусь. Нью-Йорк; Чикаго, 2009. Т. 1; Карась Г. Хронограф музичного

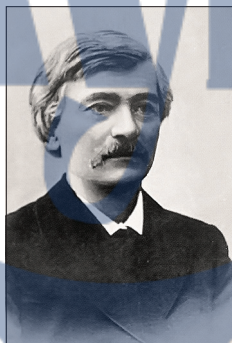
життя українського зарубіжжя на сторінках часопису «Екран» (США): джерелознавчий аспект // Культ. і сучас. 2010. № 1; Карась Г. Музична культура української діаспори у світовому часопросторі ХХ століття. Івано-Франківськ, 2012.

Антонович, Антоніна Кіндратівна (24.04.1890, м. Київ, тепер Україна — 20.05.1976, м. Кормей-ан-Парізі, тепер регіон Іль-де-Франс, Франція; похована на цвинтарі м. Сент-Женев'єв-де-Буа, регіон Іль-де-Франс, Франція) — оперна співачка (меццо-сопрано). Навчалася вокалу приватно в м. Києві у В. Кружиліної та Е. Седлицького. Співала в Київ. оперному театрі (1912–1918; тепер *Національна опера України імені Тараса Шевченка*). Навчалася в Київ. консерваторії (тепер *Національна музична академія України імені П. І. Чайковського*). 1918 емігрувала до Європи, з 1919 — у Франції. Увійшла до складу трупи «Російської опери в Парижі» К. Агреньо-Слов'янського (1926). Дебютувала в опері «Борис Годунов» М. Мусоргського в ролі Мамки. Потім виступала в Рос. приватній опері М. Кузнецової-Массне, Рос. опері в м. Парижі (антреприза А. Церетелі), Рос. опері та балеті М. Кашука. Співала в опер. спектаклях за участю Ф. Шаляпіна в містах Барселоні (1927, 1929), Лондоні (1931), Парижі (1931, 1933, 1935). У 1936 виступала в Укр. опері в м. Парижі. Брала участь в спектаклях і концертах Спілки російських артистів-співаків, Об'єднання рос. діячів л-ри і мист-ва. 1945 співала у вокальному квартеті «Лель». У 1940–1950-х давала в залі «Гаво» (м. Париж) сольні щорічні концерти. Виконувала оперні партії: Ольга («Євгеній Онегін»); Наїна («Руслан і Людмила»), Поліна («Пікова дама»; усі — П. Чайковського); Мамка, Господарка корчми, Федір («Борис Годунов» М. Мусоргського); Власівна («Псковитянка» М. Римського-Корсакова). Партнерами на сцені були М. Давидова, К. Кайданов, О. Курганов, В. Нікольський, Ф. Орешкевич, Г. Поземковский та ін. З метою надання допомоги артистам заснувала Т-во друзів мист-ва, була його керівником, влаштовувала благодійні концерти (1952–1957). Від 1960 жила в старечому домі в м. Кормей-ан-Парізі. За діяльність у галузі вокального мист-ва у Франції протягом 40 р. була нагороджена срібною медаллю Т-ва освіти (1959).

Лит.: Российское зарубежье во Франции 1919–2000 / Ред. Л. Мнухин, М. Авріль, В. Лосская. Москва, 2008–2010; Карась Г. Музична культура української діаспори у світовому часопросторі ХХ століття. Івано-Франківськ, 2012.

Л. П. Філоненко

Антонович, Афіноген Якович (1848, Волинська губернія, тепер Волинська обл., Україна — 1917, місце смерті невідомо) — правознавець, економіст, професор (з 1879), доктор політ. економії та статистики (з 1883). Нар. у сім'ї священика. Закінчив 1869 дух. семінарію в м. Києві, 1873 — юрид. ф-т Імператор. ун-ту Св. Володимира (тепер *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*) зі ступенем кандидата права. Відтоді працював доцентом каф. політ. економії, статистики та правознавства Ін-т с. г. і лісівництва в м. Новій Олександрії (тепер м. Пулави, Польща). 1877 захистив у *Варшавському університеті* магістерську дис. «Теорія цінностей». Від 1882 — доцент, екстраординар. професор

Антонович Володимир
Боніфатійович

каф. поліцейського права, від 1883 — проф. каф. політ. економії та статистики Київ. ун-ту. Одночасно А. викладав на Вищих жіночих курсах політ. економію і статистику. 1883–1884 був редактором газ. «Києвлянин» («Киевлянин»), 1887–1892 — газ. «Київське слово» («Киевское слово»). 1893–1895 — товариш міністра фінансів Рос. імперії, згодом — член ради Мін-ва нар. освіти. Після відставки придбав маєток у Волин. губернії, де прожив останні роки життя. Як учений А. розглядав поліцейське право з позицій економіки, вважав його необх. доповненням до політ. економії (як таке, що «вивчає правооснови, з допомогою яких закони політичної економії належно застосовуються і досягається установлення народного добробуту»). Автор праць із поліц. права та фундамент. дослідження у 2 частинах «Курс державного благоустрою (поліцейське право)».

Лит.: Биографический словарь профессоров и преподавателей императорского Университета Св. Владимира (1834–1884) / Ред. В. С. Иконников. Киев, 1884; Томсинов В. А. Афиноген Яковлевич Антонович: к 150-летию со дня рождения // Законодательство. 1998. № 11; Усенко І. Б. Антонович Афіноген Якович // Антологія української юридичної думки : в 10 т. Київ, 2003. Т. 5: Поліційне та адміністративне право; Макаров А. Н. Киевская старина в лицах. XIX век. Киев, 2005; Дубянский А. Н. Экономические взгляды А. Я. Антоновича // Вестник Санкт-Петербургского ун-та. 2007. Сер. 5. Вып. 1; Гриценко І. С. Юридичний факультет Університету Святого Володимира, 1834–1920. Київ, 2009; Соломаха А. Г. Роль професора А. Антоновича у становленні наукових поглядів М. Цитовича на науку поліцейського права // Форум права. 2013. № 2; Телішук Мик. М., Телішук Мир. М. Історія економіки та економічної думки. Ірпінь, 2015.

В. В. Буран, В. М. Чисніков

Антонович, Володимир Боніфатійович (18.01.1834, м-ко Махнівка, тепер с. Махнівка Козятин. р-ну Вінницької обл., Україна — 21.03.1908, м. Київ, тепер Україна) — історик, археограф, археолог, етнограф, громад. і політ. діяч, чл.-кор. Санкт-Петербурзької АН (з 1901). Нар. у сім'ї губернерів. Навчався в Рішельєв. ліцеї в м. Одесі (1844–1848), Другій Одес. гімназії (1848–1850). Закінчив мед. (1855) та історико-філол. (1860) ф-ти Київ. ун-ту Св. Володимира (тепер *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*). У 1861 — викладач латинської мови в Першій Київській гімназії, у 1862–1865 викладав історію у Київ. кадет. корпусі. З 1863 — чиновник у канцелярії київ., подільського та волин. генерал-губернатора. У 1864–1880 — гол. редактор Тимчас. комісії для розгляду давніх актів у м. Києві (див. *Київська археографічна комісія*). 1870 захистив магістер. дис. «Останні часи козащини на правому боці Дніпра (за актами з 1679 до 1716 р.)», а 1878 — доктор. дис. «Нарис історії Великого князівства Литовського до смерті в[еликого] к[нязя] Ольгерда». Обидва захисти відбулися в Київ. ун-ті Св. Володимира. З 1870 — доцент, з 1878 — ординар. професор, у 1880–1883 — декан історико-філол. ф-ту цього ж ун-ту. Один із зачинателів і голова (1881–1887) *Історичного товариства Нестора-літописця*. Автор числен. праць з історії України, зокрема студій з історії Давньої Русі, Вел. князівства Литовського, козацтва, гайдамаччини та ін. З А. пов'язано запровадження традиції документалізму в укр. історіографії. Під його керівництвом

написано серію моногр. студій з історії окр. давньорус. земель, які започаткували системат. розробку регіон. історії України. За його редакцією зібрано й видано 9 т. «Архіву Південно-Західної Росії», який містив понад 2200 документів з історії України. Разом із М. Драгомановим видав збірку «Історичні пісні малоруського народу» (т. 1–2; 1874–1875). Один із фундаторів руху польськ. українофілів (див. *Хлопоманство*) і *Київської громади*. Наук. погляди А. спиралися на позитивіст. засади конструювання історії із вкрапленнями ідей пізньопросвіт. *раціоналізму* та ідеалів *романтизму*. Прихильник типол. методу й антропол. практик, які вживав для виокремлення архетипіч. рис, що, на його думку, були властиві українцям, полякам і росіянам. Сформував власну іст. школу, серед його учнів — Д. Багалій, М. Грушевський, О. Грушевський, М. Дашкевич, М. Довнар-Запольський, І. Каманін, О. Левицький, І. Линниченко, В. Ляскоронський та ін. Кавалер ордена Святого Станіслава 2 ступеня (1870), Святої Анни 2 ступеня (1874), Святого Володимира 3 ступеня (1882).

Пр.: Архив Юго-западной России, издаваемый временной комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденную при Киевском Военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе : в 37 т. Киев, 1863. Ч. 3. Т. 1: Акты о козаках (1500–1648); Архив Юго-западной России, издаваемый временной комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденную при Киевском Военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе : в 37 т. Киев, 1876. Ч. 3. Т. 3: Акты о гайдамаках (1700–1768); История Литовской Руси. Киев, 1882; Монографии по истории Западной и Юго-Западной России. Киев, 1885; Польсько-українські відносини XVII ст. в сучасній польській призмі (3 нагоди повісті Г. Сенкевича «Огнем і мечем»). Львів, 1904; Твори. Київ, 1932; Про козацькі часи на Україні. Київ, 1991; Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори. Київ, 1995; Лекції з джерелознавства. Київ, 2003; Коротка історія козащини. Київ, 2004; Чари на Україні. Київ, 2013.

Лит.: Доманицький В. Володимир Антонович (3 нагоди 45-літнього ювілею наукової і громадської діяльності) // Нова громада. 1906. № 9; Кордуба М. Володимир Антонович // Лит.-наук. вісник. 1922. Кн. 6. Т. 96; Гермайзе О. В. Б. Антонович в українській історіографії // Україна. 1928. № 5 (30); Михальченко С. И. Киевская школа в российской историографии (В. Б. Антонович, М. В. Довнар-Запольский и их ученики). Москва; Брянск, 1997; Син України: Володимир Боніфатійович Антонович : у 3 т. / Упоряд.: В. Короткий, В. Ульяновський. Київ, 1997; Ульяновський В., Короткий В. Володимир Антонович: образ на тлі епохи. Київ, 1997; Кіян О. Володимир Антонович: історик й організатор «Київської історичної школи». Київ, 2005; Короткий В. А. Міхал Чайковський і Володимир Антонович: «Українська школа» польської романтичної літератури і становлення українофілства. Вінниця, 2015.

О. В. Ясь

Антонович, Данило Сидорович (справж. прізвище — Будько; 22.12.1889, м. Білопілля, тепер Сумська обл., Україна — 08.11.1975, м. Харків, тепер Україна) — актор, педагог, нар. артист СРСР (з 1954). Закінчив 1919 Київ. держ. муз.-драм. ін-т ім. М. В. Лисенка (педагоги В. Сладкопівцев і О. Загаров; одержав диплом № 1). Актор Першого театру Укр. Рад. Республіки ім. Т. Шевченка (1919), «Кийдрамте» (1920–1921; обидва — у м. Києві). Упродовж 1923–1926 працював у м. Москві в Першому робітнич. театрі, реж.

якого був С. Ейзенштейн, згодом знімався в його фільмах. Протягом 1922–1923 і від 1926 був актором театру «Березіль» (з 1935 — Харк. укр. драм. театр імені Т. Г. Шевченка, тепер *Харківський державний академічний український драматичний театр імені Тараса Шевченка*). Від 1946 викладав у Харк. театр. ін-ті (тепер *Харківський національний університет мистецтв імені Івана Котляревського*), з 1957 — професор. Серед його учнів — Л. Биков, Л. Тарабаринів (1928–2008), С. Чибісова та ін. Зіграв понад 200 ролей у театрі, з-поміж них — Залізник («Гайдамаки» за Т. Шевченком), Гнат Голий («Сава Чалий» І. Карпенка-Карого), Ярослав («Ярослав Мудрий» І. Кочерги), Швиденко («Генерал Ватутін» Л. Дмитерка), Отелло («Отелло» В. Шекспіра), Креон («Цар Едіп» Софокла) тощо. Один із перших кіноакторів. Виконавець ролей у кіно: Робітник («Страйк»; 1924), Матрос («Бро-носець „Потьомкін“»; 1925), Залізник («Колі-івщина», 1933), Прометей («Прометей», 1936), Стожар («Сім'я Стожарів»; 1938). Автор «Записок актора» (1958) і спогадів про Л. Курбаса (1969). Лауреат Держ. премії (1948). Нагороджений орденами Трудового Червоного Прапора (1947), «Знак пошани» (1948) і орденом Леніна (1951).

Пр.: Записки актора // Прапор. 1958. № 4; Митець, громадянин // Лесь Курбас. Спогади сучасників / За ред. В. С. Василька. Київ, 1969.

Лит.: Гайдай І. І. Даниил Исидорович Антонович — народный артист СССР. Киев, 1960; Антонович—Будько (Будько) Данило Сидорович // Сумщина в іменах / Гол. ред. В. Б. Звагельський. 2-ге вид., перероб. та допов. Суми, 2004.

Антонович, Максим Олексійович (30.04.1835, за ін. даними — 09.05.1835, м. Білопілля, тепер Сумська обл., Україна — 14.11.1918, м. Санкт-Петербург, тепер РФ) — філософ, просвітник, літ. критик і публіцист, природознавець. Нар. у сім'ї дяка. Отримав духовну освіту, був кандидатом богослов'я. Пізніше відмовився від духов. сану. Був одним із найактив. співробітників журн. «Сучасник» («Современник»; 1859), часто друкувався. Обстоював ідеї реалізму М. Чернишевського, гостро критикував теорію «чистого мистецтва». Після заборони «Сучасника» (1865) А. відійшов від акт. літ.-громад. діяльності й присвятив себе природничо-наук. заняттям. Одночасно друкував літ.-крит. статті. 1881–1882 — служив у правлінні Лібава-Роменської з-ці, 1883 поступив на службу до Держ. банку. 1888–1916 написав спогади про співробітників «Сучасника». За філос. поглядами був матеріалістом (див. *Матеріалізм*). А. критикував ідеалізм, апіоризм і агностицизм І. Канта й кантіанство взагалі, гегельянство, реліг.-міст. філософію С. Гогоцького та П. Юркевича, ідеї слов'янофілства та ін., негативно поставився і до реліг.-філос. програми збірки «Віхи» («Вехи»; 1909). Розробляв філос. концепцію, типологічно подібну до філософії класич. франц. *Просвітництва* (ідеї всемогутності розуму, запереченні теології й метафізики, містицизму, спіритуалізму, громадянського суспільства). Страждання людства А. пов'язував із невіглаством і забобонами, а успіхи та прогрес — із розвитком знання. У сфері *гносеології* — прибічник *сенсуалізму*. Закликав до всебіч. вивчення світу, союзу матеріалістич. філософії з природознавством,

Антонович Данило Сидорович

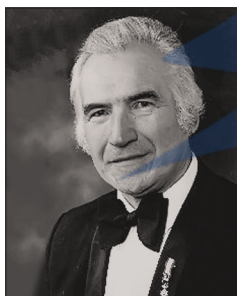
Антонович Максим Олексійович

психології — з фізіологією; базувався на антропол. принципі Л. *Феєрбаха*. А. висував вимоги поліпшення матер. умов життя народу, поширення освіти та одержання політ. свобод; обґрунтував необхідність радик. змін соц. порядків у Росії, виступав за її «європеїзацію». *Марксизм* А. не визнавав, хоча і симпатизував йому. Як природознавець А. відомий дослідженнями геол. будови Балтійського регіону й Фінляндії. Осн праці: «Сучасна філософія» («Современная философия»; 1861), «Два типи сучасних філософів» («Два типа современных философов»; 1861), «Про гегелівську філософію» («О гегелевской философии»; 1861), «Сучасні фізіологія та філософія» («Современная физиология и философия»; 1862), «Сучасна естетична теорія» («Современная эстетическая теория»; 1865), «Єдність фізичного і морального Космосу» («Единство физического и нравственного Космоса»; 1874), «Льодовикова гіпотеза та льодовикові явища у Фінляндії та Повенецькому повіті» («Ледниковая гипотеза и ледниковые явления в Финляндии и Повенецком уезде»; 1878), «Чарльз Дарвін та його теорія» («Чарльз Дарвин и его теория»; 1896) та ін.

Тв.: Избранные философские сочинения. Москва, 1945.

Літ.: Костригин А. А., Кирпичева Ю. В. Публицист М. А. Антонович об определении понятия «душа» в «Философском лексиконе» (1861) философа С. С. Гогоцкого // Ист. рос. психол. в лицах: Дайджест. 2016. № 1; Пилипчук О. Я. Сприйняття еволюційної теорії Ч. Дарвіна в Україні (друга половина XIX ст.) // Питання іст. науки і техніки. 2018. № 1.

О. В. Чаплінська

Антонович Мирослав
Іванович

Антонович, Мирослав Іванович (01.03.1917, м. Долина, тепер Івано-Франків. обл., Україна — 11.04.2006, м. Утрехт, Нідерланди) — музикознавець, оперний співак (баритон) і диригент, доктор музикології (з 1951), засл. артист України (1997), дійсний член НТШ. Нар. у сім'ї судового урядника. Навчався у Філії держ. укр. гімназії в м. Львові (1932–1936). Співав у хорі Малої дух. семінарії під орудою Д. Котка. 1936–1941 навчався як музиколог у Львів. ун-ті (тепер *Львівський національний університет імені Івана Франка*; кафедру очолював проф. А. Хибінський) і водночас у Вищому муз. ін-ті ім. М. Лисенка (тепер *Львівська національна музична академія імені Миколи Лисенка*; клас вокалу О. Бандрівської, ф-но — Н. Нижанківського). Був відзначений другою премією на конкурсі мол. співаків (1938). Під час навчання керував хором Малої духовної семінарії, співав у хорах «Львівський Боян», «Студіо» М. Колесси та хорі Р. Прокоповича-Горленка. У 1939–1941 продовжив навчання (музикознавство, вокал) у Львів. держ. консерваторії ім. М. Лисенка (тепер Львів. нац. музична академія ім. Миколи Лисенка). Під час *Другої світової війни* виїхав до м. Відня, де склав іспити до Муз. академії і вдосконалював мист-во вокалу під керівництвом проф. Г. Пярруда (Норвегія). Був головою муз. секції студ. т-ва «Січ». Співав в опер. театрі міст Лінца, Ліцманштадта (тепер м. Лодзь, Польща), де виконував провідні партії в операх Дж. Верді, А. Вагнера та ін. Серед партій: Себастьяно («Долина» Е. д'Альбера), Ренато («Бал-маскарад» Дж. Верді), Малатеста («Дон Паскуале» Г. Доницетті). Після війни опинився в таборі для переміщених осіб (м. Ной-Ульм, Німеччина; 1946–1948), де був муз. керівником і диригентом

театру «Розвага», писав музику до театр. вистав, диригував хором учнів укр. греко-катол. духовної семінарії в м. Гіршберзі (Німеччина). 1948 разом із семінарією переїхав до монастиря августинців у м. Кулемборзі (Нідерланди), згодом — до м. Утрехта, де мешкав до кінця життя. Поновив музичол. студії в Утрехт. ун-ті під керівництвом проф. А. Смієрса (1887–1957; Нідерланди). 1951 опублікував монографію, присвячену композитору Жоскену Дебре (бл. 1450–1521; Франція), захистив докт. дис. Від січня 1952 — асистент в Ін-ті музикології Утрехт. ун-ту. Разом з А. Смієрсом працював над виданням повн. зібрання творів Жоскена Дебре; після смерті А. Смієрса завершив видання й опублікував до 1969 ще 71 твір. Присвятив низку праць дослідженню музично-стилістичних особливостей музики Жоскена Дебре та її впливу на творчість ін. композиторів, а також проблемі ідентифікації його творів. 1951 А. організував виключно з голландців «Візантійський хор», яким керував понад 40 р., виступав із ним у країнах Зх. Європи та Пн. Америки, а згодом і в Україні (уперше 1990). У репертуарі були твори світової класики (Л. Бетховена, Ф. Ліста, К. Орфа), обробки укр. нар. пісень, основу становила укр. церковна музика. Хор зробив багато звукозаписів. Робота в хорі спонукала А. до створення обробок нар. пісень для сол. хору й хорових творів. Серед них — монумент. вокально-симф. композиція «Пролог» на текст прологу з поеми «Мойсей» І. Франка (виконувалася «Візант. хором» 1961), хор на слова О. Олесея «Живи, Україно» (написаний 1945–1946). В ост. роки життя А. створив мішаний хор ім. М. Лисенка, з яким побував в Україні. 1953 А. перебував на стипендії в *Гарвардському університеті* в США, де поглиблював знання в галузі історії ренесанс. музики (у зав. кафедри музикознавства О. Гомбоші). Зібрав багатий джерельний матеріал про давню укр. музику. Був членом Міжнар. орг-ції музикознавців та Нац. музикознавчої спілки Нідерландів. А. увійшов у коло провід. музикологів світу як авторитет. спеціаліст із творчості Жоскена Дебре і західноєвроп. музики епохи *Відродження*. Окрім історії візант. та ренесанс. музики, до кола інтересів А. входила також історія укр. церковної музики: монодія, партесний концерт, давня укр. музика загалом. Уперше в новітній історіографії дав цілісний огляд одноголос. етапу розвитку укр. церковної музики. Уперше віднайшов, дослідив і почасти опублікував невідомі зб. укр. партесних творів кін. 17 — поч. 18 ст.: «Українські партесні концерти» («Ukrainian "Partesny" concertos»; 1974) і «П'ятиголосна партесна Служба Божа XVII ст.» (1979). Серед наук. праць: «Українські співаки на Московщині в 17 ст.» (1962), «Канти з українських ірмологонів» («The Chants from Ukrainian Neirmologia»; 1974), «Кошиць Олександр Антонович — композитор церковної музики і диригент» (1975), «Станіслав Людкевич: композитор, музиколог» (1980). Опублікував зб. творів укр. церков. музики (1990), низку статей та матеріалів про укр. музику та її чільних представників. А. написав спогади про навчання в містах Долині, у Львові, таборові часи (опубліковані в Україні, 2002–2005). Писав також вірші, зокрема, цикл «Моя Батьківщина» (1944). А. зібрав 6-ку муз. українки, музикології та історії культури, а також архів, які подарував Ін-ту літургійних

наук *Українського католицького університету* (2000–2003). Нагороди і відзнаки: золота медаль і лицар. орден «Оранс Насау» (1976), Орден св. Григорія Великого (1985), орден «За заслуги» III ступеня за вагомий внесок у піднесення міжнар. авторитету України (2001).

Пр.: Die Motette Benedicta es von Josquin des Prez und die Messen Super Benedicta von Willaert, Palestrina, de la Hele and de Monte. Utrecht, 1951; Renaissance — Tendenzen in den Fortuna — desperate — Messen von Josquin und Obrecht // Die Musikforschung. 1956. № 11; The Present State of Josquin Research // Report of the Eighth Congress International Musicological Society : in 2 vol. Basel, 1961. Vol. 1; The Chants from Ukrainian Hermologia. Bilthoven, 1974; Кошиць Олександр Антонович — композитор церковної музики і диригент. Вінніпег, 1975; Ukrainische geistliche Musik. Ein Beitrag zur Kirchenmusik Osteuropas. München, 1990; Musica Sacra. Львів, 1997; Oekraïne en de Byzantijnse ritus. Hoensbroek, 2000; Між двома світовими війнами: Спогади : у 2 ч. / Упоряд. О. Долгий. Київ, 2003.

Лит.: Червінський І. «Візантійський хор» Мирослава Антоновича та його дискографія // Каліофвнв. 2002. Вип. 1; Ясиновський Ю. Мирославу Антоновичу — 85! // Вісник Наук. т-ва ім. Шевченка. 2002. № 27; Карась Г. Феномен Мирослава Антоновича та його «Візантійський хор»: штрихи до портрета диригента // Musica humana. 2010. № 3; Ясиновський Ю. Архів і бібліотека Мирослава Антоновича // Musica humana. 2010. № 3; Граб У. Мирослав Антонович у контексті наукових ідей європейської музикології // Укр. музика. 2012. № 2 (4); Граб У. Інтелектуальна біографія: Гарвардський рік Мирослава Антоновича // Укр. музика. 2015. № 4 (18); Граб У. Мирослав Антонович. Етапи формування власної ідентичності: дитинство та юність // Укр. музика. 2017. № 2 (24); Граб У. Мирослав Антонович: інтелектуальна біографія. Еміграційне музикознавство в українському культуротворенні повоєнних десятиліть. Львів, 2019.

У. Б. Граб

Антонович-Мельник, Катерина Миколаївна (01.12.1859, м. Хорол, тепер Полтав. обл., Україна — 12.01.1942, м. Київ, тепер Україна) — археолог, історик і громад. діяч, дійсний член НТШ (з 1909). Дружина В. Антоновича. Нар. у дворянській сім'ї лікаря. Закінчила Полтав. гімназію (1877) та іст.-філол. від-ня *Вищих жіночих курсів* у м. Києві (1883). Прослухала курс історії у В. Антоновича. Підготувала до друку текст його лекцій з історії Давньої Русі, козацтва (видано літогр. способом 1879, 1882 та 1884). У 1880 перебралася в Австро-Угорщині й Італії з метою вивчення іст. пам'яток. Під керівництвом В. Антоновича займалася упорядкуванням судових справ у Києві. центр. архіві (1882–1886). Протягом 1888–1913 — лаборантка й консерваторка археол. музею Ун-ту Св. Володимира (тепер *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*). 1896 і 1900 разом із В. Антоновичем подорожувала до Італії. Одна з організаторів археологічних з'їздів у містах Києві (1899) та Харкові (1902). У 1913 підписала (разом із М. Біляшівським, М. Василенком, Д. Дорошенком, С. Сфрмовим, О. Левицьким, В. Перетцем, О. Русовим, Є. Чикаленком та ін.) документ «В справі зміни статуту Наукового товариства імені Шевченка у Львові». Була членом т-ва «Просвіта» у м. Львові, Укр. наук. т-ва в м. Києві, Москов. імператор. археол. т-ва та ін. З 1919 працювала в Укр. АН (тепер *Національна академія наук України*): зав. б-ки 1-го відділу, співробітниця комісії для складання іст.-геогр. та біогр. словників.

З 1920 — редактор і другий гол. редактор із проблем мови та перекладів комісії з видання праць В. Антоновича. Від 1921 — заст. голови Археол. відділу *Всеукраїнського археологічного комітету* при УАН. З 1924 — дійсний член Іст. секції при ВУАН. 1925 за дорученням УАН керувала археол. розкопками на тер. Софійського собору в м. Києві та в Кременчуцькому р-ні Полтав. обл., 1927 — у Золотоніському р-ні Черкаської обл. З 1928 — відповідальний співредактор (спільно з М. Ткаченком) комісії з видання праць В. Антоновича (планувалося 9 томів). 1928–1930 займалася редагуванням цього видання (підготувала 5 т.; перший том опубл. 1932). Улітку 1930 звільнена з роботи після чистки в апараті ВУАН. У першій пол. 1930-х багаторазово порушувала питання про видання праць В. Антоновича. У 1934 піддана нищівній критиці за «націонал-фашистські настанови» у виданні першого тому «Творів» В. Антоновича. За часів *Другої світової війни* та німецької окупації знов клопотала про видання його праць. Похована на Байковому цвинтарі м. Києва поруч із чоловіком. Після смерті вченої рукописи, фотографії та документи В. Антоновича, що зберігалися у неї, передано до Гол. іст. архіву ім. В. Антоновича, очолюваного В. Міяковським. 1892–1893 описала музейну колекцію О. Поля в м. Катеринославі (тепер м. Дніпро; це зібрання стало основою сучас. *Дніпропетровського національного історичного музею імені Д. І. Яворницького*) та склала її каталог. Як археолог працювала спочатку під керівництвом В. Антоновича, а потім самостійно. Її археол. праці доповнювали дослідження, тематично пов'язані зі студіями В. Антоновича стосовно поширення певних етніч. і культ. типів у басейні р. *Дніпра* (полян, древлян, волинян, тиверців, радимичів та ін.). А.-М. здійснювала також археол. розкопки язичн. кладовища в іст. частині м. Києва, поховань скіф. доби на Полтавщині та Київщині, палеоліт. культури поблизу м. Студениці (тепер тер. Хмельницької обл., затоплена водами Дністровського водосховища), неоліт. стоянок на Волині, Слобожанщині, тер. теперішніх Київ., Дніпропетр., Полтавської областей тощо. Перекладала з інозем. мов. Серед перекладів А.-М., зокрема, твори Е. Ожешко, Ф. Равіти-Гавронського, спогади іноземців для книги «Мемуари, що стосуються історії Південної Росії» (1890–1896, т. 1–2) тощо. 1928 опублікувала частину невиданих рукописів В. Антоновича й організувала при Іст. секції ВУАН виставку, присвячену 20-й річниці його смерті.

Пр.: Путевые очерки Подоля // Киев. старина. 1884. № 5; № 7; № 10; 1885. № 11; № 12; На Днестровском «побережье» // Киев. старина. 1887. № 8; Сведения о походе в Крым Михаила Дорошенка // Киев. старина. 1896. № 11; Раскопки в земле Лучань, произведенные в 1897 и 1898 гг. // Труды XI Археологического съезда в Киеве 1899 : в 2 т. Москва, 1901. Т. 1; Майданові городища на Україні // Записки Укр. наук. тов-ва в Києві. 1908. Кн. 3; Археологічні досліді на Кременчужчині // Коротке зведення Всеукраїнського Археологічного комітету за археологічні досліді року 1925 (з каталогом звідомної виставки). Київ, 1926; До археологічної статистики степової Полтавщини // Ювілейний збірник на пошану академіка М. С. Грушевського. З нагоди шістдесятої річниці життя та сорокових роковин наукової діяльності. Київ, 1928; 3 невиданих рукописів В. Б. Антоновича // Україна. 1928. Кн. 6; Василь Григорович Ляскоронський (некролог) // Записки історично-філологічного відділу

Антонович-Мельник
Катерина Миколаївна

ВУАН : в 26 кн. Київ, 1929. Кн. 24; До видання 1 тому творів В. Антоновича // Антонович В. Б. Твори : в 3 т. Київ, 1932. Т. 1.

Лит.: Мельник Екатерина Николаевна (по мужу Антонович) // Павловский И. Ф. Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века. Полтава, 1912; Императорское Московское археологическое общество в первое пятидесятилетие его существования (1864–1914 гг.). Москва, 1915; Життєпис К. М. Мельник-Антоновичевої. Реєстр друкованих праць К. М. Мельник-Антоновичевої // Записки історично-філологічного відділу ВУАН : в 26 кн. Київ, 1923. Кн. 2–3; Руденко Г. Г. Життєвий та творчий шлях К. М. Мельник-Антонович // Іст. і культ. Придніпров'я: невідомі та маловідомі сторінки. 2009. Вип. 6; Нікітенко А. І. В. Антонович та К. Мельник: у контексті подружнього життя та наукової співпраці // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті : в 15 вип. Дніпропетровськ, 2013. Вип. 11; Якімова І. В. Жінка-археолог — поява нової ідентичності // Вісник Дніпроп. ун-ту. 2015. Т. 23. № 1.

О. В. Ясь

Антоновський, Іван Іванович (1893, с. Журавка, тепер Городищенського р-ну Черкаської обл., Україна — 1958, м. Київ, тепер Україна) — бандурист, цимбаліст, диригент. Опанував гру на кількох інструментах. Працював як музикант оркестру в низці колективів. Упродовж 1938–1941 і 1946–1947 — цимбаліст у Держ. капелі бандуристів (тепер *Національна заслужена капела бандуристів України імені Г. Майбороди*), згодом — диригент. Протягом 1945–1946 був керівником оркестр. групи Держ. укр. нар. хору (тепер *Національний заслужений академічний український народний хор України імені Г. Г. Верьовки*). Увій до складу оркестру бандури, альти, баси й контрабаси. Автор аранжувань і оркестровок для капели бандуристів низки муз. творів. Гармонізував укр. нар. пісні (віночок «Сонце низенько», «Ой там коло млина», дует із хором «Місяць на небі», «Гречаники») тощо.

Лит.: Гуменюк А. Українські народні музичні інструменти. Київ, 1967; Ященко Л. Державна заслужена капела бандуристів Української РСР. Київ, 1970; Желвинський Б., Ковальчук Д. Українські кобзарі, бандуристи, лірники. Енциклопедичний довідник. Львів, 2011.

Антоновський, Олександр Петрович (рос. Антонович, Александр Петрович; 03.09.1863, м. Кишинів, тепер Молдова — 13.03.1939, там само) — співак (бас-профундо), педагог. Навчався 1882–1886 у Моск. консерваторії (клас вокалу Дж. Гальвані, сценічної майстерності — І. Самаріна, згодом І. Булдїна). Упродовж 1886–1890 співав у *Великому театрі* в м. Москві, дебютував там у партії Мельника в опері «Русалка» О. Даргомижського. У 1890–1892 — соліст Рос. оперного т-ва у м. Києві (під керівництвом І. П. Прянишникова), 1892–1894 і 1899 — Одеської, 1894–1898 — Харк. оперних антрепріз, 1900–1902 — *Марїнського театру*, 1902–1910 — «Нової опери» (два останніх театри — у м. Санкт-Петербурзі). Давав концерти в містах Києві (1891), Одесі (1893), Харкові (1900). Учасник першого в Україні конкурсу співаків (1911; м. Харків). Від 1921 — директор Нар. молд. консерваторії (м. Кишинів). Серед учнів — М. Дідученко, Л. Боксан, П. Келдерару, В. Сьомін, Е. Уреке, Т. Чабан. Мав голос («бас-громовик») вел. діапазону (від до великої октави до фа-діаза пер-

шої октави), вирізнявся актор. майстерністю. За сценічну кар'єру виконав близько 50 партій, серед яких — Сусанін, Руслан («Життя за царя», «Руслан і Людмила» М. Глінки), Кончак («Князь Ігор» О. Бородїна), Варязький гість, Малюта Скуратов («Садко», «Царева наречена» М. Римського-Корсакова; усі — перше виконання), Гремін («Євгеній Онегін» П. Чайковського), Олоферн («Юдита» О. Серова), Дон Базіліо («Севільський цирульник» Дж. Россіні), Бертрам («Роберт-диявол» Дж. Меєрбера).

Лит.: Леви С. Записки оперного певця. Москва, 1962; Арабаджиу Р. Незавершенная мелодия. Кишинев, 1983; Антоновский Александр Петрович // Агин М. С. Вокально-энциклопедический словарь : в 5 т. Москва, 1991. Т. 1; Антоновский Александр Петрович // Отечественные певцы. 1750–1917 : в 2 т. Москва, 1991. Т. 1; Лисенко І. Антоновський Олександр Петрович // Українська музична енциклопедія : в 5 т. Київ, 2006. Т. 1.

О. М. Німолівич

Антономазія (грец. ἀντονομασία, від ἀντί... — префікс, що тут означає заміну, і νομασία — назва, найменування), антономасія — *троп*, який полягає в заміні назви особи чи зображуваного явища ін. назвою. Один зі стиліст. засобів увиразнення мови й мовлення, відомий ще з *античності*, що виконує роль експрес. підсилення інформації. Одностайної думки щодо визначення сутності терміна немає: низка науковців визначає А. як різновид *метонімії*, інші — як *перифраз*, *символ*, різновид *метафори* чи частину *євфемізму*. Незалежно від такої строкатості дефініцій А. поділяють на два види: а) загальна — використання відомих власних назв із міфології, історії, л-ри тощо (на основі певних асоціацій метафор. характеру) замість загальних та навпаки: Крез замість багатій, див. *Крез*, Мафусаїл — довгожитель, донжуан — залюбник, залицяльник (див. *Дон Жуан*); Каменярь — І. Франко; б) описове найменування особи: батько укр. історії — М. Грушевський. Обидва види А. вимагають поперед. фонових знань. А. використовують у худ., публіцист., наук.-попул., розмовно-побут. стилях, що сприяє образності вислову, дозволяє влучно та вичерпно сформулювати думку, увиразнити зображуване.

Лит.: Святовець В. Ф. Словник тропів і стилістичних фігур. Київ, 2011; Хоменко Г. Є. Експресивні засоби лексико-семантичного рівня інформаційного тексту // Філол. студії. Наук. вісник Криворізького держ. пед. ун-ту. 2012. Вип. 8; Судець Н. А. Роль антономазії у ранніх поетичних текстах І. Франка і Я. Каспровича // Наук. праці Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка. Філол. науки. 2014. Вип. 36.

О. О. Тараненко

Антончик, Михайло Владиславович (15.06.1921, м. Київ, тепер Україна — 08.07.1998, там само) — живописець, нар. художник України (з 1982). Закінчив Київ. худ. школу (викладач Ф. Сударин), 1950 — Київ. худ. ін-т (тепер *Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури*), майстерня А. Петрицького та К. Єлеви. Член Спілки художників УРСР (з 1950). Брав участь у респ. (з 1949) та міжнар. (з 1951) худ. виставках. Мандрував Україною, створюючи картини. Представник *соцреалізму*. Зображував сучасників, життя та працю людей. Автор ліричних полотен переважно на сільські теми. Серед них: «Ранок» (1969), «Свято в селі Моринцях»

Антоновський Олександр Петрович

Антончик Михайло Владиславович. «Золотий вік», 1971

Відкриття Палацу культури» (1963–1964), «Золотий вік» (1971), «Колгоспники» (1964–1967), триптих «Поєма про жінку» (1968–1969), «Мої вчителі. Кость Єлева і Анатолій Петрицький» (1971–1972), «Господар рідної землі» (1975), «Творці» (1979), «Листи сина» (1983), «Безсмертя» (1985), «Фронткові листи» (1990) та ін. Створив низку плакатів, портретів («Портрет доярки Євдокії Кошової»; 1949), натюрмортів («Кавуни та яблука»; 1955) тощо. Твори А. зберігаються в Національному художньому музеї України, ін. музеях країни.

Літ.: Шаров І., Толстоухов А. Антончик Михайло Владиславович (1921–1998) // Художники України: 100 видатних імен. Київ, 2007.

Антонюк, Андрій Данилович (15.10.1943, м. Первомайськ Миколаїв. обл., тепер Україна — 16.04.2013, м. Миколаїв, Україна) — художник, нар. художник України (з 2007). Закінчив 1962 Одеське худ. уч-ще імені М. Б. Грекова (тепер Комунальний заклад «Одеський художній коледж імені М. Б. Грекова»; викладачі О. Ацманчук і Т. Єгорова). Під час навчання зацікавився творчістю європ. постімпресіоністів. Після закінчення училища працював у м. Мукачевому Закарпат. обл., де познайомився з художниками закарпат. школи живопису. На А. справила вплив творчість Ф. Манайла. 1965–1971 — на творчій роботі у худ. фонді м. Одеси. Член Співки художників України (з 1970). У 1971 переїхав до м. Миколаєва, де мешкав до кінця життя та займався живописом. Засновник південноукр. школи образотворч. мист-ва. Творам А. притаманне худ. осмислення минулого (зокрема козаччини, гайдамаччини), звернення до сакральних традицій праукр. культури, поєднання елементів наївного нар. мист-ва, символіки експресіонізму й естетики модерну. Стиль художника визначають як символіко-реаліст. укр. міфологізм. Працював переважно з *темперою* та *аквареллю*. Серед картин: «Карпатський мотив» (1966), «Вікно» (1970), диптих «Моя Земля» (1971), «Весна» (1974), «Моя Венеція» (1980), «Богопільська мадонна», «На Голгофу. Екологія» (обидві — 1987), «Вчителю, хто ми?», «Хорали Максима Березовського» (обидві — 1988), «Свято моєї душі» (1990), «Прийдіть і поклоніться»

Антонюк Андрій Данилович

(1992), «Молодий князь Володимир та його мати рабиня Малуша», «Благословення життя» (обидві — 1994), «В казематі (Тарас Шевченко)» (1994), «Я їду до тебе» (2013) та ін. Твори А. експонувалися на всесоюз. (з 1966) та міжнар. (з 1986) виставках в Угорщині, Чехії, Словаччині,

Болгарії, Польщі, Іспанії, КНР, Канаді, США, Ізраїлі, Японії, Росії, Франції та ін. країнах. Полотно зберігаються в музейних колекціях України, *Третяковській галереї* (м. Москва) та ін. галереях, а також у приват. зібраннях в Україні та за кордоном. Лауреат Нац. премії України імені Т. Г. Шевченка (1994) за серію картин «Митрополит Іларіон», «Феофан Прокопович», «Розмова з Всесвітом» тощо, премії ім. Василя Стуса (1993), премії «Золотий Тризуб» (1986). Лауреат Міжнар. фестивалю «Український світ» (1997). Нагороджений срібною (2000) та золотою (2002) медалями Нац. академії мист-в України, дипломом «Золота фортуна» (2001), ювілейною медаллю до 60-річчя ООН (2005) та ін. відзнаками.

Літ.: Підгора В. Міфологізм Андрія Антонюка // Образотворче мистецтво. 2002. № 1; Підгора В. Його український міфологізм // Малярство / Ред.-упоряд. М. Маричевський. Київ, 2004; Степанов М. Душа не знає часу // Малярство / Ред.-упоряд. М. Маричевський. Київ, 2004; Федорук О. Миколаївська когорта // Образотворче мистецтво. 2006. № 2; Тарасенко А. Ясновидючі очі Андрія Антонюка // Образотворче мистецтво. 2007. № 4; Шевченківські лауреати, 1962–2012 / Авт.-упоряд. М. Г. Лабінський. 3-тє вид., змін. і допов. Київ, 2012; Всесвіт Андрія Антонюка / Уклад.: М. Тасинкевич, А. Шевченко. Миколаїв, 2013.

Антонюк, Ніна Іллівна (у заміжжі Преображенська; 16.02.1956, смт Ставище Київ. обл., тепер Україна) — спортсменка, веслувальниця (*академічне веслування*), засл. майстер спорту СРСР (з 1980). Виступала за Спорт. т-во «Локомотив» (м. Київ). 1983 закінчила Київ. держ. ін-т фізкультури (тепер *Національний університет фізичного виховання і спорту України*). Срібний призер Чемпіонату світу (1977, Нідерланди), чемпіонка світу (1978, Нова Зеландія; 1979, Югославія). Срібний призер *Літніх Олімпійських Ігор 1980* у м. Москві (тепер РФ) у змаганнях з академ. веслування (вісімки зі стерновим) серед жіночих екіпажів (відстань 1000 м). Тренер — В. Потабенко. Срібну олімп. нагороду виборола у складі команди СРСР, що складалася переважно зі спортсменок київ. «Локомотива» [разом з нею срібну медаль здобули: О. Пивоварова, Н. Уманець, Н. Прищеп, Т. Буняк, О. Терьошина, М. Пазюн, В. Жулина, Н. Фролова (стернова)].

Літ.: Локомотиву — 50. Москва, 1988.

Антопільський парк — пам'ятка *садово-паркового мистецтва* загальнодерж. значення (з 1990). Розташ. на тер. с. Антополя Томашпільського р-ну Вінницької обл. Займає площу 27 га. Заснований наприк. 18 ст. у маєтностях представника княжого роду Святополк-Четвертинських — А.-Я. Непомуцена (1744–1830), брацлавського *каштеляна*. У сер. 19 ст. маєток перейшов у власність родини Ярошинських. Останнім господарем парку та його споруд був промисловець, фінансист К. Ярошинський (1878–1929). 2012 затверджено Положення про парк. Більшість тер. А. п. рівнинна, гол. ділянка розташ. на підвищенні, де у 1830-х споруджено палац у стилі *класицизму*. Паркову композицію в англ. стилі формують рослини, ландшафт. каскад ставків, архіт. споруди, скульптури. Основою парку став природ. дубово-ясеневий масив, вік деяких дерев якого становить бл. 250–400 р. «Дубу Пушкіна» (за переказами, неподалік від нього відпо-

Антопільський парк

Антопільський парк

чивав О. Пушкін) — бл. 500 років. На тер. парку зростають бл. 40 видів і форм деревних рослин: каштан, клен, липа, сосна чорна, сосна звичайна, ялина звичайна, явір, береза, горобина, горіх чорний, ясен плакучий тощо.

Лит.: Томашпільщина / Упоряд. О. В. Сікал. Вінниця, 2008; Єлісавенко Ю. А., Мудрак О. В., Василевський О. Г. та ін. Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва Східного Поділля — центри збереження біорізноманіття регіональної екологічної мережі // Вісник Уманського нац. ун-ту садівництва. 2018. № 1; Попович С. Ю., Власенко А. С. Мережа штучних заповідних парків басейну Дністра у трансрегіональному вимірі // Ukrainian Journal of Forest and Wood Science. 2019. Т. 10. № 2.

В. Г. Нападиста

Антофора чорновійчаста

Антофора (*Anthophora*) — рід комах род. Бджолини ряду перетинчастокрилих. Один із найбільших і найпошир. родів бджіл, що включає понад 400 видів. Розповсюджені в Європі, Пн. Африці, Пд. Америці, Азії. Зовні А. подібні до дрібних джмелів за формою тіла, густим опушенням. Мають довгий хоботок, яким збирають нектар і пилок квітів разом зі своїськими медонос. бджолами. Гнізда облаштовують в землі, щілинах стін, тріщинах стовбурів дерев тощо: викопують довгі галереї, поділені перегородками на кілька відсіків. У кожному відсіку самиця запасає порцію корму та відкладає лише одне яйце. Два види А. занесені до Червоної книги України: А. коренаста (*Anthophora robusta*) та А. чорновійчаста (*Anthophora atricilla*).

Лит.: Червона книга України. Тваринний світ / За заг. ред. І. А. Акімова. Київ, 2009; Orr M., Pitts J., Griswold T. Revision of the Bee Group Anthophora (Micranthophora) (Hymenoptera: Apidae), with Notes on Potential Conservation Concerns and a Molecular Phylogeny of the Genus // Zootaxa. 2018. № 4511 (1).

Антоцеротіві (*Anthocerotaceae*) — родина мохоподібних рослин відділу антоцеротоподібних. Рослини таломної (див. *Талом*) будови. Тіло пластинчастої форми, прилягає до субстрату, на ниж. боці розміщені *ризоїди*. Клітини талому однакові, містять пластинчасті *хлоропласти* та пі-

Антоцеротіві (*Anthoceros filicis*)

реноїди. Спорогон без ніжки, видовжений. У складі родини А. 3 роди й понад 300 видів, поширених переважно у тропіках. В Україні зростає 3 види з 2-х родів, що трапляються на вологих глинистих ґрунтах, полях, узбіччях доріг. Найпоширеніші з них — антоцерос гладенький (*Anthoceros laevis*).

Лит.: Абрамов І. І., Абрамова А. Л. Класс антоцероты, или антоцеротопсиды (Anthocerotopsida) // Жизнь растений : в 6 т. Москва, 1978. Т. 4: Мхи. Плауны. Хвощи. Папоротники. Голосеменные растения / Под ред. И. В. Грушвицкого, С. Г. Жилина; Гапон С. В., Гапон Ю. В. Стан та перспективи вивчення антоцеротових та печіночних мохів Лісостепу України // Біол. та екол. 2016. Т. 2. № 1.

Антоціани (від грец. *ἄνθος* — забарвлення та *κυάνεος* — темно-синій) — клас рослин. *пигментів*; здебільшого фенольні *глікозиди*. А. рожевого, черв., фіолет. та синього забарвлення різн.

Антоціани. Зміна рН спричиняє зміну забарвлення квіток Медунки м'якої (*Pulmonaria mollis*)

органам рослин. Різноманітність забарвлення А. залежить не лише від їхньої будови та значення водного показника клітин. соку, а й від характеру металу, який утворює комплекс з А. в рослині. Червоне забарвлення обумовлює комплекс А. з Fe; синє і фіолетове — Мо, Mg, Ca; біле — Ni або Cu; пурпурове — К. Наявністю А. зумовлений колір оцвіттини та плодів квіткових рослин; червоний колір вина, фруктових соків тощо. З рослин А. екстрагують кислими водними або спиртовими розчинами. Виявляють, виділяють й очищують А. методами *хроматографії*, зокрема, на *папері* й у колонках з целюлозного (див. *Целюлоза*) порошку.

Лит.: Onslow M. The Anthocyanin Pigments of Plants. Cambridge, 2014; Левон В. Ф., Голубкова І. М. Накопичення антоціанів у надземних органах представників роду *Persica* Mill. у різні періоди вегетації // Вісник пробл. біол.

і мед. 2016. Вип. 2. Т. 3 (130). Anthocyanins from Natural Sources: Exploiting Targeted Delivery Forimproved Health / Ed. by M. Brooks, G. Celli. Cambridge, 2019.

Антракнози [від грец. *ἄνθραξ* (*ἄνθρακος*) — вугілля та *νόσος* — хвороба, захворювання] — група небезпечних хвороб рослин, збудниками яких є гриби з родів *Gloeosporium*, *Colletotrichum*, *Kabatella* та ін. Збудники ушкоджують усю надзем. частину квіткових рослин (с.-г., дикорослих; ліс., троп. і субтроп.), найсильніше — пагони й листки. Міцелій грибів перезимовує в насінні й залишках рослин. Місія вражень А. різко обмежена, темно-червоного або чорного забарвлення: плямистості, виразки неprav. форми, некрози, глибокі рани на плодах, гілках і стеблах, що призводять до порушення в надходженні поживних речовин і відмирання різн. органів. Збудники трапляються в усіх країнах світу й спричиняють А. в багатьох с.-г. рослин: гарбузових, бобових, пасльонових, льону, винограду, агрусу, смородини, полуниці, малини, а також у деяких плодкових дерев (див. *Плодові культури*), зокрема вишні, яблуні. Відомі випадки враження цими грибами горіхів волоських і мигдалю. За шкідливістю і поширенням А. посідають особл. місце серед захворювань культур сільськогосподарських. Найпошир. серед захворювань цієї групи є А. квасолі, гарбузових, льону, яблуні, винограду тощо. А. овоч., плод. і декоратив. рослин найчастіше трапляються в другій пол. літа. Вис. небезпека зараження А. для сходів та розсади. Стрімкому розвитку хвороби сприяють вітер, дощ, комахи. У зоні ризику перебувають передусім рослини із зовн. мех. пошкодженнями або ранами, через які проникає збудник інфекції. А., потрапивши в помір. широти з тропіків (див. *Тропічні пояси*), найактивніше розвиваються за високої (бл. 80–90 %) вологості повітря (див. *Вологість повітря абсолютна*) і підвищ. температури (від +22 °С до +30 °С). Стимулюють їхнє поширення дефіцит фосфору й калію в ґрунті (див. *Ґрунту агрохімічний склад*), а також вис. рівень закислення родючого ґрунту (див. *Ґрунту кислотність*). За останні 3 десятиліття зафіксовано мас. спалахи захворювань, які раніше не мали знач. поширення (А. люпину, конюшини, квасолі), і пор. нових: А. картоплі, вівса, суніці, ареали яких швидко розширюються. Для підвищення продуктивності цих культур, що мають важливе харч., корм. й ресурсозберіг. значення, фахівцями із захисту рослин визначено найважливіші стратег. завдання, пов'яз. з поліпшенням (або оптимізацією) фітосанітар. ситуації. Обґрунтовано систему захисту польових, овоч., плодово-ягід. культур та картоплі на основі агротех., хім., імун. та біол. заходів боротьби зі шкідливими організмами й розроблено відповід. метод. рекомендації. Зменшення шкодочинності хвороб рослин і збереження екол. рівноваги в агробіоценозі, які можуть знизити рівень інфікування чи стримувати ризик розвитку А., залежить від своєчасно вжитих заходів профілактик. заходів: вибір стійких рослин, правильна сівозміна, прибирання залишків урожаю та опалого листя, протруювання насіння тощо. Способи боротьби з А., традиц. й новіт. методи захисту рослин, причини виникнення цих хвороб в Україні на основі узагальнення багаторічних вітчизн. і зарубіж. досліджень геогр. поширення, симптоматики, шкодочинності, біоекології та циклу розвитку збудни-

ків вивчав академік Національної академії аграрних наук України М. Лісовий.

Лит.: Бублик Л. І., Васечко Г. І., Васильєв В. П. та ін. Довідник із захисту рослин / За ред. академіка М. П. Лісового. Київ, 1999; Роїк М. В., Нурмухаммедов А. К., Корнієнко А. С. Хвороби коренеплодів цукрових буряків. Київ, 2004; Котова В. В., Кунгурцева О. В. Антракноз сільськогосподарських рослин. Санкт-Петербург, 2014; Буряківництво і біоенергетика в Україні: історія, наука, виробництво, люди (до 95-річчя ІБКиЦБ НААН України). Київ, 2017; Саблук В. Т., Бабич А. Г., Шендрік К. М. та ін. Шкідливі організми буряків цукрових: історія, сучасний стан вивчення та заходи захисту. Київ, 2017.

О. Г. Ягольник

Антракоз [від грец. *ἄνθραξ* (*ἄνθρακος*) — вугілля], пневмокониоз вугільників, «чорна легеня», «чорні сухоти» — професійна хвороба працівників вугільних шахт, зумовлена впливом високодисперсного пилу вугілля. Під впливом вугільно-породного пилу, що містить кристаліч. силіцій діоксид (понад 5 %), виникає антракосилікоз (див. *Силікоз*). Найчастіше перші ознаки А. спостерігають через 10–15 р. після впливу пилу вугілля-антрациту та через 15–20 р. після контакту з пилом ін. виду вугілля. Патол. процес характеризується помірно вираженим дифузним інтерстиціальним пневмофіброзом із клітинно-пиловими вогнищами, які формують дрібні вузлики. А. має доброякіс. перебіг із повільним прогресуванням. Для хворих на А. типово передусім переважання клініч. ознак бронхіту та емфіземи, ніж ознак, характерних для пневмофіброзу. Розвиток А. часто супроводжується гематогенними метастазами вугільн. пилу у внутр. органи — селезінку, нирки, печінку, кістковий мозок, лімфат. вузли. Можливий А. шкіри. Важкий перебіг А. (з масив. фіброзом, що прогресує, та атрофічними кавернами легень) трапляється зрідка. Перебіг захворювання та прогноз при А. погіршуються у разі поєднання з туберкульозом легень.

Лит.: Раввін В. А. К вопросу о профилактике антракоза // Борьба с силикозом : в 12 т. Москва, 1964. Т. 6; Hunter's Diseases of Occupations / Ed. by P. Baxter, T.-Ch. Aw, A. Cockcroft. 10th ed. London, 2010; Профессиональная патология: Национальное руководство / Под ред. Н. Ф. Измерова. Москва, 2011; Профессиональные заболевания органов дыхания: Национальное руководство / Под ред. А. Г. Чучалина. Москва, 2015.

Д. В. Варивончик

Антракнози

Антракосіліти [від грец. *ἄνθραξ* (*ἄνθρακος*) — вугілля] — мінералоїди, груп. назва антрацитоподіб. бітумів найвищого ступеня метаморфізму. Уперше А. описано 1863 Т. Стеррі Гентом (1825–1892; Канада), згодом 1871 докладніше — Е. Дж. Чепменом (1821–1904; Канада), який і запропонував цю назву. А. — чорні, блискучі й крихкі аморф. утворення, неплавкі, нерозчин. в орган. розчинниках. Злам раковистий, блискучий. Густ. 1,3–2,0 г/см³. Твердість змінна, у межах від 2–3 до 4–5 за Мооса шкалою твердості мінералів. Межу А. у ряду нафтидів встановлено на основі елемент. аналізу: Н < 5 %, С > 89 %, абс. неплавкі й нерозчинні. А. є похідними нафти та близьких до неї за складом сумішей. Трапляються на всіх континентах в осадово-метаморфізов., вулканогенно-осад. і виверж. породах різн. віку від архею до четвертин. періоду, у тісній асоціації з кальцитом і кварцом. Найчастіша форма

Антраколіти. Шунгіт

їхнього прояву жильна, гніздоподібна. Масштаб прояву — від виділень у мікропорах до метрових пласт. покладів і жил в сотні метрів. За ступенем метаморфізму А. поділяють на нижчі, серед. й вищі. Розрізняють тухоліти, кіскеїти, *шунгіти*. Вищі А. мають сильний метал. блиск, електропровідні, густ. 1,8–2 г/см³, склад (мас. частки): С — 96–99 %, Н < 1 %. До вищих А. відносять жильні шунгіти, які поширені в нижньопротерозойських породах Карелії, а також відомі в Канаді, Індії, Швеції. На тер. України А. уперше виявлено 1914 В. Аршиновим (1879–1955; РФ) у Криму (смт Партевіт). А. поширені на Закарпатті, у Карпатах, Криму, у зоні членування Донбасу з Приазовським масивом, на Донбасі й у Дніпровсько-Донецькій западині. У вищих А. виявлено *фулерени*. А. — джерело різ. хім. елементів (V, Ni, Mo, Se тощо). Твердий *вуглець* А. використовують у модельних експериментах як структурно-хім. аналог орган. речовини *метеоритів і астероїдів*. Уміст А. в породах нафтогазоперспектив. басейнів є ознакою ймовірної наявності нафти на глибині.

Лит.: Диденко А. Геохимия углеродсодержащих соединений ртутных месторождений Украины. Киев, 1985; Мачулина С., Квасниця В., Мельников В. та ін. Нова знахідка антраколіту на півдні Донбасу // Геолог України. 2007. № 3 (19); Мачулина С., Иванова А., Зайцева Л. О типизации антраколитов // Геол. журн. 2008. № 3; Филиппов М. Антраколиты. Санкт-Петербург, 2013.

В. М. Квасниця

Антракт (франц. entracte, від entre — між і acte — акт, дія) — 1) Перерва між актами (діями) п'єси, спектаклю, відділеннями *концерту*, театр. або циркової вистави. 2) Музичний твір, невелика муз. або танц. *інтермедія*, яку виконують між двома актами спектаклю до підняття завіси. Іноді А. виконують також як окр. концерт. номер (А. до 3-ї дії опери Ж. Бізе «Кармен» тощо).

Лит.: Паві П. Словник театру / Пер. з фр. Львів, 2006; Henriques B. Théâtre: esthétique et pouvoir : et 2 t. Paris, 2016–2017.

Антрацит

Антрацит (грец. άνθρακίτης — вид вугілля) — твердий, високощільний, блискучий різновид *вугілля* з мін. кількістю домішок, уміст вуглецю в ньому понад 90 %. Горить без полум'я, диму та запаху. Найметаморфізованіший різновид *вугілля кам'яного*, що має високу теплотвор. здатність. Колір чор. або сіро-чор., блиск — метал., злам — раковистий. Густина — 1500–1700 кг/м³, твердість 2–2,5 за *Мооса шкалою твердості мінералів*, висока електропровідність, теплотвор. здатність становить 66–35 МДж/кг (15764–8360 ккал/кг). Хім. склад А.: Карбон (С) — 92–97 %, Гідроген (Н) — 1–3 %, Оксиген (О) — 2–3 %, Нітроген (N) — 1 %, вода — 2–4 %, леткі речовини 2–8 %, зола — 3–9 %, Сульфур (S) — 1–3 %. В *Україні* трапляється в різні районах *Донецького вугільного басейну* у вигляді пластів. За межами України поклади А. відомі в Росії, Китаї, Америці, Франції, ПАР. А. використовують як високоякіс. енергет. паливо, сировину в *металургії чорній та металургії кольоровій*, хім. та електротех. промисловості тощо.

Лит.: Лялюк В. П., Товаровский И. Г., Демчук Д. А. та ін. Антрацит и термоантрацит в шихте доменной плавки. Донецк, 2008; Новохатский А. М., Михайлюк Г. Д., Карпов А. В. Проблемы использования антрацита как заме-

нителя кокса в доменном производстве // Сборник науч. трудов Донбасского гос. тех. ун-та. 2009. Вып. 28; Товаровский И. Г. Доменная плавка. 2-е изд., доп. Донецк, 2009; Лялюк В. П., Товаровский И. Г., Кассис Д. О. та ін. Теоретичні та практичні основи використання кускового антрациту в доменній плавці. Кривий Ріг, 2016; Романовский В. И., Хорт А. А. Модифицированные антрациты для очистки подземных вод от железа // Химия и технол. воды. 2017. № 5 (39).

Н. В. Вергельська

Антрацит — місто обласного значення, адміністративний центр *Антрацитівського району Луганської області*. Розташ. на Пд. Луган. обл. Відстань автошляхами до м. Луганськ — 75 км. Тер. — 61,3 км². Разом із селищами міського типу Бокове-Платовим, Верхнім Нагольчиком, Дубівським, Щотовим, Кам'яним, Кріпінським утворює Антрацитівську міську раду. До складу Антрацитівського р-ну не входить. Від травня 2014 — у складі тимчасово окупованих територій. А. виник 1895 як с-ще поблизу вугільної шахти Гаєвського. 1904 неподалік споруджено шахту «Рудник Боковський антрацит». Офіц. назва с-ща від 1920 — Боково-Антрацит. 1936 отримало статус міста. Під час *Другої світової війни* окуповано нацистською Німеччиною (1942–1943). У 1962 Боково-Антрацит стало містом обл. підпорядкування із сучас. назвою. До розпаду СРСР — центр видобутку вугілля. 3 травня 2014 — у складі тимчасово окупованих територій. А. розташ. у пд. частині *Донецького кряжу*, на горбистій височині. Тер. міста тече невелика р. Нагольчик (басейн р. Міус), на якій облаштовані ставки. Клімат — помірно континентальний. Пересічні т-ри липня — +22 °С, січня — -7 °С. Середньорічна кількість опадів — 500 мм. Через інтенсивний видобуток кам. вугілля стан довкілля погіршився. Заг. кількість нас. (2019, оцінка) — 52,7 тис. осіб, густина — 860 осіб/км². Нац. структура нас. Антрацитівської міської ради (2001, перепис): українці (49,7 %), росіяни (46,7 %), білоруси (бл. 1 %) тощо. За статевими групами: жінки (54,7 %), чоловіки (45,3 %). Укр. мову вважали рідною 11,09 % жителів, рос. — 85,91 % жителів тощо. Із погіршенням соц.-екон. ситуації нас. А. скоротилося від 71,6 тис. осіб (1989, перепис) до 64,0 тис. осіб (2001, перепис), згодом — до 54,6 тис. осіб (2013, оцінка). Окрім того, за даними гуманіт. організацій та ОБСЄ, упродовж 2014–2016 місто залишили від 3 до 5 тис. осіб. Утворення та розвиток А. нерозривно пов'язані з видобутком кам. вугілля. На тер. міськради розташовувалися виробничі підрозділи ДП «Антрацит»: шахти «Центральна», «Партизанська», «Кріпінська», «50 років Радянської України», «Комсомольська» тощо. Об'єми видобутку вугілля почали скорочуватися ще 1989–1991. Більшість шахт була закрита упродовж 1996–2011. У передмісті продовжують працювати шахти «Комсомольська» (видобуток вугілля — 1,6 млн т, 2013), «Партизанська» (0,4 млн т, 2013) та приватна шахта «Барс-Інвест». Водночас економіка міста була досить диверсифікованою. Працювали ремонтно-мех. з-д, електротех. з-д «Еталон», телевізійний з-д «Кристал», Антрацитівський з-д збірних теплиць (згодом — «АЗСТ-Колор»), хлібокомбінат, з-д безалкогольних напоїв. На 2014 багато підприємств зупинено. Розвинені також роздрібна торгівля і гуртова торгівля ву-

гіллям. Міський громад. транспорт представлено тролейбусами (сполучення від 1987 до 2014), автобусами малої місткості. А. з'єднаний з ін. містами України та Ростов. обл. РФ мережею автошляхів. Пасажирські міжміські перевезення здійснюються переважно автобусами. Найближча пасажирська залізнична ст. Шотове Донец. залізниці — приблизно за 8 км від А. Місцева залізнична станція здійснює вантажні відправлення (з 2014 сполучення припинено). До 2014 в А. працювало понад 20 шкіл, а також дитячі садки та ясла. Функціонували мед. училище, Антрацитівський коледж інформ. технологій та економіки, Антрацитівський ф-т гірництва і транспорту *Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. Діяли муз. та худ. школи, 6-ки для дітей і дорослих. Концерти і громад. заходи проходили на сцені палацу культури, де також діяли дит. гуртки. Понад 10 мед. закладів. В А. розташ. ДЮСШ (від 1967), де є відділення шахів, легкої атлетики, гімнастики, волейболу. Є стадіон «Авангард-Антрацит» (на 2016 — в аварійному стані). В А. народилися оперна співачка Б. Руденко (1933), спортсмен І. Коробчинський, космонавт, двічі Герой Радянського Союзу В. Ляхов (1941–2018) тощо.

Лит.: Абуладзе В. А. Антрацит. Донецьк, 1985; Новікова О. Ф., Котов Є. В. Особливості функціонування вугільної галузі в умовах економічної кризи та напрями подолання негативних наслідків її прояву // Ек. пром.-сті. 2009. № 2; Україна: Адміністративно-територіальний устрій (станом на 1 січня 2012 р.) / За заг. ред. В. О. Зайчука; упоряд. В. І. Гапаченко. Київ, 2012; Чисельність наявного населення України на 1 січня 2019 р. Київ, 2019.

Антрацитівський район — адміністративно-територіальна одиниця у складі Луганської області. Розташ. на Пд. області. Межує на Пн. з Перевальським районом і Лутугинським районом, на Сх. — з Довжанським районом (усі — Луган. обл.), на Пд. Зх. — з Шахтарським районом Донецької області, на Пд. — з Ростовською областю (РФ). Тер. — 1,7 тис. км². На 2019 р-н поділяється на 6 селищних і 8 сільських рад. Виділяють також 6 селищ міського типу: Єсаулівка, Іванівка, Красний Кут, Маломиколаївка, Нижній Нагольчик, Фащівка. Відповідно до адм.-тер. та земельно-госп. устрою Луган. обл., м. Хрустальний та ін. міста Краснолуцької міської ради, м. Ровеньки та районний центр — м. Антрацит, що розташ. у середині А. р., до його складу не входять. У районі височини Могили Мечетної — кілька курганів епохи міді — бронзи. До поч. 19 ст. тер. р-ну була слабо заселена. У 19 ст. тут з'явилися козацькі села й хутори, маєтником колоністів. На межі 19–20 ст. були відкриті багаті поклади антрациту. Розпочалося буд-во шахт, навколо яких виникали шахтні селища. 1936 утворено Боково-Антрацитівський р-н. 1962 райцентр м. Боково-Антрацит перейменовано на м. Антрацит. Відповідно, змінено назву самого р-ну. 3 травня 2014 — у складі тимчасово окупованих територій. Район розташ. у межах Донецького кряжу. Рельєф розчленований, з глибоко врізаними долинами, на Пн. — підвищений (до 300–350 м). На Пд. А. р. уздовж держ. кордону, простягається Нагольський кряж — невелика височина з гострими вершинами, стрімкими схилами ярів та балок. А. р. розташ. у межах вел. тектонічних елементів *Донецької складчастої споруди* — Головної антикліналі та Боково-

Антрацит. Прапор

Антрацит. Герб

Антрацит. Пам'ятник гірникам

Хрустальської синкліналі, що ускладнені по-здовжніми й поперечними розривними порушеннями. З кінця 19 ст. експлуатуються багаті поклади *вугілля кам'яного*. На Нагольному кряжі виявлено невеликі родовища золота (див. *Золото самородне*) й *поліметалевих руд*. Клімат — помірно континентальний. Середньодобові т-ри липня — +22 °С, січня — –7,5 °С. Улітку може довго панувати спекотна погода, денні т-ри повітря від +27 до +30 °С, трапляються суховії. Середньорічна кількість опадів у центрі А. р. — 500 мм, на Пд. — 480 мм. Тер. р-ну тече р. Міус, у яку впадають невеликі річки Кріпенька й Нагольна. З пн. схилу Донец. кряжу стікають р. Вільхівка та ін. річки басейну *Сіверської Дінця*. Ґрунти — *чорноземи дернові та щебенюваті*, на Пд. — *чорноземи звичайні та глибокі*. Рослинний покрив значно змінений людиною. Поверхневі, підземні води і ґрунти впродовж 20 ст. зазнавали інтенсивного антропогенного навантаження. Є необхідність постійного відкачування підземних вод із закритих шахт для недопущення підтоплення. Ділянки природної степової рослинності та деревні насадження охороняються в ландшафтних заказниках місц. значення «Бокове-Платове», «Степові розлогі», «Нагольний кряж». Заг. кількість нас. — 30,1 тис. осіб (2019, оцінка), густина — бл. 18 осіб/км². Склад нас. за етнічними групами (2001, перепис): українці (62,8 %), росіяни (35,7 %), білоруси (0,4 %), татари (0,2 %) та ін. За віковими групами: до 17 років — 20,5 %, 18–64 роки — 61,5 %, 65 років і більше — 18 %. За статевими групами: жінки (53,2 %), чоловіки (46,8 %). Укр. мову вважали рідною 46,51 % жителів, рос. — 53,10 % тощо. Порівняно з 1991 нас. скоротилося на 15 %. Після початку бойових дій на Сх. України частина нас. А. р. виїхала до ін. регіонів. Найб. населені пункти (2019, оцінка): селища міського типу Іванівка (7,1 тис. осіб), Красний Кут (2,4 тис. осіб), Фащівка (2,2 тис. осіб). Господарство А. р. орієн-

Примітка. Міста Боково-Хрустальне, Міусинськ, Петрово-Красносілля, селища Грушове, Запоріжжя, Княгинівка, Садово-Хрустальненський, Софіївський, Федорівка, Хрустальне, Штерівка підпорядковані Краснолуцькій міській раді. Селища Гіриник, Картушине, Любимівка, Михайлівка, Тацине, Ясенівський підпорядковані Ровенській міській раді

Антрацитівський район.
Прапор

Антрацитівський район.
Герб

Антрацитівський район.
Могила Мечетна

товане на обслуговування потреб провідної вугледобувної галузі. Населені пункти А. р. тривалий час були ресурсом робочої сили для шахт. Після виснаження запасів й закриття шахт ДП «Антрацит» та «Донбасантрацит» почалася інтенсивна міграція працездатного нас. Пром. підприємства р-ну: верстатобудівельний з-д (смт Іванівка), з-д алюмінієвого профілю (с. Ковпакове) тощо. В А. р. виявлено численні місця нелегального видобутку вугілля (підземним і відкритим способом) — т. з. копанки. Наприк. 1990-х почалося освоєння Бобриківського родовища золота — споруджено кар'єр, згодом шахту заглубили 40 м. Через невисоку рентабельність видобуток золота припинено. Попри техногенне забруднення ґрунтів у р-ні розвивалося с. г., що спеціалізувалося на вирощуванні зернових культур, соняшника, овочів.. Розвинена гуртова торгівля вугіллям, продтоварами. Тер. А. р. проходить магістральний автошлях Е50 Дніпро — Донецьк — Довжанський, а також залізниця Дебальцеве — Довжанська. Для

потреб вугільної пром-сті була збудована розгалужена мережа залізничних під'їзних колій. Нас. значною мірою користується закладами освіти, культури й охорони здоров'я в містах Антрациті, Хрустальному, Боково-Хрустальному, Міусинську, Ровеньках та ін., що не входять до складу р-ну. На 2014 власне в А. р. — бл. 30 шкіл, у селищах міського типу, зокрема Єсаулівці, Іванівці, Фащівці, також дитсадки, селищні клуби, при яких були аматорські худ. колективи, літній дит. табір «Солов'їний гай».

Лит.: Історія міст і сіл Української РСР : в 26 т. Київ, 1968. Т. 13: Луганська область; Чисельність наявного населення України на 1 січня 2019 року. Київ, 2019.

Антраша [франц. *entrechat*, від італ. (*capriole*) *intrecciata* — схрещений (стрибок)] — у класичному *балеті* — різновид стрибка, за якого ноги танцівника схрещуються в повітрі, ударяючи з однаковою силою й активністю литкою об литку. А. демонструє тех. віртуозність виконавця. Рівень виконання А. залежить від чіткості під час відкриття й схрещування сильно витягнутих ніг за мін. можливої висоти стрибка. Розрізняють парні А. (стрибок із двох ніг на дві) та непарні А. (стрибок із двох ніг на одну). Кількість коротких ліній, які виробляють ноги під час виконання А., визначає назва стрибка: А. труга (франц. *entrechat trois* — потрійне А.), А. катр

(франц. *entrechat quatre* — четверне А.), А. санк (франц. *entrechat cinq* — п'ятірне А.), А. сіс (франц. *entrechat six* — шестірне А.) тощо. Стрибок закінчується за парного рахунку — А. роляль катр (франц. *entrechat royal quatre* — королівське четверне А.) тощо — в п'яту позицію, за непарного — А. труга, А. санк тощо — на одну ногу, тоді як інша переводиться в положення ку-де-п'є (франц. *sou-de-pied*), коли нога розташовується на щиколотці ін. ноги.

Лит.: Балет / Гл. ред. Ю. Н. Григорович. Москва, 1981; Hammond S. Ballet: Beyond the Basics. Long Grove, 2010; Колесниченко Ю. В. Інструменти хореографа. Терминологія хореографії. Київ, 2012.

І. В. Снінчул

Антрé (франц. *entrée* — вхід, вступ, вихід, в'їзд, від лат. *intrare* — входити, проникати) — 1) Різновид циркової драматургії, сюжетна, розмовна чи пантоміміч. сценка, яку виконують клоуни. Має зав'язку, кульмінацію і розв'язку. Зміст клоун. А. частіше розкривається дією (яким-небудь осн. трюком), а не словом. Завершується А. здебільшого ударним смисловим і водночас комічно непередбаченим *фіналом*. Як цирковий термін утвердився у 1880-х, коли вже склався творчий дует «білого і рудого» клоунів. У сучас. цирку під А. розуміють клоун. номер, що може включати *репризи* на злободенну тему, ексцентричні та буфонадні трюки, елементи пародії й *пантоміми*.

2) У *балеті* — вступна частина *па-де-де*, *гран-па* та ін. композиційних форм танцю.

3) Страва (холодна закуска), яку подають на святк. парадних прийомах за 1–1,5 год до обіду в приймальні чи кімнаті перед обід. залом.

Лит.: Hammond S. Ballet: Beyond the Basics. Long Grove, 2010.

Антрепренéр (франц. *entrepreneur* — підприємець, від *entreprendre* — розпочинати, братися) — власник чи орендар *труп*, *театру*, *цирку* тощо; організатор видовищних заходів. Перші А. з'явилися з виникненням професійних актор. труп (16 ст., Франція). А.-драматурги (Ж. Б. *Мольєр*, Франція), А.-актори (Е. Дузе, Італія; Й.-Ф. Шенеманн, Німеччина), А.-режисери (М. Синельников, М. Собольщиков-Самарін, П. Гайдабуров; усі — Росія). В Україні першими А. були власники кріпац. театрів (театри Д. Ширая, А. Іллінського). У 19 ст. в Україні гастролювали трупи: рос.-укр. — І. Штейна, Л. Млотковського, К. Зелінського; польські — О. Лотоцького, П. Рекановського. Мали власні трупи провідні майстри сцени — М. *Кропивницький*, М. *Старицький*, І. *Карпенко-Карий*, П. *Саксаганський*, М. *Садовський*, О. Бачинський, Й. Стадник та ін. Відомі також трупи Г. Ашкарєнка, В. Грицяя, І. Сетова, О. Суходольського, О. Суслова. 1891 організував у м. Києві приватну *антрепризу* М. *Соловцов* під назвою «Товариство російських драматичних акторів». Відомі в Україні циркові А. — брати Нікітіни, А. Бергоньє, А. і В. *Дурови*, П. Крутиков та ін. 1919 за декретом про націоналізацію театрів приватну антрепризу в рад. Україні було ліквідовано. Водночас на західноукр. землях діяльність А. тривала до 1939 (П. Карабінович, Б. Сарамана, І. Когутяк та ін.). У пострад. час поняття «А.» повернулось у практику укр. театру й цирку, збагачено багатомісним досвідом європ. та світового менедж-

жменту в царині видовищних заходів (див. *Імпресаріо*; *Продюсер*).

Літ.: Рибаків М. О. Невідомі та маловідомі сторінки історії Києва. Київ, 1997; Гайдабура В. Театр між Гітлером і Сталінін. Київ, 2004; Овчаренко Т. Актуальні проблеми менеджменту театральної культури: забуде мистецтво антрепренерів // Культурол. думка. 2011. Т. 4. № 2; Таміліна І. Є. Антрепренери та київська влада (Київська оперна антреприза у 80-і роки XIX століття) // Часопис Нац. муз. акад. України ім. П. І. Чайковського. 2013. № 2.

Т. Д. Мороз

Антреприза (франц. *entreprise* — підприємство, від *entreprendre* — розпочинати, братися) — театральне або циркове підприємство, створене й очолене приват. підприємцем — *антрепренером*. Як правило, організується для постановки кількох *спектаклів*, не має постійної *труппи* (акторів запрошують на контракт. основі) та власного приміщення для вистав.

Антресоль (франц. *entresol*, від *entre* — між і *sol* — земля, ґрунт) — 1) Верхня частина приміщення, поділеного на дві чи більше частин. Набула поширення в спорудах 19 ст.: торг. залах, пасажах, вокзалах.
2) Верхній напівповерх з внутр. галереєю в *особняках* і садибних будинках 18 — 1-ї пол. 19 ст. (див. *Мезонін*).
3) У сучасному житловому будинку — полиця під стелею для зберігання речей.

Антрефіле (франц. *entrefilet* — між надрукованим, від *entre* — між і *filet* — типографське оснащення) — коротка газетна замітка (без заголовка й авторства), подібна до лаконіч. коментаря чи стислої репліки.

Антрїт (від грец. *ἄντρον* — печера), отоантрїт — запалення *слизової оболонки* антрума, або печери, третьої у ланцюзі повітряносних порожнин *середнього вуха*, розташованих у скроневої кістці черепа (слухова труба, барабанна порожнина, вхід у печеру, печера і комірки соскоподіб. відростка). Печера — найбільша комірка, що з'єднує бараб. порожнину через вхід з ін. комірками соскоподіб. відростка (ї на відміну від них, сформована до народження). Порівняно з дорослою людиною, печера новонародженого більша, розташована вище скроневої лінії, але до 7–8 р. поступово опускається до проекції її площини. Оскільки у новонароджених немає клітин соскоподіб. відростка, А. трапляється у них ізольовано як ускладнення гострого гнійного серед. отиту. У дорослих А. — один із етапів розвитку й компонентів *мастоїдиту*, тому в клініч. випадках дорослої отитри майже не реєструється. У разі А., як і мастоїдиту, з'являються симптоми гострого гнійного серед. отиту (біль і шум у вусі, зниження слуху, *гіперемія*, випинання барабанної перетинки або ґноетеча з вуха), інфекц. інтоксикації (слабкість, підвищення т-ри тіла, лейкоцитоз тощо) і специф. для отоантрїту симптом: біль у проекції печери у завушний ділянці, що посилюється при пальпації і перкусії; звуження зовн. слухового проходу; у дорослих (при розвинутому кістковому відділі) — нависання («потовщення») задньо-верхньої стінки його кісткового відділу. З огляду на складність виявлення симптомів у новонароджених і можливість латентних форм отоантрї-

тів, істот. значення для верифікації діагнозу мають *томографія магнітно-резонансна* та комп'ютерна томографія. Лікування А. залежно від наявності ін. ускладнень, перебігу, ефективності поперед. заходів полягає у використанні заг. і місц. антибактер., протизапальної, протинабрякової терапії, зокрема назальних деконгестантів, а також, за наявності показань, — антропункції з дренаванням або антротомії.

Літ.: Козлов М. Я. Острые отиты у детей и их осложнения. Ленинград, 1986; Кіцера О. О. Клінічна оториноларингологія. Львів, 2006; Тяжка О. В., Горovenko Н. Г., Крамарев С. О. Педіатрія. 5-те вид., випр. та донов. Вінниця, 2018.

А. І. Барціховський

Антропний принцип (від грец. *ἄνθρωπος* — людина) — засада сучас. *космології*, яка встановлює залежність між існуванням людства як складної системи й космічної істоти від фізичних параметрів *Всесвіту*. Згідно з цим принципом, розумне життя у Всесвіті є необх. наслідком його фундаментальних властивостей. Визначення терміна «А. п.» формували у 1950–1970-х авторитетні вчені з різн. країн [А. Зельманов, астроном Г. Ідліс (1928–2010; СРСР), астрофізик Р. Дікке (1916–1997; США), фізик-теоретик Б. Картер (нар. 1942; Велика Британія) та ін.] й незалежно один від одного. З ост. чверті 20 ст. ідея та зміст А. п. стали предметом наукових (перев. у теор. фізиці й астрофізиці, космології), філос. і богосл. дискусій. Зазвичай виокремлюють «сильний» і «слабкий» А. п. Згідно із «сильним» А. п., властивості Всесвіту є саме такими, що уможливають розвиток розум. життя. Відповідно до «слабкого» А. п., інші значення фундаментальних констант, відмінні від визначених людиною, не спостерігаються (бо там, де вони є, відсутні спостерігачі). Чисельні значення багатьох безрозмірних фундамент. фіз. параметрів (зокрема відношення мас *елементарних частинок*, безрозмірні константи фундамент. взаємодій) визначають сутнісні властивості Всесвіту. Інші значення констант унеможливили б існування у Всесвіті *атомів, зірок, галактик* тощо та формування умов для виникнення людства як спостерігача (напр., у просторі більшої розмірності стають неможливими існування стійких орбіт *планет у полі гравітаційному* зір; атомна структура *речовини* тощо). Формулювання А. п. спирається на припущення про теоретично ймовірне існування всесвітів з ін. законами.

Літ.: Зельманов А. Л. Некоторые философские аспекты современной космологии и смежных проблем физики // Нарский И. С., Фок В. А., Иваненко Д. Д. и др. Дialeктика и современное естествознание. Москва, 1970; Дэвис П. Случайная Вселенная / Пер. с англ. Москва, 1985; Barrow J. O., Tipler F. J. The Anthropic Cosmological Principle. Oxford; New York, 1988; Астрономия и современная картина мира / Ред. В. В. Казютинский. Москва, 1996; Казютинский В. В. Новая философская энциклопедия : в 4 т. Москва, 2000. Т. 1; Махний М. М. Світоглядний потенціал антропного принципу у висвітленні історії психологічної думки // Вісник Черніг. нац. пед. ун-ту. Сер.: Психол. науки. 2014. Вип. 121 (2).

Л. Л. Чинарова

Антропо... — частина складних слів (препози- тивний елемент), яка походить від грец. *ἄνθρωπος* — людина і означає, що дане явище

Антресоль у житловому будинку

Антропний принцип. Художнє втілення

(або процес, теорія, чинник, аспект) має безпосереднє відношення до людини, її буття, діяльності, впливу; людства загалом (*антропогенез, антропология, антропохория, антропоцентризм* тощо).

Антропов, Лев Іванович (30.09.1913, м. Берлін, Німеччина — 08.07.1994, м. Київ, Україна) — хімік, доктор хім. наук (з 1946), професор (з 1947), чл.-кор. НАН України (з 1982), засл. діяч н. і т. УРСР (з 1977). У 1936 закінчив Урал. індустр. ін-т (тепер Урал. федерал. ун-т імені першого Президента Росії Б. М. Єльцина). Проводив наук. дослідження на каф. теор. електрохімії цього ін-ту як позаштат. асистент кафедри. 1939 захистив канд. дис. в Ін-ті заг. та неорган. хімії (тепер Ін-т заг. і неорган. хімії ім. М. С. Курнакова РАН), 1945 — докт. дис. в Колоїдно-електрохіміч. ін-ті АН СРСР (тепер Ін-т фіз. хімії та електрохімії ім. О. Н. Фрумкіна РАН). Завідував кафедрами електрохімії, фіз. й колоїдної хімії в Єреван. політех. ін-ті (1940–1948; тепер Нац. політех. ун-т Вірменії), 1948–1960 — у Новочеркас. політех. ін-ті (тепер Пд.-Рос. держ. політех. ун-т ім. М. І. Платова). 1960–1986 — зав. каф. технології електрохім. вир-в Київ. політех. ін-ту (тепер Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»); від 1986 й до кінця життя — професор-консультант цієї кафедри. 1962 організував при ній проблемну наук.-дослід. лаб. *інгібіторів корозії*. 1957–1960 працював експертом ЮНЕСКО в Індії, де вів наук.-дослід. роботу, керував підготовкою фахівців вищої кваліфікації, організував у Бомбейському технол. ін-ті (тепер Інд. ін-т технології) каф. електрохімії. 1967–1969 за сумісництвом — старший наук. співробітник Ін-ту проблем матеріалознавства АН УРСР (тепер Матеріалознавства проблем інститут імені І. М. Францевича НАН України). Опублікував бл. 500 наук. праць. Осн. праці присвячені *кінетиці* електрод. процесів, теорії електровідновлення орган. сполук і дії *інгібіторів* корозії тощо. Уперше вказав на зв'язок кінетики електрод. процесів та заряду поверхні *електрода*, а також запропонував поряд з умов. шкалою потенціалів використовувати звед. шкалу (шкалу А.). Автор підручника «Теоретическая электрохимия», перекладено англ. (1972), франц. (1979), угор. (1972) та укр. (1993) мовами. Держ. премія УРСР у галузі н. і т. (1975), премія ім. Л. Писаржевського НАН України (1992) за цикл праць «Застосування іонно-електронної концепції електродних реакцій і зведеної шкали потенціалів до вирішення ряду проблем сучасної електрохімії та науки про корозію металів». Нагороджений орденами Труд. Червоного Прапора, «Знак Пошани», медалями, ін. відзнаками.

Пр.: Теоретическая электрохимия. Москва, 1965; Ингибиторы коррозии металлов. Киев, 1981. (у співавт.); Композиционные электрохимические покрытия и материалы. Киев, 1986. (у співавт.).

Бібл.: Лев Иванович Антропов: библиогр. указ. / сост.: Н. Ф. Кулешова, Н. В. Кондрашова, И. С. Погребова; авт. вступ. ст.: А. В. Городынский, И. С. Погребова; отв. ред. В. П. Чвирук; редкол. В. А. Смирнов и др. Киев: [КПИ], 1991.

Антропов, Олексій Петрович (рос. Антропов, Алексей Петрович; 25.03.1716, м. Санкт-Петербург, тепер РФ — 23.06.1795, там само) — худож-

ник, майстер станкового та монумент. живопису, іконописець. Один з піонерів жанру світського *портрета* в рос. образотворчому мист-ві. Нар. в сім'ї майстра Канцелярії від будівель (закладу, що готував майстрів з буд-ва). З 1732 навчався там, вивчав живопис, серед педагогів — Л. Каравак, А. Матвеев, І. Вишняков. З 1739 працював у Канцелярії від будівель учнем у живопис. команді майстра І. Вишнякова; з 1739 — підмайстер, з 1760 — майстер. Наприк. 1750-х удосконалював своє мист-во, навчаючись у П. Ротарі. 1752–1755 працював у м. Києві над розписами *Андріївської церкви*. 1756 розписував Головинський палац у м. Москві. 1759 був призначений живопис. майстром у Моск. ун-ті (тепер *Московський державний університет імені М. В. Ломоносова*). 1761 переїхав до м. Санкт-Петербурга, де був призначений гол. наглядачем живопис. та іконопис. робіт Святого Синоду та навчав молодих митців. Він мав власну майстерню, в його оселі часто бували укр. майстри. 1789 передав свій будинок для влаштування нар. уч-ща. Серед учнів А. — Д. Гр. *Левіцький*, П. Дрождин (1745–1805; Росія). Похований на цвинтарі *Олександрівської лаври* у м. Санкт-Петербурзі. За стилем твори А. відносять як до *бароко*, так і до раннього просвіт. *класицизму* — залежно від періоду та специфіки виконуваних замовлень. А. відомий передусім завдяки портрет. живопису та галереї образів рос. знаті 2-ї пол. 18 ст. Займався також оздобленням світських і культових будівель, створенням *іконостасів*. Серед монумент. замовлень — оздоблення *Зимового палацу* (1744–1745), Нового Літнього (1748) та Анічкового палаців (1750; усі — м. Санкт-Петербург), Оперного дому (1750; м. Москва), споруд *Царського Села* (1749) та *Петергофа* (1750). Майже всі зразки втрачено (як і більшість робіт, створених до кін. періоду). Створені портрети можна умовно поділити на суто репрезентативні та камерно-психологічні, які вирізняє лаконічність, увага до психол. характеристики моделі та монохромність палітри.

Антропов Олексій Петрович. Портрет А. Ізмайлової, 1759

Антропов Лев Іванович

Для раннього періоду характерне тяжіння до традицій *парсуни*, площинність образів, репрезентативність, відстороненість. До світських творів барокового чи навіть рокайльного (див. *Рокайль*) типу з рисами парсуни можна віднести портрети вел. кн. Катерини Олексіївни (1753), вел. кн. Петра Федоровича (1753), імп. *Петра III* (1762) та *Катерини II* (1766). Глибока характеристика внутр. світу моделей та стримана палітра притаманні портретам А. Ізмайлової (1759), графині М. Румянцевої (1764), В. Фермора (1765), автопортрету (1784) тощо. Був запрошений до участі в оздобленні коронац. свят на честь Катерини II (1762–1763). Пізній період творчості позначений частим зверненням до *іконопису*. Для укр. культури важливий насамперед київ. період творчості художника (1752–1756). А. отримав замовлення на внутр. оздоблення Андріїв. церкви й виконав роботи для купола, іконостаса, *вівтаря*, *склепіння притвору*. Ікони для іконостаса привіз із м. Санкт-Петербурга та встановив на місці; частину було написано його вчителем І. Вишняковим. Наймасштабнішим серед київ. творів А. для Андріїв. храму став запрестольний образ «Таємна вечерея» (1754), серед ін. робіт: розписи «Зішестя Св. Духа» та «Св. Андрій», ікони «Успіння Богородиці», «Благовіщення» (усі — 1752) тощо.

Лит.: Коваленская Н. История русского искусства XVIII века. Москва, 1962; Всеобщая история искусств : в 6 т. Москва, 1963. Т. 4; Лапина Т. Русское искусство XVIII века. Москва, 1963; Сахарова И. Алексей Петрович Антропов. 1716–1795. Москва, 1974; Майорова Н., Скоков Г. История русской живописи. XVIII век. Москва, 2006; Евстратова Е. Н. Мастера и шедевры русской живописи. Москва, 2013; Молева Н., Белютин Э. Живописных дел мастера. Канцелярия от строений и русская живопись первой половины XVIII века. 2-е изд., испр. и доп. Москва, 2017.

Ю. В. Романенкова

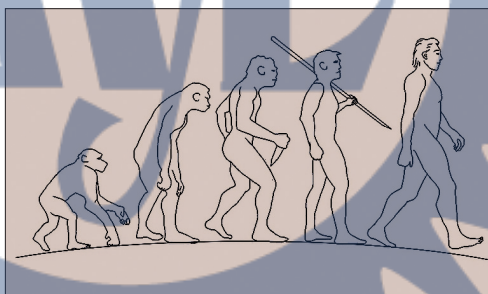
Антропоген — див. *Антропогенний період*.

Антропогенез (від *антропо...* і *...генез*) — походження та еволюція людини. Розділ антропології з вивчення походження й еволюції людини. У вузькому розумінні — істор. розвиток роду *Номо* за останні 2–3 млн р., який завершився формуванням людини сучас. виду і підвиду (*Homo sapiens sapiens*), а також різноманітні події сучасності й зумовлені ними зміни генет. структури популяції, індивід. розвитку і будови тіла людини. У ширшому розумінні А. — еволюція людиноподіб. мавп, або гомінід (*Hominidae*). Перші факт. докази походження людини від давніх предків, що мали риси мавп, отримано в 1840–1850-х. Археолог Ж. Буше де Перт (1788–1868; Франція) знайшов кам'яні знаряддя праці й довів, що їх використовували первіс. люди, які жили одночасно з мамонтом. 1856 в Німеччині в долині Неандерталь було виявлено кістки та уламки черепа *неандертальця*. Наприк. 19 ст. на о. Ява антрополог Е. Дюбуа знайшов рештки ще давнішої людини — *пітекантропа*, особливості будови якого чітко вказували на існування проміжної ланки між людиною та мавпою. Протягом 20 ст. були встановлені проміжні ланки між людиною та стародавніми мавпами, що стало переконливим доказом походження людини від спільних із сучасними мавпами предків. Особливого значення набули результати порівнян-

Назва	Вік
Людина вміла (<i>Homo habilis</i>)	бл. 2,8–2,5 млн років тому
Людина рудольфська (<i>Homo rudolfensis</i>)	бл. 2,4–1,8 млн років тому
Людина гаутенгеська (<i>Homo hautengensis</i>)	бл. 1,8 млн років тому
Людина працююча (<i>Homo ergaster</i>)	1,8–1,5 млн років тому
Людина прямоходяча (<i>Homo eectus</i>)	1,5–0,4 млн років тому
Людина грузинська (<i>Homo georgicus</i>)	бл. 1,7–1,1 млн років тому
Людина попередник (<i>Homo antecessor</i>)	1,2–0,8 млн. років тому
Людина гейдельберзька (<i>Homo heidelbergensis</i>)	800–130 тис. років тому
Людина родезійська (<i>Homo rhodesiensis</i>)	300–25 тис. років тому
Людина неандертальська, неандерталець (<i>Homo neanderthalensis</i>)	бл. 500–бл. 40 тис. років тому
Людина флореська (<i>Homo floresiensis</i>)	бл. 100–13 тис. років тому
Людина розумна (<i>Homo sapiens</i>)	200 тис. років тому – дотепер

Антропогенез. Види роду *Homo*

ня генет. даних: будови генет. апарату, амінокислот. складу білків і нуклеотид. послідовностей ДНК. Ключові етапи соц. еволюції стародав. людини: виготовлення знарядь праці, приборкання вогню, поява мовлення. Експериментально підтверджено гол. положення, які характеризують особл. еволюції людини: видоутворення сучас. людини в процесі іст. розвитку тривало 7–10 млн р.; предками як людини, так і сучас. мавп є викопні стародав. мавпи; еволюція людини як біол. виду подібна до еволюції ін. ссавців, тобто є каналізованим процесом морфо-фізіол.

Антропогенез. Художнє втілення

змін, що підтримується певними мутаціями. Особливістю А. як наук. напряму є не лише вивчення змін унаслідок видоутворення, суто біол. процесу істор. формування *Homo sapiens sapiens*, але й виникнення в А. соціальності, зокрема мови й труд. діяльності, які вивчаються в *лінгвістиці* та *психології*. Важливими рисами біол. еволюції людини є *цефалізація*, зміна кінцівок, передусім форми кистей рук, що зумовило унікальну вправність і можливість виробляти знаряддя праці. Предками мавп Старого Світу, включно з гомінідами, вважають родину проконсулових (*Proconsulidae*), що жили 17–21 млн р. т. і дали початок евол. гілкам, які відповідають сучас. родинам мавпових (*Cercopithecidae*) і людиноподібних (*Hominidae*). Першими подіями А., що відбулися 7–12 млн р. т., вважають появу дріопітекових мавп (*Driopithecini*), а також відокремлення філетичної лінії, з якої утворилися сучас. африк. людиноподібні мавпи: шимпанзе (*Pan troglodytes*) та горили (*Gorilla gorilla*). Другий етап, тривалістю від 7,5 до 3,5 млн р. — еволюція австралопітекових — викопних мавп, які пересувалися на задніх кінцівках, використовували палиці й щось на зразок кам'яних ножів. Об'єм гол. мозку залежно від виду варіював у межах 350–550 см³, будова — по-

дібна до мозку сучас. людиноподібних мавп. Третій етап — перехід від австралопітеків до представників роду *Номо* тривав від 2,5 до 1,5 млн р. Типовий представник — людина вміла (*Homo habilis*), яка виготовляла знаряддя праці з кварцової гальки. Попри незнач. зріст до 1,2 м, мала об'єм мозку бл. 650 см³ і, можливо, могла розмовляти. Четвертий етап — різном. види та підвиди стародав. людини сучас. типу, відомі як *палеоантропи* (від 1,5 до 0,15 млн р. т.). Ключовий вид цього етапу — людина прямоходяча (*Homo erectus*) — пітекантроп, зі всіма гол. ознаками сучас. людини: прямоходіння, розмір гол. мозку бл. 1 300 см³, чітке протиставлення вел. пальця кисті, соціальність, уміння виготовлення знаряддя праці з камення, мовлення. Ще один знаковий палеоантроп — неандерталець — існував разом із *кроманьйонцем* і вимер лише 28 тис. р. т. П'ятий етап (від 200 тис. р. і дотепер) — становлення та еволюція людини сучас. типу — *неоантропа*, якого антропологи зазвичай називають *кроманьйонцем*, а біологи — вид *Людина розумна* (*Homo sapiens*). Уявлення про виникнення людини сучас. типу базуються на паалеонто. знахідках і порівняльній анатомії, підтверджені генет. дослідженнями. Встановлено, що шимпанзе й горила мають між собою та людиною генет. відмінності на видовому рівні. Спільність нуклеотид. послідовностей ДНК шимпанзе та людини, за різними даними, коливається в межах 92–98,5 %. Це не лише однозначно доводить їхнє походження в порівняно недалекому минулому від спільного предка, а й дає підстави вважати, а еволюц. гілки людини і сучас. людиноподібних мавп розійшлися не перед, а після виникнення прямоходіння в австралопітекових, тобто еволюція сучас. афр. людиноподібних мавп є прикладом еволюц. регресу. Еволюція людини досі триває. Це здебільшого соц. зміни, а також зміни генет. структури популяцій через потужні міграції, що супроводжуються змішуванням генет. ознак різних рас людини. Наслідком є утворення нових етн. груп. Одним із проявів еволюції людини є *акселерація* — зміни фіз. типу та індивід. розвитку, спричинені сприятливими трансформаціями умов життя та інтенсив. харчуванням в останні 100 р.

Літ.: Яблоков А. В., Юсупов А. Г. Эволюционное учение. 6-е изд., испр. Москва, 2006; Огінова І. О., Пахомов О. Е. Теорія еволюції (системний розвиток життя на Землі). Дніпро, 2011; Робертс Э. Происхождение человека. Эволюция / Пер. с англ. И. В. Павловой, О. В. Сергеевой. Москва, 2014; Помогайбо В. М., Петрушов А. В., Влащенко Н. О. та ін. Основи антропогенезу. Київ, 2015; Дробышевский С. В. Антропогенез. Москва, 2017.

С. В. Межжерін

Антропогенне (від *антропо...* і *генезис*; букв. — породжене людиною) — те, що зумовлене різн. формами людської діяльності (на відміну від природних, незалеж. від людини, причин). Серед вживаних понять у соц.-філос. та природничих науках: «А. вплив», «А. навантаження», «А. тиск», «А. фактор» тощо.

Антропогенний тиск — в екології соціальний — руйнівний вплив діяльності людини й людства на довкілля, біосферу. А. т. відрізняється від впливу факторів природ. походження, дія яких не пов'язана з появою та існуванням людини. Переважно споживацьке ставлення людства до

Антропогенний тиск.
Підпал людиною сухої трави

природ. ресурсів, безконтрольне та безвідповідальне їх використання веде до інтенс. зростання А. т., масштаби й потужність якого є причиною кризи локальних і глобальної *соціоекосистем*.

Літ.: Семенюк Є. П. Філософські засади сталого розвитку. Львів, 2002; Іванова К. А., Лантух А. П., Мирошніченко М. С. Антропогенний тиск та проблеми соціальної екології // Актуальні пробл. сучас. мед.: Вісник Укр. мед. стоматол. акад. 2011. Т. 11. Вип. 4 (36); Войчун Н. І., Андрейчук Ю. М., Жданюк Б. С. Аналіз антропогенного навантаження на природне середовище Рівненської області // Людина та довкілля. Пробл. неоекол. 2016. № 1–2 (25).

Антропогенні ґрунти (антросолі, за класифікацією ФАО) — 1) У ґрунтознавстві, фізичній географії — частина поверхневого шару *літосфери*, сформована внаслідок господарської (рілничої, меліораційної, транспортної, промислової) діяльності людини та / або *урбанізації*. Тип ґрунтів сформов. унаслідок *антропогенних змін довкілля*. А. ґ. формуються і змінюються в результаті антропоген. навантаження разом з ін. компонентами *біосфери: екосистемами*, природно-тер. комплексами, *рельєфом*, ґрунт. водами, *флорою, рослинністю, фауною* тощо. Формування А. ґ. відбувається за безпосереднього впливу с.-г. та пром. вир-ва загалом, а також

Антропогенні ґрунти.
Забруднення ґрунту сміттям

окремих видів антропоген. діяльності. У с.-г. вир-ві це обробіток ґрунту, сінокосіння, збирання врожаю, *зрошення, осушення*, заміна верхніх горизонтів ґрунтового профілю *добривами органічними* (напр., *компостом*), *торфом*, сумішами орган. походження тощо. У пром-сті — зміна верхніх шарів літосфери під час видобутку корисних копалин, створення систем очисних споруд, шламосховищ, териконів, а також динамічні впливи, хім. забруднення тощо. У буд-ві та міськ. господарстві — вилучення та переміщення родючих шарів ґрунту, трамбування та виотпущування, забруднення буд. сміттям, створення звалищ побут. відходів, а також *рекултивіація*, озеленення, створення соц.-побут. та госп.

об'єктів (спорт. майданчиків, парків розваг, штуч. водойм тощо) й інше. Усе це призводить до ущільнення структури ґрунту, зміни видового складу і умов існування орг-мів, хім. складу та кислотно-луж. балансу, рівня ґрунт. вод; втрати гумусу, посилення або зниження водопроникнення та випаровування; виникнення й посилення *ерозії, дефляції, заболочення, засолення, окислення, вимивання, забруднення і засмічення ґрунтів*. Найбільші площі А. г. — у районах інтенс. зрошувального землеробства, на польдерах (осушених ділянках мор. узбереж) та ін. масивах наливних земель, а також у містах. Значна частина ґрунт. покриву Землі, особливо у районах інтенс. с.-г. освоєння, урбанізації та будівництва, певною мірою зазнає антропоген. навантаження. Проте термін «А. г.» застосовується лише до тих, які змінені значною мірою. Виділено такі типи: ґрунти зі зміненими верх. горизонтами; ґрунти з новими верх. горизонтами (напр., поверхня прир. покриву вкрита орг. субстратом); ґрунти з трансформ. системою горизонтів внаслідок перетворення процесів у профілі [напр., рисові ґрунти на полях рис. чеків, хейлут (насіпні ґрунти Лесового плато в Китаї), плагген (насіпний субстрат із використанням стійлової підстилки в Нідерландах); ґрунти із новоствор. профілями.

2) В інженерній геології — субстрати, штучно створені внаслідок госп. діяльності людини, специф. тип антропоген. відкладів. До них належать насипні, наливні, штучні ґрунти, утворені при вертик. та горизонт. плануванні рельєфу, переважно для потреб буд-ва: подушки з піску, гравію, щебеню в основах будівель і споруд; відвали (гідровідвали) й терикони в гірничодобув. пром-сті; штучно перетворені відклади у прир. заляганні порід тощо; антропоген. та природно-антропоген. відклади водойм. До них належить також т. з. культурний шар — дрібноуламкові або піщано-глинисті відклади з численними домішками чужорід. тіл, уламків, сміття. У сучас. інженерній геології та геотехніці більш вживаним є термін «техногенні ґрунти».

Лит.: Гродзинський М. Д. Стійкість геосистем до антропогенних навантажень. Київ, 1995; Герасимова М. И., Строганова М. Н., Мажарова Н. В. и др. Антропогенные почвы: генезис, география, рекультивация. Смоленск, 2003; Панас Р. М. Ґрунтознавство. Львів, 2008; Волощук А. Насыпные ґрунты требуют особого изучения. Классификация, специфика и методы изучения насыпных ґрунтов // ГЕОпрофиль. 2012. № 1; Думич І. Ю., Топилко Н. І. Ґрунтознавство та механіка ґрунтів. Львів, 2014; Шутенко Л. М., Рудь О. Г., Кічаєва О. В. та ін. Механіка ґрунтів, основи та фундаменти. Харків, 2017.

Антропогенні зміни довкілля — трансформація природ. екосистем, перетворення усіх складників *біосфери*, спричинені різн. видами людської діяльності. Виражені дисбалансом хім. речовин у біосфері (надлишкове накопичення одних сполук і дефіцит ін.), зменшенням біол. продуктивності та відновлювальної здатності екосистем, втратами біорізноманіття, які супроводжуються зменшенням чисельності *популяцій* і вимиранням біол. видів. Мають спрям. характер і призводять до негат. наслідків. Глобальними наслідками А. з. д. можуть стати *екологічна криза*, цивілізац. катастрофа, тотальне вимирання жив. орг-мів, знищення життя на Землі в сучас. вигляді. Одним з очевид. наслідків антропоген.

діяльності є забруднення навкол. середовища. Спалювання твердого палива і розвиток пром. вир-ва спричиняють масові викиди токс. речовин у довкілля, випадіння кислот. дощів, утворення смогів, *парниковий ефект*, зростання вмісту вуглекислоти і метану в *атмосфері*. Протягом ост. сторіччя вміст CO₂ в сумарних викидах становив приблизно 66 %. Від 1980-х вплив вуглекислого газу на *глобальне потепління* став менш вагомим.. Половину утв. вуглекислого газу поглинає Світ. океан і рослини, решта — за-

Антропогенні зміни довкілля. Вирубка лісів

лишається в атмосфері. Один з наслідків А. з. д. — висхідний дефіцит прісної води. Найбільше води витрачається на зрошення і потреби пром-сті, найменше — населенням на фізіол. потреби. Прісна вода — один із найдефіцит. природ. ресурсів України. Внаслідок забруднення бл. 90 % підземних і річк. вод мають санітар. стан, оцінений від «поганого» до «критичного». А. з. д. спричиняють виснаження ґрунтів, яке полягає у щоріч. вилученні разом із врожаєм млн т Нітрогену, Калію, Фосфору — гол. компонентів живлення рослин. Одним з чинників деградації ґрунтів також є *ерозія* — руйнування й знесення ґрунт. покриву внаслідок змивання чи вивітрювання. Тер. України є однією з найрозораніших у світі, в обробітку перебуває майже 55 % заг. площі земель (у Франції й Німеччині — не більше за 33 %, Великій Британії — 18 %, США — 15 %). Скорочення площ лісів унаслідок вирубування, яке переважає за темпами природ. та штучне лісовідновлення, — ще одна проблема, зумовлена А. з. д. Знищення природ. оселищ орг-мів, рибальство та мисливство за останні два сторіччя призвели до зникнення кількохсот видів тварин світ. фауни, насамперед, *савців, птахів* і рептилій. Під загрозою зникнення ще бл. 2 тис. видів тварин. У сучас. екол. умовах масові пром. види вже ніколи не відновлять свою кол. чисельність. Зникнення видів супроводжується спрощенням структури *біоценозів* і деградацією екосистем. Складна ситуація з охороною біорізноманіття в Україні. До 1-го видання *Червоної книги України* (1980) входило 245 видів тварин і рослин, до 2-го (1994–1995) — 895, до 3-го (2009) — понад 1 300. За останні 400 р. унаслідок діяльності людини в Україні зникли *тур, тарпан, сайгак, кулан, росомаха, орел степовий, осетер атлантичний, устриця чорноморська*. На межі існування такі види, як-от *зубр, ведмідь бурий, лось*, найб. серед літаючих птахів — *дрохва*, найб. орел — *беркут*. Ще 70 р. т. *Азовське море* й пн.-зх. частина *Чорного моря* були одними з найбагатших у світі рибних регіонів, на сьогодні — це зона кризового екол. стану. На поч. 21 ст. у басейні р. *Дніпра* вилов риби зни-

звився втричі порівняно з періодом до зарегулювання й створення системи водосховищ. Із 74 видів пром. риб, які добували в 1950-х, пром. значення зберегли не більше 20-ти, причому чисельність популяцій благополучних видів знизилася майже у 5 разів.

Лит.: Вернадський В. І. Биосфера. Ленинград, 1926; Одум Ю. Экология : в 2 т. / Пер. с англ. Москва, 1986; Кучерявий В. П. Екологія. Львів, 2001; Бойчук Ю. Д., Солошенко Е. М., Бугай О. В. Екологія і охорона навколишнього середовища. Суми, 2016; Зубко К. Ю. Оцінка наслідків антропогенного впливу на природу і суспільство // Ек. і сус-во. 2017. № 9.

С. В. Межжерін

Антропогенні зміни клімату — трансформація кліматич. системи внаслідок впливу *антропогенних змін довкілля*. Складники клімат. системи (*атмосфера, гідросфера, літосфера, біосфера*) перебувають у взаємодії, яка характеризується прямими й зворот. зв'язками. Безпосередній чи опосередкований вплив *антропогенної* діяльності на будь-який з чинників у підсумку відбивається на формуванні клімату. Масштаб впливу антропоген. фактора на атмосферу змінюється від глоб. (зростання концентрації парникових газів, коливання надходження соняч. радіації внаслідок зміни соняч. активності) до локального (антропоген. викиди аерозолі, зростання концентрації тропосферного озону). Антропоген. зміни довкілля, спричинені дедалі більшими масштабами госп. діяльності, найчастіше розглядають як опосередковані чинники впливу на клімат. А. з. к. пов'язані з розвитком енергетики, пром-сті, с. г. й ін. галузей виробництва. Характерним для А. з. к. є: зміна газ. складу атмосфери внаслідок викидів продуктів згоряння орг. палива — радіаційно акт. малих газових компонентів (вуглекисл. газ, оксид азоту, метан, хлорфторвуглеводні, гідрофторвуглеводні та ін. сполуки); зміна аерозольного складу атмосфери внаслідок впливу на ґрунт сажі продуктів згоряння сполук сірки тощо; надходження в атмосферу або у води суші та океану безпосередньо тепл. енергії — тепл. викидів (теплове забруднення атмосфери і гідросфери); зміни структури та властивостей підстильної поверхні внаслідок розорювання вел. площ землі, знищення лісів, меліорації тощо. Найвплив. серед них вважаються збільшення концентрації парник. газів та кількості викидів аерозолів у атмосферу, які знижують надходження соняч. радіації. Вміст антропоген. аерозолів в атмосфері прив'язаний до інтенсивності спалювання орг. палива та зростання концентрації пром. викидів. Найповніші дані експерим. спостережень засвідчують збільшення вмісту парник. газів в атмосфері в останні 30 р., що є важл. чинником сучас. потепління клімату. Важл. роль у формуванні клімату України відіграє мікроклімат, з його неоднорідністю горизонт. і вертикал. градієнтів кліматол. показників унаслідок взаємодії системи природ. і перетворених ландшафтів, водних об'єктів, урбаніз. і пром. територій. Однією з суперечностей теорії зміни клімату України під дією антропоген. фактору є відсутність безпосереднього зв'язку між потеплінням клімату й викидами парник. газів на її тер. Зміна клімату в Україні зумовлена циркуляцією в Атлантико-Європ. секторі. Причина потепління ост. років в Україні — накладання природ. чинників і глоб. пар-

ник. ефекту. Глоб. ефект реалізується через циркуляцію повітря. Антропоген. фактор формується довготрив. веденням різн. видів госп. діяльності. Його вплив виражений у масштабах мікроклімату. Найсуттєвіше на цьому позначається *урбанізація*: місто з нас. в 1 млн осіб щодня виробляє 25 тис. т діоксиду вуглецю; викидів міста достатньо для зміни локальної циркуляції.

Лит.: Клімат України / За ред. В. М. Ліпінського, В. А. Дячука, В. М. Бабіченко. Київ, 2003; Шестопалов В. М., Логинов В. Ф., Осадчий В. І. и др. Глобальные и региональные изменения климата. Киев, 2011; Парниковый эффект і зміни клімату в Україні / За ред. В. І. Лялька. Київ, 2015; Дідух Я. П., Чорней І. І., Буджак В. В. та ін. Кліматогенні зміни рослинного світу Українських Карпат. Чернівці, 2016; Швиденко А. З., Букша І. Ф., Краковська С. В. Уразливість лісів України до зміни клімату. Київ, 2018.

Антропогенна система — див. у ст. *Антропогенний період*.

Антропогенний період (грец. ανθρωπος — людина, γενεος — виникнення), четвертинний період, антропоген, кватер — сучасний період геологічної історії Землі [останній період кайнозойської ери (див. *Кайнозой*)]. Співвідносно антропогенна система — наймолодша геол. система в *стратиграфії*, що йому відповідає. А. п. — найкоротший з усіх у геол. історії Землі (2,58 млн р., йдеться про абсолютний геолог. вік, що визначається періодом напіврозпаду радіоактивних ізотопів). Поділяється на 2 нерівні за тривалістю епохи — *плейстоцен* і *голоцен*. У свою чергу плейстоцен поділяється на ранній (нижній; Q_1), середній (Q_{II}) та пізній (верхній; Q_{III}). 2009 Міжнар. комісія зі стратиграфії затвердила нову схему поділу антропоген. системи, згідно з якою до плейстоцену було включено гелазький ярус із нижньою межею 2,58 млн р. До антропогену ввійшли чаудинські та гурійські верстви (мор. відклади), широкінський, ілічівський, крижанівський горизонти тощо. Голоцен — сучас. геол. епоха, що почалася бл. 12 тис. р. т. А. п. має своєрідні риси: часті зміни клімату, що супроводжувалися глобальними зледеніннями; заг. кліматична тенденція до похолодання і посилення континентальності; часті коливання рівня Світового ок., *Каспійсько-го моря* та ін. вел. водойм (див. також *Трансгресія; Регресія моря*); швидкий і динамічний розвиток оболонки географічної. В антропогені виділяється кілька періодів глобал. похолодання, під час яких на Пн. формувалися центри зледеніння та утворювалися потужні покривні льодовики, що просуваюлися на Пд. На обширних тер. пану-

Антропогенний період. Міжнародна хроностратиграфічна шкала

Ератема Ера	Система Період	Відділ Епоха	Ярус	Вік млн років	GSSP
Кайнозой	Четвертинна	Голоцен	Meghalayan Greenlandian Northgrippian	0,0117	↗
			Тарантій Пізній	0,126	
		Плейстоцен	Іоній Середній	0,773	↗
			Калабрій Ранній	1,806	
			Гелазій Гелазій	2,588	
			П'яченца	3,600	
	Неоген	Пліоцен	Занклій		↗
					↗

Стратиграфічна			Стратиграфічний горизонт (кліматоліт)			
Період (система)	Підрозділи		Час (горизонт)	Тепло / холод	Вік нижньої межі, тис. років	
Антропоген, або четвертинний (четвертинна) Q	Голоцен		Голоценовий h (або hl)		10	
	Плейстоцен	Пізній (верхній)	Причорноморський рс	X	21	
			Дофінівський df	T	50	
			Бузький bg	X	75	
			Витачівський vt	T	90	
			Удайський ud	X	100	
			Прилуцький pl	T	130	
		Середній	Тясминський ts	X	170	
			Кайдацький kd	T	240	
			Дніпровський dn	X	290	
			Завадівський zv	T	410	
		Ранній (нижній)	Тилігульський tl	X	500	
			Лубенський lb	T	640	
			Сульський sl	X	730	
			Мартоносський mr	T	920	
			Приазовський pr	X	1000	
			Широкинський sh	T	1290	
		Еоплейстоцен	Пізній (верхній)	Іллічівський il	X	1400
				Крижанівський kr	T	1610
			Ранній (нижній)	Березанський br	X	1900
Неогеновий N	Пліоцен	Пізній (верхній)				

вав арктичний та субарктичний клімат. Межі природних зон були зсунуті на Пд. на 200–500 км порівняно з їхнім теперішнім положенням. До сер. 19 ст. вважалося, що впродовж антропогену відбулося одне похолодання, або льодовиковий період. На межі 19–20 ст. геоморфологи А. Пенк та Е. Брюкнер, досліджуючи рельєф і моренні

Антропогенний період.
Схема стратиграфічного поділу та палеогеографічних етапів антропогену

Антропогенний період.
Канівські гори

відклади Альп, встановили 4 епохи похолодання в антропогені: гюнцське зледеніння, міндельське зледеніння, рісське зледеніння, вюрмське зледеніння. Пізніше на основі вивчення ярусності льодовикового рельєфу в горах Європи були також виокремлені кілька фаз альп. зледенінь, зокрема вюрм-I, вюрм-II, вюрм-III. 1900–1930 рос. геологи виділили 4 епохи зледеніння Східноєвропейської рівнини — окську, дніпровську, московську й валдайську (поділяється на калінін-

ську й ошашківську фази). Макс. у Європі вважається дніпровське зледеніння, за якого пд. край льодовика досягав м. Кременчука. З рухом льодовика рівниною пов'язані гляціодислокації, зокрема в Україні — Канівські гори, г. Пивиха поблизу смт Градицька. Похолодання змінювалися епохами потеплінь, за яких, згідно з палеогеографічними реконструкціями, фізико-геогр. умови в Євразії та Пн. Америці були подібними до сучас., але дещо холоднішими й сухішими (у короткі міжльодовиків'я) або ж теплішими. Біля пд. краю льодовиків утворювалися перигляціальні зони. Вони нагадували сучас. тундру й лісотундру з багаторічною мерзлотою, кріогенними деформаціями гір. порід, холодостійкою рослинністю. Прихильники теорії антигляціалізму не визнають існування глобальних покривних зледенінь. На їхню думку, моренні відклади з'явилися внаслідок осадонакопичення в холодних морях, а валуни, що знаходять в усій Пн. Євразії (включно з Поліссям), були принесені «льодовим переносом» або давніми потоками. Прибічниками цієї теорії були Ч. Лаелл (1797–1875; Велика Британія) та ін. брит. геологи 19 ст., палеонтолог і зоолог І. Підоплічко та ін. Для стратиграфічного розчленування антропогену застосовують біостратиграфічні та кліматостратиграфічні принципи. Перший, основний для решти систем фанерозою, не завжди придатний для поділу четвертинних відкладів: молюски за такий короткий період майже не еволюціонували, рештки ссавців трапляються досить рідко (найбільше — у Якутії, на Чукотці, менше — у Європі), а лесо- й льодовикові відклади є фауністично німими. Важливе значення мають кліматостратиграфічні дані, вивчення палеогеографічних умов (складу антропоген. відкладів, похованих ґрунтів, спор і пилку рослин тощо) упродовж окремих відрізків А. п. Рештки ссавців із четвертинних відкладів у Пн. Євразії та Америці вивчені детально. Зокрема, у холодні епохи ці тер. населяли мамонт (*Mammuthus*), волохатий носоріг (*Coelodonta antiquitatis*), вівцебик (родів *Soergelia*, *Ovibos*, *Praeovibos*), у теплі епохи — давній слон (*Palaeoloxodon*), носороги, бізони, олені, південніше — мегатерії, шаблезубі котів тощо. Антропоген. відклади (насамперед континентальні) є найпоширенішими геол. формаціями на Землі. В Україні поширеним їх типом є леси. Макс. потужність лесових відкладів — від 10 до 25 м — спостерігається на вододільних плато. Вони також збереглися на високих річк. терасах. Відсутній лесовий покрив у межах річк. заплав і в гір. регіонах. Генезис лесу вивчено не повністю. Дослідники здебільшого вважають їх елювіально-делювіальними та еоловими утвореннями. Ін. виділяють т. з. сухі, сухі холодні, делювіальні, пролювіальні та навіть леси озерного походження. У лесовий товщі на тер. України виділяють горизонти похованих ґрунтів, які за структурою й хім. складом нагадують сучас. За типом вони близькі до підзолистих, деградованих і карбонатних чорноземів, червоноземів. Вважається, що лесоутворення відбувалося в холодні, а ґрунтоутворення — у теплі періоди антропогену. Антропоген. відклади Чорного й Каспійського морів поширені на узбережжях — це шаруваті піски з молюсками, детритусові вапняки, глини й галечники. У Криму, на чорномор. узбережжі Кавказу, Туркменістані вони утворюють мор. тераси висотою від 3–5 до 80 м над рів. м. Палео-

географічні реконструкції показують, що Чорне та Каспійське моря в А. п. з'єднувалися через прот. Манич (тепер западина із солоним оз. Манич-Гудило, РФ), однак палеонтологічні дані свідчать, що трансгресії середземномор. та каспійського морів не збігалися в часі. Вивчення А. п. є важливим для пізнання сучас. кліматич. змін і глобал. потепління. Антропоген. відклади — важливий об'єкт інженерно-геол. досліджень і розвідувань, оскільки це основа фундаментів будівель і споруд. Лесові відклади мають тенденцію до стиснення, просідання, особливо за намокання, тому при буд-ві на лесах здійснюють комплекс відповідних лаб. досліджень. З алювіальними відкладами антропогену пов'язані розсіпні родовища золота (див. *Золото самородне*), платини, берилу, алмазів, сапфірів тощо, із мор. — *титанових руд і монациту*. Власне четвертинні відклади формують поклади *торфу*, а також буд. сировини (пісок, лесоподібні суглинки, гравій та галька — сучас. *алювій*). Вагомий внесок у вивчення А. п. зробили укр. вчені: П. Тутковський, В. Різниченко, В. Крокос, І. Підоплічко, В. Бондарчук, Н. Сіренко (1922–1995), М. Веклич, В. Шовкопляс (нар. 1929), С. Сябряй (1936–2015), І. Мельничук (1937–2008), П. Гожик, Ж. Матвіїшина (нар. 1938), А. Богуцький (нар. 1938). Стратиграфічне розчленування мор. четвертинних відкладів значною мірою ґрунтується на працях М. Андрусова. Значним є доробок киев. наук. школи геології та палеогеографії антропогену, яку сформували вчені Інституту географії НАН України, Інституту геологічних наук НАН України та Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Літ.: Шелкопляс В. Н., Гожик П. Ф., Христофорова Т. Ф. і др. Антропогенные отложения Украины. Киев, 1986; Cohen K. M., Gibbard P. L. Global Chronostratigraphical Correlation Table for the Last 2.7 Million Years, Version 2019 Q1-500 // Quaternary International. 2019. Vol. 500.

Е. Т. Палієнко

Антропогенні відклади — комплекс геолог. відкладів *антропогенного періоду* кайнозойської ери. Характеризуються різном. літологічним складом, відносно невел. потужністю (від перших метрів до перших сотень метрів) та ген. різноманіттям. Гір. породи *антропогену* представлені насамперед осадовими утвореннями: пісками, гравієм, гальками, глинами, суглинками, валунними глинами і суглинками (моренами), карбонат. суглинками та алевритами (лесама) й похованими ґрунтами, супісками, торфом. Найпошир. генетичними типами є еолово-делювіальні (лесові породи), льодовикові (власне льодовикові та водно-льодовикові), алювіальні, елювіальні, делювіально-колювіальні, субаерально-морські та морські. А. в. вивчаються палеонтолог., літолог., геохім., різноманітними фіз. (ізотопні, дозиметричні, палеомагнітні та ін.) методами.

Літ.: Шелкопляс В. Н., Гожик П. Ф., Христофорова Т. Ф. і др. Антропогенные отложения Украины. Киев, 1986; Cohen K. M., Gibbard P. L. Global Chronostratigraphical Correlation Table for the Last 2.7 Million Years, Version 2019 Q1-500 // Quaternary International. 2019. Vol. 500.

Антропогеографія (від *антропо...* і *географія*) — наук. школа в географії соціально-економічній (особливо в географії населення), яка роз-

глядає місце людського сусп-ва в комплексі геогр. явищ і його взаємодію з природ. середовищем перев. з позиції геогр. *детермінізму*. У спробах пояснення сусп. явищ А. наслідує ідеї *географічного напрямку в соціології*. Думку щодо впливу геогр. положення, особливостей клімату й ґрунту на побут людей, їхній псих. склад висловлювали ще антич. філософи (*Гіппократ, Геродот, Фукидід* тощо). Витоки ідей А. — у працях філософів і соціологів 18 ст. (Ш. Монтес'є, Ж.-Л. Бюффон), які прагнули вивести «дух законів суспільного розвитку» з природ. умов, зокрема з клімату. Вел. роль у зародженні А. відіграли К. Пінтер, історик Т. Грановський (1813–1855; Росія). У найзавершен. вигляді А. розроблена Ф. Ратцелем, який у фундам. праці «Антропогеографія» (1882) обґрунтував її теор. принципи, напрями досліджень і завдання. Він виявив складність зв'язків людини з довкіллям. Ф. Ратцель оголосив завданням А. «з'ясування впливу природи на дух і тіло індивідів і народів». Пов'язував з А. поняття *географії політичної* й нац. психології народів. Ідеї А. були використані *геополітикою*. Широка сфера досліджень А. зумовила співіснування різн. поглядів і нац. шкіл у межах напрямку. На поч. 1900-х А., яка була провід. школою в ній, екон. географія, майже не надавала уваги вир-ву, тлумачила його лише з погляду «заняття населення». Франц. школа географії людини [основоположник — П. Відаль де ла Бланш, представники — Ж. Брюн (1869–1930), А. Деманжон (1872–1940), М. Сорр (1880–1962)] наприк. 19 — на поч. 20 ст. вважала своїм завданням вивчення «взаємних відносин», взаємовпливів природи й сусп-ва, визнавши при цьому, що пояснення багатьох явищ у географії нас. необхідно шукати зовсім не в діях природ. чинників. Рос. школа А. (Л. Синицький, 1864–1933; О. Крубєр, Д. Анучин) вирізнялася приклад. характером досліджень, розробленням понятійно-термінол. систем. Ліворадик. антропогеогр. погляди обстоювали Е. Реклю, П. Кропоткін. У 1900-х ідеї А. лягли в основу амер. школи *інвайронменталізму*, гол. представниця якої Е. Семпл (1863–1932) зробила спробу виокремити під впливом ратцельської А. іст.-географ. розвиток США; Е. Хантінгтон (1876–1947) пояснював іст. розвиток країн їхніми клім. умовами. В Україні засновником антропогеогр. напрямку був С. Рудницький. Прихильниками й послідовниками А. в екон. географії стали його учні — В. Гериневич, В. Кубійович, О. Степанів та ін. У центрі уваги дослідників перебувала людина, її «причинні відношення» до всіх гол. географ. явищ. На відміну від деяких зх. антропогеографів, С. Рудницький застерігав від абсолютизації впливів природ. середовища на високу дух. культуру (хоча й не поділяв принципу *антропоцентризму*). Поширення універс. теорій соц. розвитку, що пропонували всезаг. закони розвитку сусп-ва й мали спекулятив. відтінок, значно послабили позиції А. Тому оцінка внеску А. в науку різна. Окремі вчені вважають, що школа визначила вплив геогр. чинників на іст. та культ. розвиток, вказала на фундаментальну роль природи для розвитку люд. сусп-ва. На думку ін. дослідників, А. переоцінила зовн. чинники в розвитку сусп-ва, зокрема й уплив геогр. середовища. А. відіграла знач. роль у конституюванні географії політичної та географії економічної, поведінк. географії, екології тощо. Завдяки їй у соц.

науках запроваджено вивчення простор. аспекту соц. явищ і процесів. Багато загальнотеор. ідей та гіпотез А. цілком застаріли й становлять лише іст. інтерес.

Лит.: Ratzel Fr. Anthropogeographie : in 2 bd. Stuttgart, 1882–1891; Синицкий Л. Д. Очерки землеведения (Антропогеография). Москва; Петроград, 1923; Рудницький С. Основи землезнання України. Антропогеографія України. Ужгород, 1926; Semple E. Influences of Geographic Environment on the Basis of Ratzels System of Anthropogeography. New York, 1968; Natur und gesellschaft: perspektiven der interdisziplinären umweltgeschichte / Hrsg. von M. Jakubowski-Tiessen, J. Sprenger. Göttingen, 2014; Rethinking Nature: Challenging Disciplinary Boundaries / Ed. by A. Choné, I. Hajek, P. Hamman. London; New York, 2017.

В. О. Джаман

Антроподицея (від *антропо...* і грец. δίκη — право, справедливість, законність) — 1) Термін на позначення однієї з найважлив. проблем христ. богослов'я, що пов'язана з біблійним вченням про людину (первісно створену як образ Божий, але відпаву внаслідок *гріхопадіння*) та дію в ній Божої *благодаті*, умови і шляхи спасіння ураженої *первородним гріхом* людини та її дух. піднесення до Бога. Розглядався в межах *натриптики*, богослов. спадащини каппадокійського гуртка (див. *Каппадокійці*), в містико-аскетич. напрямі христ. антропології (*ісихазми*) тощо.

2) Реліг.-філос. вчення про онтол. й дух. достоїнство людини, виправдання сенсу люд. життя та високе духовне призначення людини й людства, розвинуте в межах рос. реліг. філософії. Є складним синтезом православно-реліг., філос., богослов. дискурсу; спробами поєднати христ. віровчення, *христологію* й моральне богослов'я з ідеями *філософії життя*, *феноменології*, *антропології філософської*, філософії «всеедності», філос. *космізму* тощо. Поширилося серед рос. інтелігенції кін. 19 — поч. 20 ст. Обриси А. виявляють у філософії В. Соловйова (ідеї виправдання добра, дух. основ життя, божеств. призначення людського існування, всеєдності тощо), М. Федорова (ідея людини як метаприрод. істоти та воскресіння минулих поколінь), богослова й філософа М. Тареева (1867–1934; міркування про богосиновство людини та духовне благодатне життя), богослова й філософа В. Несмелова (1863–1937; «наука про людину»), В. Розанова (ідеї гармонійного існування людини та значення таємниці статі у творенні життя), філософа й публіциста С. Трубецького (1862–1905; ідеї *соборності* як вищого рівня об'єднання людей та етич. вивіщення особистості). У концептуальному вигляді А. розвинута у творчості М. Бердяєва, С. Булгакова, С. Франка, П. Флоренського.

Лит.: Флоренский П. А. Столп и утверждение истины. Москва, 2003; Цесник Е. Е. Разработка идеи антроподицеи в русской религиозной философии конца XIX — начала XX века // Известия Рос. гос. пед. ун-та им. А. И. Герцена. 2008. № 74 (1); Ларіонова В. К. Історія російської філософії. Івано-Франківськ, 2014; Пустовойт Н. М. Антроподицея О. П. Флоренського // Науч. мнение. 2016. № 11; Валеева Г. В. Теодицея и антроподицея в русской религиозной философии: XIX–XX вв.: аналитический обзор // Гуманит. ведомости Тульского гос. пед. ун-та им. Л. Н. Толстого. 2018. № 2 (26).

Антропозоонози (від *антропо...* і *зоонози*) — спільні хвороби людини й тварин; група інфекц.

і паразитар. захворювань, за яких джерелом *інфекції* або *інвазії* можуть бути як людина, так і тварини, перев. свійські чи мисливські. Гол. шляхами передачі А. від тварин до людини є споживання чи використання продуктів твар. походження: за життя тварин (молоко, яйця,

Антропозоонози. Кліщ *Hyalomma marginatum* — переносник геморагічної гарячки Крим-Конго

шерсть) та після забою (м'ясо, шкіра, шерсть, щетина, пір'я, пух), споживання заражених збудником продуктів, безпосер. контакт із тваринами під час догляду за ними, а також трансмісивний (через укуси кровосисних членистоногих). А. характеризуються доволі складною взаємодією між епідерм. та епізоот. процесами. Більшість А. належить до природно осередкових хвороб. Класич. представниками А. є *сальмонельоз*, *східноафр. вісцеральний лейшманіоз* (див. *Лейшманіози*), *амер. трипаносомоз* (див. *Трипаносомози*), *криптоспоридіоз*, *гарячка Ласса*, *Ебола*, *Марбург*, *денге*, *отісторхоз*, *парагонізмоз*, *шистосомози*, *дифілоботріоз* тощо. Іноді людина (фасціольоз, *геморагічна гарячка Крим-Конго*, *Марсельська гарячка*, епідеміч. висипний тиф) чи тварина (західноафр. трипаносомоз) випадково залучаються до епідеміч. процесу та значення в поширенні хвороби не мають.

Лит.: Епідеміологія з основами медичної паразитології / За ред. К. М. Синяка, В. М. Гріна. Київ, 2001; Козько В. М., М'ясоєдов В. В., Соломенник Г. О. та ін. Медична паразитологія з ентомологією / За ред. В. М. Козька, В. В. М'ясоєдова. Київ, 2015.

Ю. В. Загоруйко, В. М. Козько, В. В. М'ясоєдов

Антропіїди — див. *Людиноподібні мавпи*.

Антропологізм (від *антропо...* і *λόγος* — слово, вчення) — філос. течія, де людина стає стрижневою категорією, довкола якої формується система уявлень про *буття*, природу, сусп., культуру, *істину*, добро, *благо*, обов'язок, свободу, *Бога* тощо. У концепціях А. людина — вихідний пункт і кінцева мета філософії. Підґрунтям А. є *антропоцентризм*, але, на відміну від нього, А. вихідним пунктом *аналізу* вважає біол. (а не соц.) природу людини, підкреслює єдність людини та природи, залежність усіх сусп. явищ від природ. якостей людини, її властивостей і потреб. За такого підходу філософи гіпостазують притаманні поведінці людини закономірності, що формуються у процесі *філогенезу*. Це є підставою для висновку про незмінність біол. природи людини. З огляду на першооснову культури природи, космосу, сутність людини вбачається в тому, що вона — істота біологічна, інстинктивна (а не розумна). Людина, відповідно до такої настанови, — це лише високорозвинена істота, наділена низкою відмінних особливостей, а людство — етап в глоб. еволюц. процесі. Духовними предтечами А. є *Протагор*, *Сократ*, *Платон*, *Аристотель*, *Августин Аврелий*.

лій, Йоган Скот Еріугена, Тома Аквінський. У Новий час, у контексті зростання інтересу до природознавства, відбулася переорієнтація на «матеріалістичне» трактування А. (К. Гельвецій і, особливо, Л. Фейєрбах, який розробив А. як методол. філос. принцип, що, постулюючи відносність поділу людини на «тіло» і «душу», піднісв ідею «єдності люд. сутності»). У другій пол. 19 ст. сформувалися «ідеалістичні» варіанти А. (Ф. Ніцше, В. Дільтей, Г. Зіммель). З часом А. відчув на собі знач. вплив *філософії життя, феноменології* Е. Гуссерля, *психоаналізу* З. Фрейда, *екзистенціалізму*; «ідея людини» стає не так основою обґрунтування потреби перетворення природи і сусп-ва, як пояснювальним принципом люд. культури загалом. Зокрема, філософи-екзистенціалісти пропонують категорію «людина» як *антитезу* до понять «сусп-во» і «природа». У сучас. зх. філософії людина — це особлива реальність, що протистойть і сусп-ву, і природі. Завдання філософії полягає в тому, щоб відновити цілісний образ людини в плінні життєвих проявів; не тільки пояснити за його допомогою «навколишню дійсність», а й глибше зрозуміти природу самої людини. Найпоследовніше принципи А. обґрунтовують М. Шелер, Г. Плеснер, М. Ландман, Е. Ротгаккер, А. Портман та ін., які прагнуть ствердити єдність філос. і власне наук. підходу та звільнити розуміння людини від крайнощів антисцієнтизму (див. *Сцієнтизм*) і сцієнтистсько-раціоналіст. тлумачення проблеми. Людину аналізують на широкому тлі наук про дух і культуру (етнографії, мовознавства, соціології, історії релігії й мист-ва та ін.). Попри окремі сформульовані наук. й теор. пофоложення, А. не став цілісним вченням про людину. Однобічність А. виявляється в його абстрагованості від соц. сутності людини, особливостей її життєдіяльності як сусп.-іст. істоти. А. біологізує людину, що неминуче призводить до викривлення історії, оскільки підґрунтя всіх сусп. явищ вбачаються лише в суб'єктивно-психол. особливостях «природних індивідів». Серед різновидів А.: біол., психол., раціоналіст., реліг., ірраціоналіст., культурний (антропології емпірична, аксіологічна, семіотична). Як методол. принцип А. поширений в соціології, етиці, естетиці.

Лит.: Landmann M. Der Mensch als Geschöpf der Kultur. München; Basel, 1961; Rothacker E. Philosophische Anthropologie. Bonn, 1964; Омельченко Н. В. Первые принципы философской антропологии. Волгоград, 1997; Шелер М. Философские фрагменты из рукописного наследия / Пер. с нем. М. Хорькова. Москва, 2007; Марков Б. В. Образ человека в постантропологическую эпоху // Вопросы филос. 2011. № 2; Павловський А. С. Антропологізм міфологічної свідомості // Наук. часопис Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. Сер. 7: Релігієзнав. Культурол. Філол. 2016. Вип. 36 (49); Баркова І. Н. Антропологізм як проблема філософського осмислення // Об-во: філос., іст., культ. 2017. № 8; Столяренко О., Столяренко О. Антропологічна концепція в обґрунтуванні гуманістичних засад сучасного виховання // Актуальні питання гуманіт. наук. 2019. Т. 2. Вип. 24.

М. А. Козловець

Антропологічна криза — 1) У широкому сенсі — проблематичність людського буття у глоб. світі, глибока криза традиц. культури, інтенсив. зміна умов і способів життєдіяльності людини, яка випереджає їхнє розуміння й осмислення. 2) Спричинена техногенними факторами сучас.

цивілізації ситуація радик. викликів, що становлять загрозу подальшому існуванню людства і людини як біол. виду. А. к. демонструє тенденцію до трансформації *антропоцентризму* під впливом глоб., насамперед екол. проблем. Це призводить до теор. поширення сфери «людського» на живу природу, яка має стати рівноцінним людині суб'єктом взаємодії. Як наслідок, формуються нові етичні *парадигми*: по-перше, розробляється екол. *етика* з т. з. онтологічними *імперативами*, що враховують позицію майбут. поколінь; по-друге, етика тварин, орієнтована на права ін. видів живих істот, які піддаються люд. *дискримінації* (спесишизм). А. к. актуалізує дослідження цивілізац. тиску на біол. основу самої людини в умовах наук.-тех. поступу, який здатен незворотно вплинути на фізіологію, генетику, психіку й психологію людини, тілес. та екзистенційний досвід (*стреси*, дезорієнтація, депресив. стани, емоц. нестабільність, психосоматич. розлади, псих. та генет. хвороби тощо).

Лит.: Майер-Абіх К. М. Повстання на захист природи. Від довкілля до спільноті / Пер. з нім. А. Ермоленка. Київ, 2004; Rowlands M. Animal Rights: Moral Theory and Practice. New York, 2009; Філяніна Н. М. Екологічна естетика. Освітлення екологічних криз в антропологічному вимірі // Вісник Харків. нац. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди. Сер.: Філол. 2014. № 43; Кальницький Е. А. Екзистенційні засади антропологічної кризи // Вісник Нац. ун-ту «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Сер.: Філол., філол. права, політол., соціол. 2016. Вип. 2 (29); Гордиська О. М. Масова людина та проблема психагогії в умовах поглиблення антропологічної кризи // Вісник Нац. ун-ту «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Сер.: Філол., філол. права, політол., соціол. 2018. Вип. 3 (38).

В. В. Приходько

Антропологічний напрям у соціології — напрям, що виник у нім. суспільствознавстві сер. 20 ст. і тлумачить сусп. життя людини як наслідок її біологічної несформованості. Відштовхуючись від ідей *антропології філософської, феноменології* та біології, представники напрямку — М. Шелер, Г. Плеснер, А. Гелен, Г. Шельскі (1912–1984; Німеччина) — вважали гол. характеристикою становища людини у світі її біол. «незавершеність», тобто брак вродженої здатності до стабільної взаємодії орг-му з довкіллям. Доводили, що притаманну людині нестабільність життєвого світу можливо компенсувати лише за допомогою небіол. засобів, зокрема *культури* та *соціальних інститутів*. За висновком представників напрямку, технол. прогрес та авторитарист. тенденції (див. *Авторитаризм*) в 20 ст. спричинили порушення стійкості соц. інститутів, що змусило людину шукати відповідних засобів для відновлення їх стабільності.

Лит.: Berger P., Kellner H. Arnold Gehlen and the Theory of Institutions // Social Research. 1965. Vol. 32. № 1; Байман З. У пошуках центру, що тримає / Пер. з англ. // Глобальні модерності. Київ, 2008; Gehlen A. Der Mensch. Seine Natur und seine Stellung in der Welt. Frankfurt am Main, 2016.

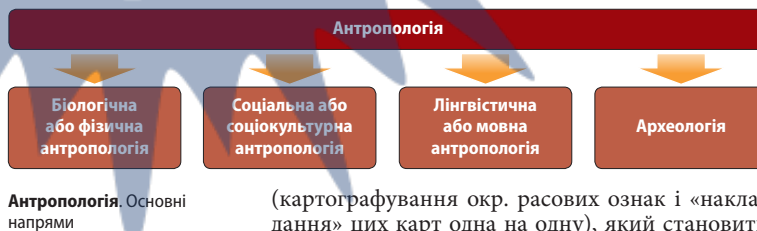
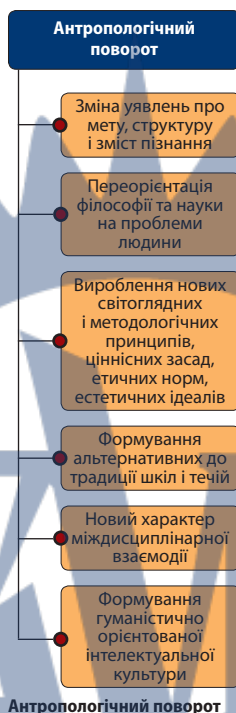
Т. В. Цимбал

Антропологічний поворот — зміна *парадигми* філософствування та *принципів* дослідн. діяльності в бік гуманістично орієнтованої *антропології*; переорієнтація філос. думки на проблеми людини, а *пізнання* в цілому — на людинови-

мірність досліджуваного предмета. А. п. передбачає: а) зміну заг. орієнтирів теор. пізнання; б) антропологічну спрямованість змісту філос. (наук.) концепцій — осмислення специфіки та засад людського буття, звернення до людини як суб'єкта діяльності, творчості, пізнання, культури, історії; в) вироблення нових світогляд. і теоретико-методол. принципів та формування альтернативних до традиції філософських шкіл, течій; г) зміну уявлень про структуру і зміст пізнання: відмова від класичної суб'єкт-об'єктної дихотомії, творення нового ідеалу наук. раціональності; ґ) посилення світогляд. значення філософії та новий характер взаємодії між різн. способами теор. пізнання (філософією й наукою, філософією та богослов'ям, фундамент. й прикладними дослідженнями тощо); д) формування гуманістично орієнтованої інтелект. культури. Людина стає відносно і «фокусом» інтелект. пошуків (проблематика людини стає пріоритетною), і їхньою «призмою» (процес пізнання об'єктується як визначений суто людським світосприйняттям, формами життєдіяльності та мисленнєвої активності). Вживання терміна «А. п.» є усталеним в історії філософії для позначення кількох важливих віх у розвитку філос. думки. По-перше, як критерій розмежування «досократичного» та «сократичного» етапів розвитку античної філософії. По-друге, для позначення антропоцентричної та гуманістич. спрямованості філософії Відродження. По-третє, для характеристики антропол. розвідок Нового часу, передусім в межах філософії Просвітництва та класичної німецької філософії. Почетверте, як визначення трансформацій, яких зазнали філософія і культура 20 ст. у пошуках нових ціннісних смислів (тенденція до впровадження принципу людиномірності як універсального дала підстави означити цей період не лише «поворотом», а й «антропол. розворотом» усієї культури). В укр. філософії А. п. пов'язують із формуванням і доробком «Київської школи» філософії. У філософії 21 ст. поняття «А. п.» є розмитою дефініцією, яка вживається у розбіж. контекстах і на позначення різноманіт. явищ: вироблення концепцій природи та людини на різн. етапах розвитку філософії; відмінних етапів творчого шляху й діяльності окр. філософа, богослова, реформатора; процесу гуманізації техніки, технології, підприємництва, етики бізнесу; зсуву акцентів сучас. філософії на проблеми комунікації, інтеракції, діалогу, інтерпретації соціуму як простору комунікатив. і культур. обміну; повернення проблематики людини й міжлюдських взаємин як осн. сюжету л-ри й миства; поширення трансгуманізму тощо. Іноді як синонім до поняття «А. п.» вживають поняття «антропологічний ренесанс».

Лит.: Шелер М. Положення людини у космосі / Пер. з нім. // Зарубіжна філософія XX століття. Київ, 1993; Бубер М. Проблема человека / Пер. с нем. Киев, 1998; Философская антропология. Человек многомерный / Под ред. С. А. Лебедева. Москва, 2010; Конев В. А. Антропологический поворот/разворот культуры — новый вариант проекта модерна // Междунар. журн. исслед. культ. 2014. № 2 (15); Философская антропология / Под ред. Н. Хамитова. 3-е изд. Киев, 2016; Андрос Е. Володимир Шинкарук: антропологічний поворот в українській філософії другої половини XX сторіччя // Філософ. думка. 2017. № 1.

А. В. Арістова

Антропология (від *антропо...* і грец. *λόγος* — слово, вчення) — наука, що вивчає походження, еволюцію, закономірності морфо-фізіол. організації людини та її рас, поширення їх на Земній кулі. А. як наука сформувалася у сер. 19 ст. завдяки вченим П. Брока, К. Бери і А. Богданову. Початки наук. знань з А. та філос.-природничих уявлень з'явилися ще в надрах давньогрец. філософії (Анаксимандр, Демокрит, Аристотель та ін.), медицини (Гіппократ) та історії (Геродот). Знач. внеском до А. стали праці Ч. Дарвіна з евол. теорії й питань походження людини. У сер. 1950-х у м. Києві в АН УРСР з ініціативи М. Рильського, К. Гуслистого та Г. Дебеца (1905–1969; РФ) було створено групу А. (з 1974 — при Ін-ті археології АН УРСР, тепер Археології інститут НАН України). Укр. антропологи працюють над розробленням проблеми антропогенезу, етніч. і прикладної А., проводять різнобічні антропометр., гематол., одонтол., дерматогліф. тощо дослідження українців та ін. сучас. і давніх народів тер. України. А. межує з біол. і сусп. науками. Гол. розділами А. є вчення про антропогенез, морфологія людини, расознавство, або етніч. А. (розглядає історію й причини формування рас і антропол. типів, їхню класифікацію і поширення на Землі), а також біологія людини (вивчає фізіол., біохім. і генетику орг-му людини, біотич. та абіотичні фактори, що впливають на будову й розвиток окр. органів і систем людини, на конституцію людини). Методика А. базується на антропометрії, а також статистично-матем. методах. Із запровадженням комплекс. антропол. досліджень вивчення зубів різних груп людей (етнічна одонтологія), рельєфу шкіри долонь і підшов. (дерматогліфіка), крові (гематологія), низки фізіол. (фізіологія людини), генетичних (генетика людини) та ін. особливостей в А. почали широко застосовувати спец. методики відповід. напрямів. У поєднанні з даними археології, етнографії, історії та лінгвістики в А. плідно використовують т. з. геогр. метод

(картографування окр. расових ознак і «накладання» цих карт одна на одну), який становить основу расового аналізу. На межі 20–21 ст. укр. антропологи почали застосовувати у своїх дослідженнях молекулярно-генетич. методики. До сучас. методів досліджень геному популяцій людини належить метод дослідження т. з. гаплогруп (групи гаплотипів). Новий гаплотип може виникнути в разі мутації або рекомбінації генетич. матеріалу. У певній гаплогрупі цю мутацію успадковують усі нащадки, що дає змогу відстежити генеалогію людини або групи людей чи навіть усього людства. Найбільш придатними для генеал. досліджень в А. є мітохондріальна ДНК і ДНК Y-хромосоми, які успадковуються нащадками за прямою лінією, без рекомбінації, не піддаються кросинговеру: мітохондріальна ДНК передається від матері дітям (обох статей) разом із цитоплазмою яйцеклітини, а Y-хромосома передається тільки від батька безпосередньо сину. В А. та генет. генеалогії важл. методом до-

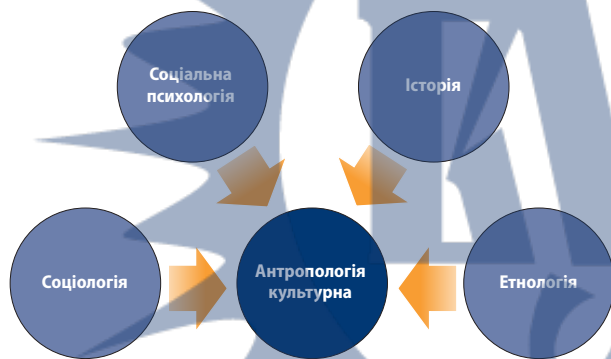
сліджень також є вивчення т. з. сателітної ДНК (повтор певн. короткої, зазвичай від 1 до 6, зрідка — до 10 пар нуклеотидів, послідовності). Сателітна ДНК доволі «гнучка», тобто часто змінюється. Ці зміни використовують як маркери при дослідженні евол. процесів, належності до певної популяції, роду, народу, етносу, історії гібридизації тощо.

Лит.: Алексеева Т. И., Богатенков Д. В., Дробышевский С. В. Антропология. Москва, 2004; Сегеда С. П. Антропология. Київ, 2009; Брайченко О. Ю., Гримич М. В., Зінченко А. Л. та ін. Антропология трансформацій: українське суспільство в умовах глобалізації та міжкультурної взаємодії. Київ, 2018.

Антропологія кінематографічна — див. у ст. Візуальна антропологія.

Антропологія культурна — галузь науки, яка вивчає вплив культ. середовища на формування (або зміну) етнонац. ідентичності людини, механізми інкультурації особистості та процеси акультурації на рівні соц. груп — носіїв етн. та

Антропологія культурна.
Теоретичні джерела

нац. культур. Заснована наприк. 19 — на поч. 20 ст. у США Ф. Боасом. Спричинена політ., соц. та демогр. чинниками, зокрема, потужними міграц. потоками до США, що призвели до формування поліетніч. населення і зумовили запит на ідеологію його консолідації як політ. нації. А. к. формувалася на протиставленні біологізаторським концепціям з їхньою тезою про біол. детермінізм та незмінність етнонац. ідентичності й, за аналогією, до наріжного положення соц. філософії марксизму про сутність людини як сукупність сусп. відносин. Замінюючи поняття етнонац. на етнокульт. ідентичність, А. к. стверджує, що остання не є сталою й може змінюватися під впливом культ. середовища. У подальшому з цієї тези представниками теорії мультикультурності було виснувано, що людина сама може визначати свою етнокульт. ідентичність. Теор. джерела А. к.: іст. наука (іст.-еволюціоніст. школа Л. Моргана — Е. Б. Тайлора), етнологія (Е. Вестермарк), соціологія [В. Самнер (1840–1910; США), В. Мак-Дауголл (1871–1938; Велика Британія, США)], психологія соціальна (школа психології народів — М. Лацарус, Х. Штейнталь, В. Вундт). Через полідискурсність А. к. існує проблема розмежування її предмета і предмета зазнач. наук, особливо етнології. Відмінність полягає в акцентуванні А. к. уваги на нематер. складниках культури, у теоретико-методол. інструментарії (для А. к. характерне теор. моделювання з високим рівнем абстрактності узагальнень і висновків) та у міждисциплінар.

(із залученням історії, філології, психології, соціології) характері культурно-антропол. досліджень. Представлена: у США культ.-іст. школою (Ф. Боас), з якої виділилася етнопсихол., або етнокульт. школа А. к. (Р. Бенедикт, М. Мід), теорією релятивізму культурного (М. Герсковіц), лінгвістичною А. к. (Е. Сенір), теорією культ. ареалу і культ. конфігурації (А. Кребер), школою когнітивної антропології [В. Гуденаф (1919–2013; США), Р. Шведер (нар. 1945; США) та ін.]. У 3х. Європі А. к. номінально репрезентована теоріями Е. Ротгакера і М. Ландмана (1913–1984; Швейцарія, Ізраїль), втім, за своїм характером ці теорії тяжіють до антропології філософської. Для деяких шкіл А. к. характерним є психол. редукціонізм і аксіол. релятивізм. А. к. виступила теоретико-методол. парадигмою теорії мультикультурності [С. Бенхабіб (нар. 1950; Туреччина, США), Ч. Тейлор (нар. 1931; Канада) та ін.].

Дж.: Herskovitz M. J. Cultural Anthropology. New York, 1955.

Лит.: Пархоменко Т. С. Социокультурный дискурс морали (современные англо-американские философские школы). Киев, 1995; Эванс-Причард Э. История антропологической мысли / Пер. с англ. А. Елфимова. Москва, 2003; Арутюнов С. А., Рыжкова С. И. Культурная антропология. Москва, 2004; Безклубенко С. Д., Бондар С. В., Борисенко М. В. та ін. Методологічні проблеми культурної антропології та етнокультурології. Київ, 2011; Ситник О. С. Культурна антропологія: походження людини і суспільства. Львів, 2012; Выжлецов П. Г., Выжлецова Н. В. Структурно-функциональный анализ общества и культуры А. Р. Рэдклифф-Брауна // Филос. и гуманитар. науки в информ. об-ве. 2018. № 2 (20).

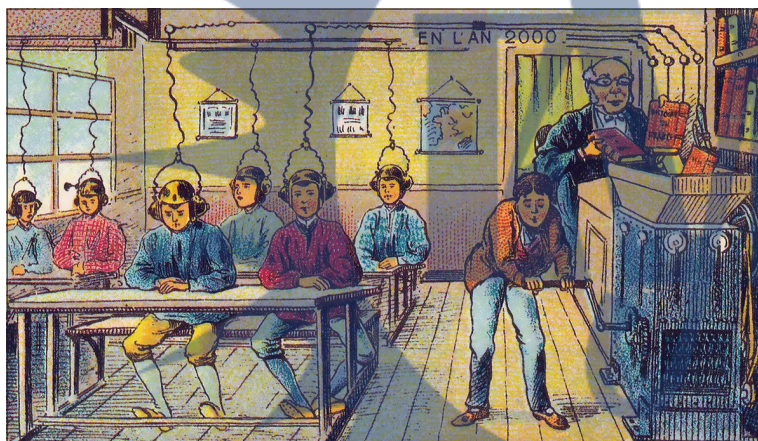
Т. С. Пархоменко

Антропологія педагогічна — напрям у теор. педагогіці та людинознавстві. Термін вперше вжив К. Ушинський (1867) на позначення особл. погляду на виховання як гуманістично орієнтований процес, вільний від формалізму й бюрократизму. Окреслив пед. розуміння людини як вільної, активної, відповідальної, духовно цілісної особистості. У 20 ст. термін використовується в різн. значеннях: 1) Порівняно самостійна, міждисципл. галузь знань, що сформувалася на перетині філос. та пед. наук, і спрямована на дослідження людини як біо-психо-соціокультурної цілісності, суб'єкта навч.-вихов. процесу, акт. ланки взаємодії вихователя й вихованця. Ідеї А. п. виводять зі спадщини Я. А. Коменського, Ж.-Ж. Руссо, І. Канта, Л. Фейєрбаха, К. Ушинського, С. Голла, Дж. Болдуїна, В. Бехтерева, Л. Виготського та ін.; пошуки колиш. педагогії, що прагнула інтегрувати підходи різн. наук (медицини, біології, психології, педагогіки) до розвитку дитини (в СРСР заборонена в 1936); доробку вітчизн. і зарубіж. педагогів 20 ст. Місце А. п. в системі наук, специфіка її предмета, мети, структури, методології лишається сферою наук. дискусій.

2) Антропол. підхід до теорії і практики освітньої діяльності, потрактований як теор., евристична і практична орієнтація освіти на людину як свою гол. мету й цінність. Розуміється як методол. ядро і сучас. парадигма комплексу пед. наук, що вимагає співвіднесення будь-якого знання про освітні явища і процеси зі знаннями про природу людини, закономірності становлення і розвитку особистості. При цьому представники різн. галузей гуманітаристики тлума-

чать А. п. або як педагогічно орієнтовану філос. теорію, або як антропологічне обґрунтування освіти, або як метапедагогічну теорію, що прямує до філос.-методологічних узагальнень.

3) Напря́м гуманітар. досліджень, людинознавства, що сформувався в сер. 20 ст. у 3х. Європі на основі синтезу *антропології філософської, соціології, етики* й теоретико-пед. знання. Набув розвитку перев. у Німеччині (що пояснюють потребою подолання кризи системи освітньо-вих. цінностей після *Другої світової війни*), а також в Італії, Австрії, Швейцарії. Серед відомих представників — М. Монте́ссорі, Г. Но́ль, Г. Де́пп-Форва́льд, О. Ф. Бо́льнов, В. Лох, Ф. Кю́ммель, Г. Бро́ер, Г. Ро́т, А. Флі́тнер тощо. В його межах сформувалася низка течій: екзистенціальна А. п., герменевтична, інтегративна, емпірична, біолого-еволюційна та ін. А. п. як напрям людинознавства вплинула на розвиток теорії виховання, філософії освіти, методології пед. досліджень. Функціонально А. п. розглядають як наук. основу гуманізації пед. процесу, теор. обґрунту-

Антропологія педагогічна.
Шарж «Французька школа у 21 ст.»

вання пед. інновацій і модернізації освітніх процесів. Результати антропол.-пед. досліджень є основою для розробки відповідних навч. дисциплін, що викладаються у пед. закладах освіти.

Дж.: Roth H. *Pädagogische Anthropologie* : in 2 bd. Hannover, 1966–1971; Dienelt K. *Pädagogische Anthropologie*. München, 1970; Bollnow O. F. *Anthropologische Pädagogik*. Stuttgart; Bern, 1983; Ушинский К. Д. *Избранные труды* : в 4 кн. Москва, 2005. Кн. 3–4; Montessori M. *Pedagogical Anthropology*. London, 2015.

Лит.: Braun W. *Pädagogische Anthropologie im Widerstreit. Genese und Versuch einer Systematik*. Bad Heilbrunn, 1989; Рахлевская Л. К. *Педагогическая антропология (человековедение) в системе непрерывного образования (история, теория, практика)*. Томск, 1997; Liedtke M. *Evolution und Erziehung Ein Beitrag zur integrativen pädagogischen Anthropologie*. Göttingen, 2002; Аносов І. П. Місце педагогічної антропології в єдності і різноманітті антропологічного знання // Пед. формування творч. особистості у вищ. і загальноосв. шк. 2015. Вип. 43; Sujay R. M. *Introducing Anthropological Pedagogy as a Core Component of Twenty-first Century Anthropology* // *Anthropological and Sociological objectives. International Journal of Innovative Science and Research Technology*. 2018. Vol. 3. Is. 7.

Антрополо́гія політи́чна — спеціальна наукова дисципліна, що вивчає традиц. відносини влади, завдання, структуру, функціонування її

ін-тів та систем, процеси адаптації та/або інкорпорації традиц. структур влади новими політ. та адм. ін-тами (насамперед у країнах, що розвиваються), неформ. політ. процеси в індустр. (постіндустр.) сусп.-вах. А. п. сформувалася в 1940-х у межах африканістики. Мала приклад. характер як наука, призначена для орг-ції ефект. управління «примітивними сусп.-вами» в *колоніях*, дослідження конкр. випадків архаїч. спільнот Тропіч. Африки, позбавлених звич. для європейців атрибутів політики д-ви (спец. ін-тів примусу, адм.-бюрокр. ієрархії тощо). Політ. сфера як спеціаліз. галузь люд. діяльності в таких спільнотах була або зовсім відсутня, або не виразно представлена. Традиц. теор. підходів та методи дослідження, результативні під час вивчення європ. сусп.-в, у цих умовах виявилися неефективними. Це спричинило появу праць, які містили суто емпір. аналіз політ. відносин. З 2-ї пол. 1950-х відбулося розширення геогр. ареалу досліджень; поступово А. п. вийшла за межі африканістики. Предметом її аналізу стала також *політична культура* тих традиц. сусп.-в, які порівняно давно є частиною інтернац. системи відносин і зазнали *модернізації*. А. п. фокусує увагу на соц. та культ. диференціації різн. груп людей та інтегратив. рисах, які уможливають цілісне уявлення про людство й дозволяють сформулювати універс. закони щодо походження й розвитку «примітивних» політ. ін-тів та їх генет. зв'язок із сучас. політ. ін-тами. Методи А. п. збагатили сучас. політ. науку, увиразнивши політ. аспекти, традиційно недооцінені політологами, але які є в будь-яких, зокрема й сучас. зх. сусп.-вах: неінституціоналіз. ситуативні форми політики, її символічні, ігрові вияви, які особливо важливі на мікрополіт. рівні (у межах окр. груп і колективів). На поч. 21 ст. еволюція дисциплінар. інтересу зумовила активізацію досліджень *імперіалізму та постколоніалізму*, масового інформ. впливу, а також проміжних, дод. і паралельних до «формальної влади» політ. структур, форм взаємодії окр. груп та неформ. спільнот із держ. владою.

Лит.: Weatherford J. M. *Tribes on the Hill*. New York, 1981; *Anthropology of Policy. Critical Perspectives on Governance and Power*. London, 1997; Баландзе Ж. *Политическая антропология* / Пер. с фр. Москва, 2001; Левенець Ю. *Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: проблеми становлення та розвитку (друга половина XIX — початок XX століття)*. Київ, 2001; Лефорт К. *Формы истории. Очерки политической антропологии* / Пер. с фр. Санкт-Петербург, 2007; Мельник В. М. *Нариси з теорії соціокультурної антропології*. Вінниця, 2015.

В. І. Пащенко, О. С. Токопенко

Антрополо́гія пра́ва — 1) Напря́м *філософії права*, що розглядає взаємозв'язок людини і права, найзагальніші аспекти впливу уявлень про природу людини на уявлення про природу права (філос.-правова антропологія). У межах філософії права А. п. є дослідженням антропол. основ права, як метод — осмислення права крізь призму люд. буття: уявлення про право як те, без чого людина не може бути людиною, з одного боку, і з'ясування у структурі люд. буття таких моментів, які у зовн. вияві формують право, з іншого. Однією з центр. проблем А. п. є встановлення антропол. передумов правової теорії. Йдеться про кореляцію «образу людини» та «об-

разу права» у філософії права. Зокрема, егоїст. образу людини, яку може стримати лише держ. примус, відповідає образ права як бюрократично-авторитар. системи (Т. Гоббс). Натомість образу людини як морал. істоти, що керується автоном. волею, відповідає образ права, заснов. на правах людини (І. Кант). Фундаментальним для А. п. є питання про гол. чинник люд. існування (конфлікт чи кооперація). Кооперативна модель люд. буття (Аристотель) визначає право і д-ву як вищі форми люд. кооперації. Згідно з конфліктною моделлю (Т. Гоббс), людина вимушена боротися за існування в умовах обмеж. ресурсів, а тому загрожує існуванню ін. людини. За О. Гейфе (нар. 1943; Німеччина), ці моделі доповнюють одна одну — людина за своєю природою є істотою конфліктно-кооперативною, а тому — істотою правовою. Значення свободи людини як універс. основи для правопорядку актуалізується у зв'язку з дискусією про межі можливого технол. втручання в генет. природу людини. Ю. Габермас у кн. «Майбутнє людської природи» (2001) зазначає, що ситуації поводження з доособистісним люд. життям зачіпають проблему розуміння самих себе як видових істот. Зокрема, технізація люд. природи може вплинути на саморозуміння з позицій етики виду так, що ми втратимо здатність розуміти себе як істот етично вільних і морально рівних, які орієнтуються на норми й основопол. принципи. Проблеми співвідношення людини і права (дискурс людини правової) на найзагальнішому рівні філос.-правової антропології досліджувала більшість класич. філософів. Тепер ці питання характеризують у межах *антропології політичної* О. Гейфе, концепції прав. антропології С. Максимова та ін. Інтегральний рівень аналізу, що поєднує філос.-правові та теоретико-правові підходи, представлений концепцією соціокульт. А. п. І. Честнова, а також концепціями В. Бігуна та Д. Гудими. Конкретніший рівень, етнол. та емпірико-аналітичний — презентований у працях Н. Рулана, А. Ковлера та в напрямі юрид. антропології.

2) Культ.-антропол., іст. та порівняльна дисципліна, яка на емпірич. рівні вивчає правові форми сусп. життя людей у різних сусп.-вах від давнини до сьогодення. А. п. як юрид. антропологія, досліджує процеси юридизації буття людини, етніч. груп, народів, націй на різних етапах культ.-цивілізаційного розвитку, їхні особливості й заг. закономірності, взаємодію традиц. і сучас. правових систем. Нині її предметом є соціокульт. вимір правового буття, а методологія дослідження ґрунтується на методи польових досліджень, порівняння різн. систем життєдіяльності й форм правового буття людини методом безпосер. спостереження та аналізу життя *соціуму*. Перші дослідження з А. п. з'явилися в 19 ст. на основі еволюц. теорії розвитку сусп.-ва і права. Вони стосувалися вивчення *архаїчних* форм права. На основі численних емпірич. досліджень у межах А. п. було доведено, що право виникло задовго до появи д-ви. А. п. виокремлює загальноправові тенденції розвитку людства, водночас окреслює різноманіття правових культур, засвідчуючи плюралізм правопорядків, які виникають у конкр. іст. умовах для регулювання відповід. відносин. Засновником А. п. вважають Г. Мена (1822–1888; Велика Британія), який у праці «Стародавнє право» (1861) акцен-

тував на суттєвій різниці між тими сусп.-вами, де відповідальність залежить від соц. статусу, та тими, де вона ґрунтується на договірних засадах між людьми (принцип «від статусу до контракту»). Л. Морган досліджував технол. зміни та матер. фактори розвитку через такі стадії, як-от дикунство, варварство та цивілізація («Стародавнє суспільство»; 1877). Б. Малиновський у праці «Злочин та звичай в суспільстві дикунів» (1926) заперечував більшість зх. понять права, доводив, що це не сукупність наказів, а інтегральна частина сусп.-ва, павутина взаєм. обов'язків, які необхідно досліджувати в контексті всього сусп.-ва. Подальш. розвиток А. п. був пов'язаний із нов. тенденціями у правознавстві й соц. науці загалом: від антропології «порядку» до етнографії процесу спорів [П. Б'юкенен, М. Глюкман (1911–1975; Велика Британія), П. Галлівер]; від дослідження норм права до дослідження процесу (Ж.-Л. Комаров, С. Робертс, С. Ф. Мор; усі — США); переорієнтація з вивчення права як конфлікту на вивчення права як влади (Д. С. Ньйобері і Д. Колліер; обидва — США); започатковано використання інтерпретаційного та герменевтич. підходу до права (К. Гіри, Л. Розен; усі — США); схарактеризовано системи альтернативних та нар. правових культур зх. сусп.-в (К. Грінхаус, С. Меррі, Д. Енгел; усі — США); проаналізовано правові культури різн. груп (Л. Надер і Р. Френч; обидві — США) та ін.

Лит.: Rouland N. *Anthropologie juridique*. Paris, 1988; Хейфе О. Политика, право, справедливость. Основоположения критической философии права и государства. Москва, 1994; Бігун В. *Правова антропология: до питання про дослідження людини в праві* // Часопис Київ. ун-ту права. 2002. № 2; Ковлер А. *Антропология права*. Москва, 2002; Habermas J. *The Future of Human Nature*. Cambridge, 2003; Гудима Д. *Права людини: антрополого-методологічні засади дослідження*. Львів, 2009; Максимов С. *Антропологічні основи права* // Філософ. права і заг. теорія права. 2012. № 2; Социокультурная антропология права / Под ред. Н. Исаева, И. Честнова. Санкт-Петербург, 2015; Максимов С. *Антропология права* // Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків, 2017. Т. 2: Філософія права.

С. І. Максимов

Антропологія соціальна — наука, що вивчає способи життєдіяльності людей у різних соц. і культур. умовах, закономірності розвитку *соціальних інститутів*, груп, відносин у примітивних і традиційних сусп. системах, також у сучас. розвинених сусп.-вах. До предмет. поля А. с. належать: *ідентичність*, повсякдення, *влада*, *гендер*, моделі споживання, форми міжгруп. взаємодії, етнічне насилья, традиції релігійності, охорони здоров'я, піклування про старше покоління, практики мобільності тощо. А. с. зародилася в 19 ст., коли світові імперії були зацікавлені у вивченні способу життя *аборигенів у колоніях*. Витоки А. с. — у працях Е. Тайлора та Дж. Фрейзера. На розвиток А. с. значно вплинули: а) школа культур. кіл (Ф. Гребнер, В. Шмідт); б) доробок представників франц. соціологізму, зосередженого на вивченні первісних сусп.-в (Е. Дюркгейм, М. Мосс, Л. Леві-Брюль); в) амер. школа іст. етнології (т. з. школа Ф. Боаса) та ін. Амер. А. с. (Ф. Боас, А. Кребер, Л. Вісслер та ін.) запропонувала всебічно вивчати кожний народ, зокрема його мову, культуру та антропол. тип,

зважаючи при цьому на соц.-культур. контакти, запозичення та впливи. Такий підхід був спрямований на осмислення комунікац. кодів культури, способів розмічання соц. та природ. реальності мовними засобами. На цю традицію згодом сперлися Е. Сепір та Б. Ворф (див. *Лінгвістичної відносності гіпотеза*). У Великій Британії А. с. набула структур.-функц. орієнтації, зробивши предметом досліджень стандартизовані та інституціоналізовані форми соц. відносин, родинно-шлюбні системи, соц. ін-ти та механізми соц. контролю у докапіталіст. сусп.-вах. Засновники англ. школи А. с. А. Редкліфф-Браун і Б. Малиновський підкреслювали важливе значення соц. ін-тів в інтеграції *соціальної системи* та в контролі за поведінкою індивідів. На матеріалах досліджень соц. устрою і культури народів Африки, Азії, Америки проаналізували функції соц. інститутів, зокрема ін-тів влади, в традиц. сусп.-вах. К. Леві-Стросс розробив осн. положення структурної школи в А. с. Він зосередився на аналізі родинних систем, розглянув сусп.-во у призмі соц. обміну (включно з родинним обміном та комунікаціями), інтерпретував їх із структур.-семіот. погляду. На думку К. Леві-Стросса, обмін і комунікація неможливі без знак. систем, якими є правила шлюбу, номенклатура споріднення й тотемістичні позначення. Гол. інтерес структурної школи в А. с. пов'язаний із виявленням колект.-підсвідомих структур первіс. міфол. мислення, що лежать в основі соц. взаємодій та досліджуваних культур. Пріоритетне значення в інструментарії А. с. мають якісні методи вивчення особливостей різних соц. утворень. Актуальними є польові дослідження (*інтерв'ю*, включене спостереження), спрям. на з'ясування особливостей соц. взаємодій людини як у межах її сусп.-ва, так і як у межах її сусп.-ва, так і глобалізов. світу, в умовах *соціальної мобільності*. Запитаними також є порівняльні дослідження — пошук спільн. та відмінного між різн. культурами та сусп.-вами, з'ясування різних форм людського соц. буття, життєвого і культ. досвіду. У сучас. А. с. відроджується еволюціоніст. підхід, аналізуються також соціокульт. зміни, які відбуваються в сусп. системах під впливом пристосування до різних природ. умов. Упродовж 1920-х — до початку 1930-х на теренах України, зокрема у містах Харкові, Одесі, Дніпропетровську (тепер м. Дніпро), діяли антропол. центри. Їх ліквідовано з початком сталін. репресій. У м. Львові на той час працювали представники школи Ф. Вовка — І. Раковський та С. Руденко. 01.10.2013 на базі сектору етносоц. досліджень відділу етнології сучасності Ін-ту народознавства НАН України створено відділ соц. антропології. Це перший у країні офіц. наук. осередок А. с.

Лит.: Добренков В. И., Кравченко А. И. *Фундаментальная социология* : в 15 т. Москва, 2003. Т. 1.: Теория и методология; Добренков В. И., Кравченко А. И. *Социальная антропология*. Москва, 2005; Сафонік Л. *Взаємозв'язок культурної (соціальної) антропології з етнографією, етнологією та соціологією* // Вісник Львів. ун-ту. Сер.: Філософ. науки. 2009. Вип. 12; Борисова О. В. *Соціальна антропология*. Київ, 2016.

М. В. Туленков

Антропологія структурна — соціологічний напрям у західній антропології, що виявляє універсально значущі структури соц. буття, до-

Антропологія структурна.
Засновник К. Леві-Стросс

сліджує співвідношення між соц. і мовними структурами в процесі розвитку людського мислення на різн. етапах *етногенезу*, аналізує культ. явища з позицій *структуралізму*. Соціологіч. напрям А. с. започатковано у Франції в сер. 20 ст. в роботах антрополога К. Леві-Стросса. На його думку, в усіх культурах існують незм. глибинні *структури*, пов'язані з правилами шлюбу й спорідненості, *ритуалами*, *міфами* тощо, які можна розглядати як своєрідні мови, латентно функціонуючі знакові системи. Усі культ. практики мають аналоги в ін. культурах, оскільки спираються на засадничі структури діяльності, тож різні культури — рівноправні. Крім того, латентні знакові системи об'єднують первісну та цивіліз. людину. Поділяючи ідеї *діалектики* Г. В. Ф. Гегеля, К. Леві-Стросс вважав, що кожную культуру можна представити як систему бінарно протилежних уявлень про високе та низьке, життя та смерть, людину й тварину та ін. Запропонував вивчати не самі безпосеред. спостережувані факти соц. світу, а зв'язки між ними, тобто моделі й структури, що лежать в основі цих фактів. Під впливом франц. соціол. традиції Е. Дюркгейма та англо-амер. школи *антропології культурної* [Б. Малиновський, Р. Барт, Г. Блум, Ф. Боас, А. Кребер (1876–1960; США, Франція), А. Редкліфф-Браун та ін.] К. Леві-Стросс відійшов від емпіризму етнографії та перетворив А. с. на строгу, методологічно обґрунтовану галузь сучас. соціол. знання. К. Леві-Стросс та його послідовники (Ф.-Ж. Греймас, У. Еко, П. Рікер), використовуючи методи структур. лінгвістики в етнології, розпочали з аналізу культури примітив. сусп.-в і збирали значний емпір. матеріал. Згодом вони перейшли до аналізу відносин «символічного соціального обміну», стрижень якого — мова, яка водночас є продуктом культури, елементом та умовою становлення індивіда і сусп.-ва. Сучас. А. с. орієнтується на виявлення універс. і вагомих структур соц. життя індивідів і груп, вибудовуючи відп. моделі, придатні до узагальнення за їхніми формальними властивостями.

Лит.: Воронкова Л. П. *Культурная антропология как наука*. Москва, 1997; Леві-Строс К. *Структурна антропология* / Пер. з фр. З. Борисюк. 2-ге вид. Київ, 2000; Орлова Э. А. *Культурная (социальная) антропология*. Москва, 2004; Энафф М. Клод Леві-Стросс и структурная антропология / Пер. с фр. О. Кустовой. Санкт-Петербург, 2010; Becker J., Wheeler K. *A Macat Analysis of Claude Lévi-Strauss's Structural Anthropology*. London, 2017.

М. В. Туленков

Антропологія філософська — філософське вчення про природу (сутність) людини, яка є центр. предметом досліджень; напрям західно-європ. філософії 1-ї пол. 20 ст. Як напрям філос. думки А. ф. виникла у 1920-ті в контексті заг. для європ. філос. думки *антропологічного повороту*. Ідейними витоками її були нім. романтична філософія та *філософія життя*. Тези Ф. Ніцше про людину як «несформовану тварину», біологічно недосконалу, непридатну до тварин. життя, відкрити для будь-яких ін. можливостей, стали частиною підґрунтя А. ф., а у трансформованому вигляді — елементами деяких її концепцій. Сутність сучас. зх. А. ф. зводиться до спроб визначити основи й сфери людського буття, індивідуальності, творчих можливостей людини, з неї та через неї пояснити її власну природу, сенс

і значення усього світу. Один із засновників А. ф. М. Шелер у праці «Положення людини у Космосі» (1928) обґрунтував завдання створення глибинної науки про людину, вважаючи, що осн. проблеми філософії зводяться до питання: «Що є людина?» Згідно з його програмою філос. пізнання людини, А. ф. має об'єднати конкретно-наук., предметне вивчення різн. сторін і сфер буття з цілісним філос. опануванням. У цьому контексті він характеризував А. ф. як науку про метафіз. походження людини, її фіз., псих. та дух. начало у світі, ті сили і потенції, які зумовлюють людський розвиток, і ті, які розвиває людина. Завданням А. ф. є об'єктивне осмислення

Антропологія філософська.
«Захоплююча антропологія»,
худ. С. Ягело

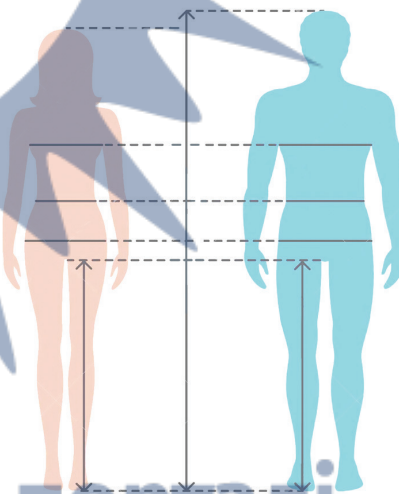
й використання нового наук. знання з метою відновлення цілісного філос. образу людини. А. ф. послуговується тезою М. Шелера про принципіву протилежність людини і тварини: тварина повністю залежна від природ. потягів і внутрішньо прив'язана до конкр. середовища існування. Натомість людина є вільною істотою, поведінка якої не визначається природ. доцільністю, що дає їй змогу дистанційовано ставитися до предмета власної творчості. Людина — не так біол., як дух. істота, наділена здатністю до неупередж. ставлення та безкорисливого інтересу до світ. структур. Ідея спорідненості людини з божеств. актом любові до світу широко використовується у сучас. реліг.-філос. концепціях. У антропол. концепції Г. Плеснера наголошується на ексцентрич. природі людини, яка втратила свою «самість» і тому приречена до вічн. пошуку і самовдосконалення. У філософії А. Гелена людина змушена активно діяти внаслідок біол. недосконалості, реалізуючи себе у різн. формах культури. А. ф. полемізує із позитивістською (див. *Позитивізм*) та неокантіанською (див. *Неокантіанство*) методологіями, вимагаючи повернення від формальних проблем до змістовних, від дослідження природи знання — до досягнення природи буття, передусім людського. Однак цілісна антропол. філос. система, окреслена М. Шелером, не була створена, оскільки прибічники А. ф. абсолютизували окр. аспекти природи людини, ігноруючи ін., не менш важливі. У 1960–1990-х А. ф. стала складником ідейного руху, спрямованого на теор. осмислення та інтерпретацію сучас. знання про людину, формуванням нового філос. розуміння її природи (*прагматизм, психологія глибинна, структуралізм*).

Лит.: Головко Б. А. Філософська антропологія. Київ, 1997; Плеснер Х. Ступени органического и человек: Введение в философскую антропологию / Пер. с нем. Мо-

сква, 2004; Петриковская Е. Феноменология и философская антропология // Докс. 2009. Вип. 14; Андрос Е. В. І. Шинкарук як ініціатор антропологічного повороту в українській філософії ХХ сторіччя // Філософ. діалоги 2010. Вип. 4; Кобзева Ю. Ю. Жанровое многообразие философской антропологии // Вісник Харків. нац. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди. Філософ. 2016. Вип. 46 (2); Вільчинська С. Проект методології нового типу (підхід філософської антропології) // Унів. кафедра. 2018. № 7.

О. І. Дика, А. О. Ручка

Антропометрія (від *антропо...* і грец. *μετρέω* — вимірювати) — 1) Сукупність методичних прийомів антропол. дослідження, які полягають у вимірюванні та описі (антропоскопія) тіла людини і його частин для встановлення кількісної та якісної (описової) характеристики їхньої мінливості. А. як науку про вивчення розмірів люд. тіла запропонував математик А. Кетле; над розробленням наук. методів А. працювали антропологі: П. Брока, Л. П. Манувріє, Р. Мартін (Німеччина), А. Грдічка (Чехія), В. Бунак, Г. Дебец (усі — Росія) та ін. Потреба в А. зумовлена вел. віковою, статевою, расовою та ін. мінливостями розмірів і пропорцій тіла людини. Відповідно до об'єкта дослідження розрізняють: соматометрію — вимірювання живої людини, краніометрію — черепа, остеометрію — кісток скелета. Вимірювальні ознаки визначають між певними точками спец. інструментами: товстотним, ковзним і координатним циркулями, мандибулометром, металевим складаним антропометром Мартіна та ін. Описові ознаки (форма частин тіла, обличчя, пігментація шкіри,

Антропометрія

волосся, очей тощо) визначають за допомогою шкал, муляжів, схем, розроблених за спец. правилами, що ґрунтуються на принципах *варіаційної статистики* (біометр. обробка); одержані дані подають у вигляді таблиць, схем, графіків. А. є вагомим для прикладної антропології, криміналістики. На даних А. ґрунтується стандартизація вир-ва одягу й взуття, рац. обладнання роб. місць тощо.

Лит.: Бунак В. В., Нестурх М. Ф., Рогинский Я. Я. Антропометрия. Москва, 1941; Тегако Л. И., Марфина О. В. Практическая антропология. Ростов-на-Дону, 2003; Негашева М. А. Основы антропометрии. Москва, 2017.

Г. П. Зіневич

2) Система криміналістичної (кримінальної) реєстрації злочинців, що полягає у вимірюванні певних частин тіла із внесенням результатів вимірювання в спец. реєстраційну карту. Уперше (1860) А. намагався застосувати директор в'язниці у м. Лувені (Бельгія) М. Стевенс. Він вимірював голову, вуха, ноги, груди й довжину тіла в'язнів. Докладне розроблення антропометр. системи реєстрації (бертильонаж) 1879 здійснив службовець паризької поліції А. Бертильон (1885–1969; Франція). Спираючись на дані антропометр. статистики А. Кетле, він запропонував робити 11 вимірювань тіла (зріст, висота сидячи, довж. і ширина голови, правого вуха, лівої ступні тощо) й заносити ці результати у реєстрац. карту спец. форми. Комплекс результатів вимірювань був засобом ідентифікації особи. У 1882 А. як експеримент було запроваджено у поліц. prefecturі м. Парижа (Франція), а 1888 санкціоновано франц. урядом для усієї країни. Антропометр. систему реєстрації було введено в Росії (1890), Німеччині (1895), Португалії (1900), Данії (1900) та ін. Однак вона виявилася непридатною для реєстрації неповнолітніх і жінок, потребувала вел. точності вимірювань, використання громіздких інструментів, що унеможливлювало її застосування поза приміщеннями спец. бюро. Через недоліки та практ. складнощі при застосуванні А. її замінили на дактилоскопіч. систему криміналістич. реєстрації.

Лит.: Гейндль Р. Дактилоскопия и другие методы уголовной техники в деле расследования преступлений / Пер. с нем. Москва, 1927; Торвальд Ю. Сто лет криминалистики. Москва, 1974; Рассейкин Д. П. Очерки истории уголовной регистрации. Саратов, 1976; Набиев Р. Ф. Горяев Э. Э. Бертильонаж: славное прошлое и возможные перспективы // Ученые записки Казанского юр. ин-та МВД России. 2019. Т. 4. № 2 (8); Эксархопуло А. А., Макаренко И. А., Зайнуллин Р. И. Криминалистика: история и перспективы развития. Москва, 2019.

П. Д. Біленчук, А. В. Старушкевич

Антропоморфізм (від *антропо...* і грец. *морф* — форма) — перенесення форм, ознак і властивостей людини на тварин, рослини, речі

тощо. А. є однією з перших ознак самоідентифікації людини в процесі виділення її зі світу природи, початком «олюднення» фіз. та метафізичного світу. Спільна для всіх *релігій* тенденція до А. набула макс. розвитку в грец. *політеїзмі* (див. *Давньогрецька релігія*). Певна антропоморфізація Бога відбулася і в монотеїстичних системах (див. *Монотеїзм*) біблійної традиції, щоб висловити нерациональний аспект реліг. досвіду в рац. термінах. Тому в *Біблії*: «Господь — муж війни»; «Говорю Я з ними уста до уст»; у Бога є ноги, руки, уста, серце тощо. У реліг. свідомості все це мислиться як *одкровення* Бога про себе людині доступною їй мовою. Христ. *теїзм* часом виражався в антропоморфістських визначеннях, що слугувало засобом *персоніфікації*: *трансцендентний* Бог не мислився зафіксованим у тілесній, матер. формі, хоча іноді поставав і як Старець. Політеїстичні божества (див. *Політеїзм*) також набували не лише людських форм, а й подоби тварин, рослин, небес. світил і навіть стихій, що сприймалося міфол. свідомістю як букв., тілесне перевтілення.

Лит.: Insole C. J. Anthropomorphism and the Apophatic God // Modern Theology. 2001. Vol. 17. № 4; Титова Т. А. Антропоморфизм как форма познания мира // Ученые записки Казанского ун-та. Сер.: Гуманит. науки. 2010. Т. 152. № 1; Матвейчев О. А. Происхождение антропоморфизма греческой религии // Науч. ежегодник Ин-та филос. и права Уральского отделения Рос. акад. наук. 2013. Т. 13. № 4; Горево Д. А. «Антропоморфизм» как источник возникновения религиозных представлений: история и современность // Вестник Правосл. Свято-Тихоновского гуманит. ун-та. Сер. 1: Богосл. Филос. 2015. № 5 (61).

П. Л. Яроцький

Антропоморфність (від *антропо...* і грец. *морф* — вигляд) — подібність до людської постаті, її відтворення повне (скульпт., стилізоване) або часткове (зі збереженням утилітар. форми речі, до якої додають голову, руки, іноді лише обличчя або очі, внаслідок чого річ набуває певної людської подоби). Антропоморфними є зображення, які не лише соматично, фізично, а й духовно, емоційно нагадують людину, тобто неживим речам приписують здатність розмовляти, відчувати, переживати, мислити, ухвалювати рішення. А. характерна для міфол. свідомості з її *синкретизмом*, тобто нерозчленованістю елементів зображення. Напр., синкретичними є образи *кентавра*, *сфінкса*, *русалки*. Між тим у всіх цих персонажів простежуються антропоморфні риси. Схильність до олюднення, одухотворення навколиш. світу властива багатьом укр. казкам, прислів'ям і загадкам, окр. висловлюванням, напр., «іде дощ», «листя шепочуть». Відповідно до принципу первіс. синкретизму, навіть міфол. людиноподібні істоти завжди зберігають щось нелюдське: завеликий або замалий зріст, волохатість, клики та ін. Антропоморфними є більшість реліг. зображень. Що складніша реліг. система, то більше антропоморф. рис мають представники її *пантеону*. *Олімпійські боги*, позбавлені своїх тотеміч. ознак, насамперед тварин. коріння, постають завершено антропоморфними. Попередні тотемічні втілення на класич. етапі розвитку міфології виявляються символічними атрибутами. Напр., сова — символ. атрибут *Афіни*. А. необхідно відрізнити від *антропоцентризму*, принципу культури доби

Антропоморфізм. «Трійця», ікона Андрія Рубльова, 1-а чверть 15 ст.

Антропоморфність.
Зображення мінотавра на
давньогрецькій вазі

Модерну, головна позиція якого — розуміння людини як найвищої цінності. Терміном «А.» активно послуговуються і в теорії мистецтв, адже при формуванні візуального ряду образотворчість часто передбачає антропоморфний складник. На різні етапах розвитку мист-ва А. або домінувала (класич. мист-во), або періодично зникала (абстракт. мист-во), була притаманна різним мистецьким стилям і напрямам.

Лит.: Тахо-Годи А. А. Греческая мифология. Москва, 1989; Баркова А. Л. Четыре поколения эпических героев // Человек. 1996. № 6; 1997. № 1; Зиммель Г. Ручка. Эстетический опыт // Социология вещей. Москва, 2006; Коновалова О. Антропоморфні мотиви в традиційному мистецтві України від давнини до сучасності // Укр. мистецтвознав.: матеріали, дослідж., рецензії. 2008. Вип. 8; Ятченко В. Ф. Боги і люди в українській казці. 2-ге вид., допов. і перероб. Київ, 2009; Головосовкер Я. Э. Избранное: Логика мифа. Москва; Санкт-Петербург, 2010; Тищенко О. В. Концептуалізація елементів матеріальної культури в інгвокультурологічному вимірі // Вісник Львів. ун-ту. Сер. філол. 2019. Вип. 70.

О. Ю. Павлова

Антропoнім (від *антропо...* та *ὄνομα, ὄνομα* — ім'я, назва) — власна назва: ім'я особове, ім'я по батькові, прізвище, прізвище, псевдонім. А. кодує в собі цінні для дослідження історії мови матеріали: фонет., словотвірні, семант. та ін. мовні явища. У більшості народів за різні епохи найменування (або зміна імені) пов'язано з певними обрядами, завдяки яким часом можна одержати нові відомості про колись. побут, устрій та вірування народу, міграц. процеси та розвиток соц. класів, професій і ремесел, а також особливості родин. відносин та цінності матер. і дух. культури народу загалом. Розділ *ономастики*, що вивчає А., називається *антропонімією*. Найновіші наук. праці присвячено походженню (*етимології*), словотвір. будові, регіон. характеристикам укр. А.; створено антропонім. словники різн. типів. У творах худ. л-ри А. часто використовують як один із засобів худ.-стиліст. навантаження. Типи А.: власне ім'я (Михайло, Надія); ім'я по батькові (Іларіонович, Іванівна); прізвище (Костенко, Ситнянська); прізвище (Журавель, Кайдашиха); псевдонім (Леся Українка, Панас Мирний). Різновидами А. вважають *андроніми*, *матроніми*, *патроніми*. Загальноприйнятою в Україні є тричленна

антропонім. модель: власне ім'я, ім'я по батькові, прізвище.

Лит.: Сухомлин І. Д. Питання антропоніміки в українській мові. Дніпропетровськ, 1975; Худаш М. Л. 3 історії української антропонімії. Київ, 1977; Демчук М. О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XVI–XVII ст. Київ, 1988; Єфіменко І. В. Українські прізвищеві назви XVI ст. Київ, 2003; Голікова Н. Антропонімічні словники в українській лексикографії // Вісник Запоріж. нац. ун-ту. 2012. № 1; Медвідь-Пахомова С. Т. Еволюція антропонімічних формул у слов'янських мовах. 2-ге вид., перероб. і допов. Ужгород, 2012; Бардіна Н. В. Психолінгвістичний аспект антропоніміки (на матеріалі англійської, української та російської мов) // Наук. вісник Міжнар. гуманіт. ун-ту. Сер.: Філол. 2017. Вип. 26 (1).

І. М. Железняк

Антропоніміка, (від грец. *ἄνθρωπος* — людина та *ὄνομα* — ім'я, назва) — розділ *мовознавства*, який вивчає власні назви на позначення людей, наявні в окремій мові (*антропоніми*). А. поряд із *топонімією* є розділом *ономастики* (дисципліни, яка вивчає власні назви загалом).

Антропонімія, (від грец. *ἄνθρωπος* — людина та *ὄνομα* — ім'я, назва) — сукупність власних назв на позначення людей, наявних у окремій мові (*антропонімів*). Крім А. в *ономастиці* виокремлюється також *топонімія* — сукупність власних назв на позначення географічних об'єктів. А. вивчає окремий розділ мовознавства — *антропоніміка*.

Антропопатизм (від *антропо...* і грец. *πάθος* — почуття, пристрасть) — 1) Наділення властивостями людської психіки природи, світу речей і явищ. А. передбачає, що *емоції, почуття, афекти* притаманні й ін. живим істотам (у *гілозоїзмі* — навіть неорганіч. матерії). Уперше термін «А.» з'явився у творах пуританського *теолога* та мислителя Дж. Оуена (17 ст.; Велика Британія), який тлумачив його як наділення *Бога* людськими почуттями. Л. Фейєрбах використовував цей термін для позначення перенесення притаманних людині афектів на те, що перебуває поза її свідомістю («Сутність християнства»; 1841). Філософ і соціолог П. Лавров уживав термін «А.» для наділення тварин, рослин, світил, стихій тощо людськими здатностями відчувати, страждати, гніватись, насолоджуватись («Антропоморфізм і антропопатизм»; 1862). Філософ-неокантіанець Ф. Шюльце (1846–1908; Німеччина) розглядав А. як одну з ключових ознак *фетишизму*, трактованого ним як реліг. вшанування матеріального («Фетишизм»; 1871). Історик і соціолог М. Кареев (1850–1931; Росія) подавав визначення А. як винесення людиною псих. процесів поза собою («Міфологічні етюди. Біологічні міфи і методологія»; 1873). А. визнають етапом у розвитку архаїч. *свідомості*, який передуює *анімізму*. По суті, він є варіантом *персоніфікації*. Від А. відрізняється *антропоморфізм*.

2) У юдейській та християнській теології — приписування Богові людських афектів і поведінки: розкаяння, гніву, жалощів тощо.

Лит.: Лавров П. Л. Антропоморфізм и антропопатизм // О религии. Москва, 1889; Парсамов С. С. Водномифологические персонажи земного происхождения. Кировоград, 1995; Фейербах Л. Сущность христианства // Фейербах Л. Сочинения. Москва, 1995. Т. 2; Хотеева М. С.

Антропопатизм. Альфонс
Муха. Осінь

Связь религиоведения и социологии в философии
П. Л. Лаврова // Ист., филос., полит. и юр. науки, культу-
рол. и искусствовед. Вопросы теории и практики. 2012.
№ 1. Ч. 2.

О. В. Саранин

Антропософія (від *антропо...* та грец. *софія* — знання, мудрість) — релігійно-містич. вчення, яке утверджує реальність особливого духов. світу, доступного для людського досвіду та містич. осягнення, та унікальність людини у *Всесвіті* як косміч. істоти, відкритої нематеріальним сферам *буття*. А. засн. на поч. 20 ст. філософом-містиком Р. Штейнером. Орієнтована на те, щоб відкрити людині методи дух. саморозвитку й світопізнання. Джерела А. — христ. містика, европ. та сх. ідеалістич. філософія, зокрема ідеї *піфагореїзму*, *неоплатоніч. філософії* (див. *Неоплатонізм*), *каббали*, *теософії*, нім. *натурфіль-*

Антропософія, Гетеанум

софії тощо. Особл. роль відіграла ідейна спадщина Й. В. Гете. Р. Штейнер декларував, що з дитинства фіксував наявність «досконалих духовних Істот», які існують паралельно світові земних (людей і тварин); проводив *аналогію* з картиною світу, змалюваною *Платоном*. Розвинув вчення про те, що все у світі постоєло з дух. начала, але існує кілька взаємопов'яз. рівнів буття: предметів і подій, які сприймаються людиною як *реальність*; простору поза межами людського існування; душев. простору у *свідомості* людині як місця «духовних реальностей і подій». Вбачав унікальність людини у тому, що їй дано силою власного духу «схоплювати» явища та події різн. рівнів буття. Зазвичай людина фіксує свій «мислимий світ», але не помічає причини його появи — дії «духовної Істоти». Людську *свободу* тлумачив як осягнення істин. природи речей «внутр. зором». Р. Штейнер обстоював існування людини на Землі від найдавніш. часів і відповідну *еволюцію* її форм: «людини-риби», «істоти із хребтом» тощо. Вважав, що процес люд. еволюції керується Планетою та позаземн. силами задля формування в людині вищ. рівня свідомості та свободи, гідного істоти, наділеної *душею* та духом. Дух — «Я» (лат. ego) — здатен гармонізувати всі частини життя людини, але на неї впливають ще «духовні Істоти» (серед яких є «Душі Народів» і колишні *реінкарнації*). Заради осягнення складної *ієрархії* «духовних Істот» і пригадування своїх поперед. існувань людині необхідно морально вдосконалюватися та вправлятися (зокрема за допомогою *мистецтва*) в розвитку інтуїтив. мислення та ясновачення. Останнє дозволяє зафіксувати «ефірний» про-

шарок як кольор. ауру навколо фіз. тіла у людей, тварин і рослин. Вчив, що фіз. й ефірне тіла пов'язані: ефірне тіло під «духовним впливом» Всесвіту («Одухотвореної Свідомості») підтримує матер. людське існування у «Світовій Круговерті». *Астральне тіло*, у якому закорінене внутр. життя свідомості, мають лише люди та тварини. *Відчуття*, бажання, мислення — прояви «астрального світу» та діяльності «духовних Істот». Прихильники А. утворили Антропософське т-во (1913). Візуальний образ нової людини демонструвала 9-метрова (створена Р. Штейнером й Е. Маріон) дерев. скульптура «Представник людства», яка зберігається у Гетеанумі — всесвітньому центрі Антропософ. руху (м. Дорнах, Швейцарія). *Космологію* Р. Штейнера оцінюють неоднозначно: як релігійно-містич. вчення, що обожає людину; різновид *теософії* чи неортодокс. теософ. вчення; один із напрямів сучас. *окультизму*. Окр. ідеї А. застосовуються в органіч. *агрономії*, *гомеопатії*, *вальдорфській педагогіці* тощо.

Лит.: Штайнер Р. Философия свободы. Основные черты одного современного мировоззрения / Пер. с нем. К. Свасьяна. Москва, 1993; Белый А. Рудольф Штейнер и Гете в мировоззрении современности. Воспоминания о Штейнере. Москва, 2000; Prokoffe S. O. What is Anthroposophy? Forest Row, 2006; Oort H. V. Anthroposophy — a Concise Introduction to Rudolf Steiner's Spiritual Philosophy. Forest Row, 2008; Халамендик В. Духовна наука антропософія: історія виникнення та розвитку // Гілея. 2013. № 75; Steiner R. Anthroposophie heute : in 3 bd. Bad Liebenzell, 2017–2018.

О. П. Поліщук

Антропосоціогенез (від *антропо...* і *соціогенез*) — процес біол. та соціокультур. становлення й розвитку людини, єдність *антропогенезу* і *соціогенезу*. Тривав бл. 3 млн р.; вважається якіс. стрибком із біол. *буття* в соціокульт. сферу; зумовив появу людини розумної (прибл. 40 тис. р. т.). А. — складний і багатофактор. процес, на який впливали екол., генет., поведінкові чинники, закони *природного добору*, поява труд. діяльності, свідомості, мови, комунікації, сусп. зв'язків та норм. Ключ. питанням концепції А. є *походження людини*, чинники й закономірності її *соціалізації* та формування *культури*. Найвідоміша природознавча теорія належить Ч. Дарвіну. Вчений намагався розкрити шаблі еволюції мавпоподіб. пращурів сучас. людини, набуття ними свідомості та мови, базуючись на досягненнях *палеонтології*, порівн. *анатомії* та *ембріології*. Проте питання, як саме відбувся перехід від тварин. особин до людського роду, лишилося без відповіді. Поряд із тим, виникли численні антидарвініст. концепції А. (див. *Антидарвінізм*), які заперечували походження людини від приматів та значення природ. добору (*аристогенез*, *неоламаркізм*, *ортогенез* тощо). У марксист. версії А. (див. *Марксизм*) людина розуміється насамперед як соц. істота, процес антропогенезу розглядався невід'ємно від соціогенезу. Трудова теорія Ф. Енгельса пов'язувала процес походження людини з виникненням сусп.-ва. Автор висунув концепцію «двох стрибків»: а) переходу від стадії тварин. пращурів до стадії пралюдей (*архантропи* і *палеоантропи*); б) зміна палеоантропів людьми сучас. фіз. типу (*неоантропами*), що сталася на межі раннього та пізн. палеоліту. Найдавніша форма колект. життя людей названа

первісним людським стадом (прасупільством). За А. місце біол. пристосування орг-му до навкол. середовища заступив принципово новий спосіб життєдіяльності — соц. *практика*. Питання про ниж. та верх. межі А. лишається дискусійним. Погляд на те, що з появою неоліту еволюція людини як біол. виду припинилася, а подальший розвиток людини визначається переважно соц. закономірностями, піддано сумніву. До рушійн. сил А. відносять розвиток вироб. діяльності, яка вимагала появи мислення, волі,

Антропосоціогенез.
Полювання як один із засобів формування людських спільнот у Кам'яному віці.
Наскельні малюнки в печері Марґа, Болгарія

мови і соц. відносин; здобування засобів до життя; розподіл праці тощо. Формування сусп-ва в осн. завершилося з появою *екзогамії* і *роду*, виникненням перших морал. і звичаєвих норм. Відмова від стадіальної концепції антропогенезу відбулася внаслідок «археологічного буму» (1960-ті). Відкриття *людини умілої*, яка за морфологією ще не відрізнялася від *австралопітеків*, але (на відміну від тварин) уже виготовляла знаряддя за 1–1,5 млн р. до виникнення свідомості та мови, змусило переглянути характер і періодизацію А. Викопні предмети свідчать про вел. часовий розрив між появою «сутнісно людських» характеристик: прямоходіння виникло раніше за виготовлення знарядь і колект. полювання, а складно організ. мозок — набагато пізніше всіх ін. ознак. Початок формування мислення, волі, мови відносять до періоду *кроманьйонця* (бл. 40 тис. р. т.). Існують розбіжності і щодо датування генези расових відмінностей, тер. і кількості центрів сапієнізації. З погляду сучас. науки еволюція *гомінід* не була лінійним процесом. Еволюц.- креаціоністська *парадигма* А. полягає у визнанні надприродно заданої спрямованості еволюц. процесу. Згідно з еволюц. *креаціонізмом*, виникнення людини є результатом втручання Творця в еволюцію природи (Ж.-Б. Ламарк). У результаті виникає онтол. прірва між людиною (створ. за образом і подобою *Бога*) і тваринами. В ін. варіанті реліг.-філос. антропології — Бог розгортає еволюцію, яка прямує до людини, а не створює людину безпосередньо (П. Тейяр де Шарден, К. Вальверде). У 20 ст. еволюц. теорія доповнилася концепцією *коеволюції космосу, біосфери* і сусп-ва. Згідно з ідеями *космізму* (О. Чижевський, В. Вернадський, П. Тейяр де Шарден), поява людини й людства є не випадковим і локальним наслідком біоеволюції на Землі, а заг. тенденцією косміч. еволюції. Відповідно до *антропного принципу*, фундамент.

фіз. параметри Мегагалактики є саме такими, що зумовили появу людини у Всесвіті. Відкін. 20 ст. набувають поширення теорії, що пропонують шляхи подальш. вдосконалення людської природи завдяки інновац. технологіям (напр., *трансгуманізм*).

Лит.: Алексеев В. П., Першиц А. И., Семёнов Ю. И. и др. История первобытного общества : в 3 т. Москва, 1983. Т. 1; Семенов Ю. И. Как возникло человечество. 2-е изд. Москва, 2002; Lubenow M. L. Bones of Contention. A Creationist Assessment of Human Fossils. Grand Rapids, 2004; Хасанов И. А. Антропосоциогенез и происхождение сознания (некоторые методологические вопросы). Москва, 2006; Алексеев В. П., Першиц А. И. История первобытного общества. 6-е изд. Москва, 2007; Мерцалов В. Л. Логика антропогенеза. Происхождение человека. Санкт-Петербург, 2008; Робертс Э. Происхождение человека. Эволюция / Пер. с англ. И. Павловой, О. Сергеевой. Москва, 2014; Дробышевский С. В. Антропогенез. Москва, 2017.

М. А. Козловець

Антропосоціологія (від *антропо...* і *соціологія*) — 1) Соц. теорія, яка, інтерпретуючи дані антрополог. науки, встановлює безпосер. зв'язок соц. стану індивідів і груп з анатомо-фізіол. ознаками людини (розмір і форма черепа, зріст, колір волосся тощо) і на цій основі розглядає всі сусп. явища і процеси. Засновником теорії є Ж. де Лапуж (1854–1936; Франція), який розвинув теорію Ж. А. де Гобіно про *аріївців* як про вищу аристократ. расу, відніс до вищої раси дворян і буржуа.

2) Те саме, що *расово-антропологічна школа* в соціології.

Лит.: Biddiss M. D. Father of Racist Ideology: The Social and Political Thought of Count Gobineau. New York, 1970; Расы и расизм. История и современность. Москва, 1991; Захарченко М. В., Погорілий О. І. Історія соціології: Від античності до початку ХХ століття. Київ, 1993; Добренков В. И., Кравченко А. И. Социальная антропология. Москва, 2005; Тагиефф П.-А. Цвет и кровь. Французские теории расизма / Пер. с фр. А. А. Славохотова. Москва, 2009; Борисова О. В. Социальная антропология. Київ, 2017.

М. В. Туленков, Т. В. Цимбал

Антропосфера (від *антропо...* і *сфера*) — 1) Частина *біосфери*, у якій живе людство і яку воно активно використовує.

2) Сфера Землі та найближчого *космосу*, що використовується людством і зазнає внаслідок цього певних змін.

Версія на порталі
//vue.gov.ua

Антропофіте́я (від *антропо...* і грец. *φυτεία* — дітонародження) — див. у ст. *Фольклор сороміцький*.

Лит.: Ушаков Г. К. Детская психиатрия. Москва, 1973; Zhang A., Yu L., Zhang J. et al. Anthropophobia: Its Meaning and Concomitant Experiences // International Journal of Social Psychiatry. 2001. № 47 (4); Social Anxiety Disorder: Recognition, Assessment and Treatment. Leicester, 2013; Hofmann S. G., Otto M. W. Cognitive Behavioral Therapy for Social Anxiety Disorder. 2nd ed. New York, 2017.

Антропохорія (від грец. ανθρωπος — людина і χωρέω — просуваюсь) — спосіб дисемінації рослин. У шир. значенні під А. розуміють несвідоме й свідоме розповсюдження людиною діаспор рослин (найчастіше — *плодів і насіння*). Дисемінація є передумовою поширення рослин у межах первинного *ареалу* та визначальним чинником формування вторинного. Роль людини як агента дисемінації зростає пропорційно (так само й значення А. у розповсюдженні *адвентивних видів* рослин і трансформації росл. покриву) до збільшення *антропогенного навантаження*. Свідоме або навмисне розповсюдження діаспор людиною відбувається завдяки *інтродукції* та *акліматизації* рослин, унаслідок яких частина видів натуралізується і входить до складу росл. покриву. За безпосереднього впливу людини здійснюється поширення антропохорів з посівним та садивним росл. матеріалом, за опосередкованого — завдяки різн. видам діяльності. Зокрема, різноманітність знярядь праці і засобів

Антропoxорія. «Картопляне поле», бл. 1861.
Худ. Жан-Франсуа Мілле,
Музей витончених мистецтв
у м. Бостоні, США

пересування надає людині значно більше можливостей у порівнянні з природними агентами розповсюдження діаспор, саме тому А. має подекуди знач. переваги на відміну від природ. способів дисемінації (передусім більші темпи, швидкість та відстані поширення). У межах А., залежно від безпосереднього агента розрізняють 3 типи розповсюдження: агестохорію (поширення діаспор транспорт. засобами), спейрохорію (висівання культ. і бур'ян. рослин) та ерга-зіохорію (поширення с.-г. знаряддями і техніко-ю). Кожен тип А. має свої особливості і переваги. Агестохорія також може бути навмис. (стосується виключно культив. рослин) та ненавмисною (не зумовлена особливостями діаспор певних груп рослин). Розбудова транспорт. мереж і розвиток транспорту уможливили подолання природ. перешкод і відкрили шлях до обміну видами рослин й ін. живих орг-мів між континентами. Трансконтинентальні залізні, автомоб. сполучення відігравали і досі відіграють значну роль у розповсюдженні рослин як міграційні коридори. Бурхл. розвиток транспорту завжди супроводжувався стрім. поширенням антропохорів у межах материків. Найспеціаліз. серед видів А. — спейрохорія — властива групі сеgetальних бур'янів зі специф. пристосуваннями (насіння схоже за часом дозрівання, морфол. ознаками тощо), поширення яких пов'язане

Антропохорія. Способи поширення плодів і насіння

лише з певними видами *зернових культур* та виключно з агроценозами чи ін. видами обробл. земель (кукіль звич., волошка сина, галінсого дрібноцвіта тощо). Вишішальне значення для розповсюдження спейрохорів мають складність відокремлення насіння культур. і бур'янових рослин, способи очищення врожаю та обробітку ґрунту. Серед антропохорів чимало адвентивних рослин, значне поширення яких потенц. небезпечне для росл. покриву, с. г. та здоров'я людини. До групи антропохорів у флорі України належать усі види північноамер. айстр, череди, нетреби, а також цикорій дикий, лепеха звичайна, грицики звичайні та багато ін. рослин.

Лит.: Левина Р. Е. Способы распространения плодов и семян. Москва, 1957; Протопопова В. В. Синантропная флора Украины и пути её развития. Киев, 1991; Раков Н. С., Сенатор С. А., Саксонов С. В. Антропохория адвентивных растений Среднего Поволжья // Известия Самарского науч. центра РАН. 2011. Т. 13. № 5 (2); Sádlo J., Chytrý M., Pergl J. et al. Plant Dispersal Strategies: a New

Антропоцентризм (від *антропо...* і *центризм*) — світогляд, принцип, згідно з яким людина є центром і вищою метою світобудови. В античній філософії принцип А. сформулював Сократ. А. простежується у філософії Відродження (Дж. Піко делла Мірандола, М. Монтень, Ф. Петрарка), у класичній німецькій філософії. У 20 ст. елементи А. як вихідної теор. установки були властиві передусім екзистенціалізму. М. Гайдеггер (на початку своєї наук. діяльності), Ж.-П. Сартр і А. Камю вважали гол. темою філос. дослідження існування людини, оскільки воно визначає світ. Ключем до онтології М. Гайдеггера вважав «феномен людини» (ноосферу). Реліг. забарвлення А. набув у філософії П. Тейяра де Шардена, який виокремив 3 поступові якісно відмінні стадії світ. еволюції: переджиття (літосфера), життя (біосфера) і «феномен людини» (ноосфера), що не завершує еволюцію, а є ключем до зростального самовдосконалення світу. Образ Ісуса Христа вчений тлумачив як символ винятк. ролі людини у світ. еволюції, людські страждання — як стимул актив. сприяння людини світовдосконаленню. У розвитку людської самосвідомості він вбачав потяг до соціалізації як дух. єдності. У будь-якій формі А. є найпошир. виявом телеологічного (див. Телеологія) розуміння світу.

Лит.: Antropocentrism. Humans, Animals, Environments / Ed. by R. Boddice. Boston, 2011; Субботина Н. Д. Соотношение понятий «гуманизм», «индивидуализм» и «антропоцентризм» // Актуальные вопросы развития образования и науки в современном обществе. Москва, 2019.

О. І. Дика, В. В. Чепак

Антуан Андре Леонар

Антуан, Андрé Леона́р (франц. Antoine, André Leonard; 31.01.1858, м. Лімож, тепер регіон Нова Аквітанія, Франція — 09.10.1943, с. Ле Пуліген, деп. Атлантична Луара, тепер регіон Пеї-де-ла-Луар, Франція) — режисер, актор, теоретик театру. З 1871 працював службовцем у редакції довідника «Боттен» у видавн. фірмі «Фірмен — Дідо», згодом, з 1877 — у газовій компанії. Цікавився театром, але 1878 не витримав іспитів до консерваторії. Відслужив 4 р. в армії. 1883 грав у аматор. театрі «Галльський гурток». 1887–1894 заснував і очолював Вільний театр, 1897–1906 — театр Антуана; 1906–1914 — директор театру «Одеон», усі — в м. Парижі. 1897 з трупкою артистів Вільного театру А. гастролював у країнах Європи, зокрема в Рос. імперії (міста Санкт-Петербург, Москва, Київ, Одеса). А. вважають винахідником сучас. мізансцени. Був прихильником натуралістич. театру, у постановках використовував нові теорії письменника Е. Золя. У Вільному театрі А. поставив 124 нових п'єс, 69 з них були написані авторами-дебютантами. Серед п'єс, поставлених уперше на франц. сцені: «Влада темряви» Л. Толстого (1888), «Нахлібник» І. Тургенева (1890), «Привиди» (1890) і «Дика качка» (1891) Г. Ібсена, «Ткачі» Г. Гауптмана (1891). На зміну застарілим театр. умовностям у Вільному театрі, а згодом у Театрі Антуана прийшли природна гра, наближений до реального тон бесіди, точно виконані декорації, справж. реквізит і аксесуари, костюми з реаль-

ного життя. У мізансценах А. прагнув до реконструкції реальності; надавав вел. значення жестам і руху акторів, а також дрібн. деталям, бо «непомітні речі створюють сенс». Творчість А. позначила перехід від епохи режисерів-керівників постановки до часів, коли режисер ставав співавтором п'єси, давав їй власне прочитання. Вільний театр був першим некомерц. театром в Європі, для цього А. ввів абонементи. У театрі «Одеон» ставив класич. твори, зокрема відновив першу постановку 1636 «Сіда» П. Корнеля, твори В. Шекспіра, декорації до яких нагадували середньовічні. 1914–1922 А. працював у кіно, зняв фільми: «Корсиканські брати» (за романом А. Дюма, 1916), «Винний» (за ром. Ф. Коппе, 1917), «Трудівники моря» (за ром. В. Гюго, 1918), «93-й рік» (за ром. В. Гюго, знято 1914, вийшов 1920), «Мадемуазель Ле Сег'єр» (за п'єсою Ж. Сандо), «Земле» (за ром. Е. Золя, 1921), «Арлезіанка» (за п'єсою А. Додэ, 1922), «Ластівка і синиця» (знято 1920, вийшов 1984). На відміну від ін. тогочас. режисерів, А. знімав свої фільми не в студії, а на природі — на Корсиці, у Провансі, у передмістях Парижа, в Бельгії. Серед акторів були справж. селяни, моряки тощо. 1922 припинив творчу діяльність в кіно, писав лише критич. статті та спогади.

Тв.: Mes souvenirs sur le Théâtre libre. Paris, 1921; Le Théâtre: en 2 t. Paris, 1932; La correspondance d'André Antoine: le Théâtre libre. Longueuil, 1987; Antoine, l'invention de la mise en scene. Antologie des textes d'André Antoine. Arles; Paris, 1999; Рос. перекл. — Дневники директора театра. 1887–1906. Свободный театр. Одеон. Театр Антуана. Москва, 1939.

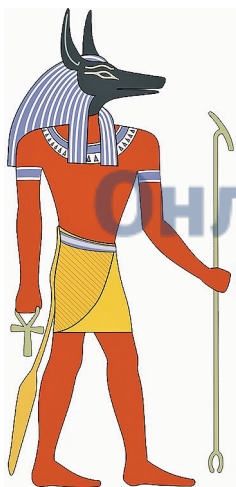
Лит.: Roussou M. André Antoine. Paris, 1954; Sarrazac J.-P. Antoine André // Corvin M. Dictionnaire encyclopédique du théâtre. Paris, 1991; Le Théâtre. Paris, 1997; Chothia J. André Antoine. Cambridge, 2009; Dufief A.-S. Le théâtre au XIXe siècle, du romantisme au symbolisme. Paris, 2014.

С. В. Глухова

Антураж (франц. entourage, від entourer — оточувати, з en — у, в і tour — коло) — оточення, середовище, навкол. умови, обстановка. Термін вживають у л-рі та мист-ві — музиці, театрі, кінематографії, щодо оформлення й дизайну приміщень.

Лит.: Юцевич Ю. Є. Музыка. Словник-довідник. 2-ге вид., перероб. і допов. Тернопіль, 2009.

Ану́біс (егип. ꜥnꜣw, грец. Ἄνουβις) — у давньоєгипетському релігійно-міфологічному пантеоні спочатку — бог — володар підземного світу (Дуату), пізніше — бог — провідник душ померлих у загробний світ; покровитель муміфікації, охоронець гробниць і некрополів. У добу Раннього царства відомий під ім'ям Анпу (Інпу). На ранніх зображеннях — собакоподіб. чи шакалоподіб. тварина; пізніше набуває вигляду людини з головою довгоморного собаки чи шакала. У руці тримає анх, цеп або імут (фетиш зі шкіри обезголовл. тварини). Часто трапляється в сценах муміфікації померлого або суду Осіріса. На більшості давньоєгипет. гробниць висічені молитви до А. З богом пов'язували чорн. колір — від родючого мулу, що символізував відродження, життя, душу Ніла та знебарвлення тіла під час балзамування. У ранній міфології згадувався як син Ра, богині-корови Хесат або богині-кішки Бастет. За ін. версією — син Осіріса й Нефтіс (Нефтіди), знайдений і вихований Ісідою. Допо-

Ану́біс

магав Ісіді відшукати і з'єднати частини тіла Осіріса, загорнувши його тіло у тканини, просякнути особливим розчином. Звідси — вшанування А. як творця поховальних ритуалів та бальзамування. Центром поклоніння А. було м. Хор-ді (грец. назва міста — Кінополіс, букв. — місто собак). Культ, імовірно, походить від давнього тотеміч. покровителя тер. — шакала або дикого собаки. У період Першої династії (Раннє царство, бл. 32–27 ст. до н. е.) А. вклонялися як повелителя підзем. світу, захиснику могил і цвинтарів. У період XI та XII династій (Середнє царство, бл. 21–17 ст. до н. е.) роль володаря підзем. царства перебрав Осіріс, А. вважався його служителем і помічником, провідником душ померлих у підзем. світ. За *Книгою Мертвих*, під час суду Осіріса визначає на терезах Істини, чи гідна людина увійти у загроб. царство. Вважався хранителем отрут і ліків, таємницею бальзамування; наділявся даром передбачення. За правління *Птолемеїв* ототожнений з *Гермесом* у синкретич. образі Германубіса. Згадки про А. езотеричні герметичні та алхім. тексти зберігають до часів *Відродження*.

Лит.: Lipińska J., Marciniak M. *Mitologia starożytnego Egiptu*. Warszawa, 1980; Freeman Ch. *The Legacy of Ancient Egypt*. New York, 1997; DuQuesne T. *The Jackal Divinities Of Egypt: From The Archaic Period To Dynasty X*. London, 2005; Словник античної мітології / Упоряд. І. Я. Козовик, О. Д. Пономарів. Тернопіль, 2006; Riggs C. *The Beautiful Burial in Roman Egypt: Art, Identity, and Funerary Religion*. Oxford; New York, 2006; Мюллер М. *Египетская мифология* / Пер. с англ. Москва, 2007; Anubis, Upwawet, and Other Deities: Personal Worship and Official Religion in Ancient Egypt. Cairo, 2007; Wilkinson R. H. *The Complete Gods and Goddesses of Ancient Egypt*. New York, 2017.

А. В. Арістова

Ануїтет (франц. annuité — щорічні надходження, від лат. annus — щорічний) — рівновеликі платежі, що надходять через рівні проміжки часу для погашення частини боргу (*кредиту*, займу, відсотків тощо). У 17–19 ст. А. був поширений як вид довготермін. позики *держави*, за якою щороку рівномірно виплачувалися відсотки для погашення частини боргу. А. нерідко

Ануїтет. Види ануїтету

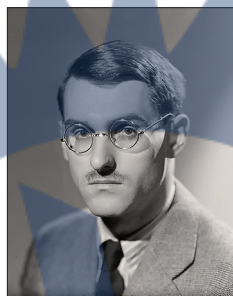
ототожнюється з фінансовою *рентою*. А. постнумерандо (або звичайний чи відстрочений) — якщо платіж здійснюється наприк. часу, відведеного для виплати. А. пренумерандо — якщо платіж здійснено на поч. проміжку часу. Строковий А. передбачає скінченну кількість платежів, довічний — нескінченну. Фін. рента виступає у формі фін. *оренди* або дисконтування грош. потоків. У фін. оренді А. розраховують як теперішню вартість мін. оренд. платежів або дисконтування грошей у вигляді складних відсотків, що є фін. витратами орендаря. А. дисконтування грош. потоків (розрахунок вартості грошей) застосовується до *інвестицій* і довготермін. позик (кредиту). А. майб. вартості грошей обчислю-

ється з урахуванням складних відсотків як сума осн. періодич. рівновеликого платежу фін. ренти й відсотка. А. застосовується для розрахунку розміру рентних платежів фін. оренди, вартості інвестицій і довготермін. позик.

Дж.: Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 14 «Оренда», затверджений Наказом Міністерства фінансів України № 181 від 28.07.2000.

Лит.: Брігхем Е. Ф. *Основи фінансового менеджменту* / Пер. з англ. Київ, 1997; Зубілевич С. Я., Кравченко І. Ю., Прокопенко О. О. та ін. *Посібник з бухгалтерського обліку*. Київ, 2002; Жебка В. В., Антонова О. М., Урікова О. М. *Фінансовий менеджмент*. 2-ге вид., випр. і допов. Київ, 2017.

Ануї, Жан-Марі-Люсьєн-П'єр (Ануїль; франц. Anouilh, Jean-Marie-Lucien-Pierre; 23.06.1910, м. Бордо, тепер регіон Нова Аквітанія, Франція — 03.10.1987, м. Лозанна, Швейцарія) — драматург і сценарист. Писав франц. мовою. Батько А. був кравцем, мати — піаністкою. Родина обласштувалася в м. Парижі після *Першої світової війни*. 1921 А. вступив до ліцею Шаптал (м. Париж), після закінчення й захисту бакалаврату з філософії 1928 упродовж року навчався на ф-ті права *Паризького університету*, але залишив навчання. Працював 1928–1929 у реклам. агентстві, 1930–1931 — секретарем Театру комедії на Єлисейських полях, яким керував реж. Л. Жуве. Перша самостійна п'єса «Горностай» («L'Hermine») поставлена 1932. Справж. успіх прийшов до А. після того, як його п'єси поставив реж. Ж. П'імоє: «Мандрівник без багажу» («Le Voyageur sans bagage»; 1937), «Дикунка» («La Sauvage»; 1938). Працював також у кіно: спочатку над реклам. фільмами, а в 1930-х як автор діалогів до худ. фільмів. 1947–1961 був автором сценаріїв чи діалогів до 7 фільмів, серед яких: «Пан Венсан» (1947), «Білі лапи» (1949), «Смерть красуні» (1961) та ін. Автор понад 40 п'єс. А. поділяв свою драматургію на «чорні п'єси» [«Бал злодіїв» («Le Bal des voleurs»; 1940), «Евридіка» («Euridice»; 1941), «Антигона» («Antigone»; 1944), «Ромео і Жаннетта» («Roméo et Jeannette»; 1946), «Медея» («Médée»; 1953) та ін.], «рожеві п'єси» [«Леокадія» («Léocadia»; 1940), «Рандеву у Санлісі» («Le Rendez-vous de Senlis»; 1941), «Запрошення до замку» («L'Invitation au château»; 1947)], «негармонійні п'єси» [«Вальс тореадорів» («La Valse de toréadors»), «Бідолашний Біто» («Pauvre Bitos»; обидві — 1956)], «яскраві п'єси» [«Репетиція, або Покаране кохання» («La Répétition ou L'Amour puni»; 1950), «Коломба» («Colombe»; 1951)], костюмовані, або іст., п'єси [«Жайворонок» («L'Alouette»; 1953), «Беккет, або честь Бога» («Becket ou l'Honneur de Dieu»; 1959), «Хай живе Генріх IV» («Vive Henri IV»; 1971)]. Змальовував самотність, проблеми спілкування, жорстокість світу, вади тогочас. сусп-ва, критикував людські недоліки. У п'єсах на міфол. та іст. сюжети песимістич. сприйняття А. дійсності свідчить про його близькість до екзистенціаліст. концепції світу (див. *Екзистенціалізм*). У комедіях 1950–1980-х висміює міщанство. П'єса-концерт «Оркестр» («L'Orchestre»; 1962) присвячена соц. морал. тематиці, в оригін. формі розкриває людські стосунки. Комедія «Штани» («La Culotte»; 1972) — *буфонада* на тему *фемінізму*. Уся творчість А. — це варіація стрижневої філос. теми — міфу про первинну чистоту, яку псує час. А. вважають водночас класиком і новатором

Ануї Жан-Марі-Люсьєн-П'єр

франц. драматургії. Укр. мовою п'єси А. перекладали: А. *Перепадя*, Ж. Васильківська, Г. Донець, К. Квітницька-Рижова, Р. Маланчук, М. Понеділко, Я. *Стельмах*, Л. Тома. П'єси А. входили до репертуару багатьох театрів України: *Національного академічного драматичного театру імені Івана Франка* («Бал злодіїв»), *Національного академічного театру російської драми імені Лесі Українки* («Запрошення до замку», «Антигона», «Пасажир без багажу»), «*Колесо*», *Київського академічного театру* («Генерали у спідницях»), *Київського академічного молодого театру* («Голубка»), Черкас. обл. укр. муз.-драм. театру ім. Т. Г. Шевченка («Медея»), *Харківського державного академічного українського драматичного театру ім. Т. Г. Шевченка* («Оркестр»), Миколаїв. рос. драм. театру («Жанна д'Арк»), театрів Львова, Одеси, Сум, Чернівців та ін. міст. А. нагороджений міжнар. премією Чіно дель Дука (1970), Вел. театр. премією Франц. академії (1980), Вел. премією Т-ва драматургів (1981), ін. відзнаками.

Тв.: *Antigone*. Paris, 1946; *Le Voyageur sans baggage*. Paris, 2007; *Théâtre* : in 2 t. Paris, 2007; *La Sauvage*. Paris, 2008; Р о с п е р е к л . — Пьесы : в 2 т. Москва, 1969; *Оркестр* // Французская одноактная драматургия. Москва, 1984; У к р . п е р е к л . — Медея. Філадельфія, 1959; *Антигона*. Мюнхен, 1962; Жайворонок // *Сучасність*. 1991. № 7–8; *Антигона* // Французька п'єса ХХ століття. Театральний авангард. Київ, 1993.

Літ.: Зонина Л. Жан Ануїль // *Современная зарубежная драма*. Москва, 1962; Glnestier P. Jean Anouilh. Paris, 1969; Beugnot B. Les critiques de notre temps et Anouilh. Paris, 1977; Барская Б. Я. Античные источники и проблематика пьесы Ануя «Медея» // *Проблемы развития реализма в зарубежной литературе XIX–XX веков*. Одесса, 1978; Скуратівський В. Л. Французька драма у нашому столітті // *Французька п'єса ХХ століття*. Театральний авангард. Київ, 1993; Ардаб'єва А. Ануї Ж. // *Зарубіжні письменники*. Енциклопедичний довідник : у 2 т. Тернопіль, 2005. Т. 1; Visdei A. Jean Anouilh. Une biographie. Paris, 2012; Lormier D. Les années interdites: auteurs, journalistes et artistes dans la Collaboration. Paris, 2018.

Анулювання, ануляція (від пізньолат. *annulare* — знищувати, з лат. *ad...* — до і *nullus* — ніякий, жодний) — 1) відміна, скасування, оголошення недійсним акту, договору, домовленості, контракту, прав, повноважень, угод тощо; 2) (фін.) визнання недійсними цінних паперів у разі їх втрати, списання акцій або іншого цінного паперу в разі вилучення його з обігу. А. *векселя* здійснюється після повного його погашення шляхом списання номера вексельного бланку в емітента або банку, який реалізував цей бланк. А. *облігацій* проводиться емітентом після виконання всіх боргових зобов'язань за запозичченнями.

Дж.: Про обіг векселів в Україні : Закон України від 05.04.2001 № 2374-III // *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 24. Ст. 128; Про цінні папери та фондовий ринок : Закон України від 23.02.2006 № 3480-IV // *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 31. Ст. 268; Порядок анулювання викуплених акціонерним товариством акцій без зміни розміру статутного капіталу, затверджений рішенням НКЦПФР від 06.08.2013. № 1415 // *Офіційний вісник України*. 2013. № 74. Ст. 2749.

Літ.: Гарагонич О. В. Правові аспекти анулювання викуплених акціонерним товариством акцій // *Часопис цив. і кримін. судочинства*. 2014. № 5; Гавкалова Н. Л., Шутеева О. Ю. Ринок цінних паперів: особливості та фінансове забезпечення його функціонування. Харків, 2015.

Анурадгапūra, священне місто (сингал. අනුරාධපුරය, таміл. அனூராதபுரம்) — колишня столиця першої вселанкійської сингальської держави та реліг. центр, розташований у центрі пн. частини о. *Шрі-Ланка*, пам'ятка *всесвітньої спадщини ЮНЕСКО* (з 1982). Місто засновано 377 до н. е. фундатором вселанкійської сингальської державності царем Пандукабгаєю (бл. 380–307 до н. е.) із династії Віджая. Третій представник династії Віджая цар Деванампія-Тісса (307–267 до н. е.) намагався використати для утвердження своєї влади ідейну доктрину буддійської державності. На його запрошення до о. Шрі-Ланки прибули син *Ашоки*, першого пробуддійського імператора північноінд. д-ви Маур'їв, царевич Магінда з сестрою Сангамітою. Вони доправили на о. Шрі-Ланку святині

Анурадгапūra. Дагоба Руанвелі

буддизму — кілька кісток Будди й паросток дерева Бодгі з інд. м. Бодгая, під яким, за легендою, царевич *Сіддхартха Гаутама* досяг просвітлення і став Буддою. Паросток, посаджений в землю А., прижився й став місцем буддійського паломництва. За часів царя Сірімегаванні (304–332) до А. було доставлено зуб Будди, який став ще однією буддійською святинєю о. Шрі-Ланки. У 11 ст. в ході завоювання о. Шрі-Ланки тамілами — прибульцями з Пд. Індії, які сповідували *індуїзм*, — А. зазнала масштаб. руйнування й втратила статус політ. столиці сингальської д-ви, але залишилася місцем паломництва буддистів. Після здобуття Шрі-Ланкою незалежності з метою збереження старожитностей А. її іст. частина була оголошена археол. заповідником (1950). На честь сакрал. *реліквій* буддизму в А. споруджено кілька дзвоноподіб. *ступ-дагобів*: найстаріша з усіх — Джетавана; Мірісаветі (під якою зберігається кістка Будди); Руанвелі (де міститься чаша Будди, призначена для збирання *милостині*); Тхупарама (з ключицею Будди); Абгагірі (з відбитком ступні Будди); Джетавана (з паском Будди). Зведено кілька буддійських храмів, серед них — розташований у місті найдавні. культовий комплекс Магавігарая та вирубаний у скелях неподалік монастир Ісурумунія, стіни якого прикрашають *барельєфи* пробуддійської сюжет. та естет. спрямованості. Іст. цінність мають залишки місц. палаців (зокрема, «Бронзовий палац» Логапасада).

Літ.: Nissan E. The Sacred City of Anuradhapura: Aspects of Sinhalese Buddhism and Nationhood. London, 1985; Sene-

viratna A. Ancient Anuradhapura: The Monastic City. Colombo, 1994; Harischandra B. W. The Sacred City of Anuradhapura with Forty-Six Illustrations. New Delhi; Madras, 1998; Gunarwardena C. A. Anuradhapura // Encyclopedia of Sri Lanka. 2nd ed. New Delhi, 2006; Ігнат'єв П. М. Шрі-Ланка: країнознавчий портрет. Чернівці, 2009; Смалі І. В. Географія туризму. Ніжин, 2011; Sri Lanka. Paris, 2017.

В. А. Рубель

Ану́рія (від *ан...* — заперечний префікс і грец. *οὖρον* — сеча) — відсутність надходження *сечі* в *сечовий міхур* через припинення її утворення або неможливість її проходження по *сечоводах* із *нирок*. За А. хворий не мочиться й не має позивів до сечовипускання. Добова кількість сечі становить не більше 50 мл. Такий стан є багатofакторним — спричинений хворобами *нирок* та ін. органів *сечостатевої системи*. Розрізняють 4 осн. види А.: *аренальна*, *преренальна*, *ренальна* і *постренальна*. *Аренальна А.* — це вроджена, несумісна із життям аномалія розвитку — відсутність обох *нирок* унаслідок генетич. *аберацій* у плоді, т. з. *аплазія* (або *агенезія*) *нирок*. Однією з форм *аренальної А.* є *ренопривна А.* (від лат. *renes* — *нирки* і *privus* — позбавлений) — видалення єдиної *нирки* або послідовно обох з метою санації (напр., для ефективного лікування пацієнтів із *хронічною нирковою недостатністю*) у термінальній стадії для подальшої замісної *ниркової терапії* за допомогою *гемодіалізу* або *перитонеального діалізу* чи *трансплантації* донорської *нирки*. *Преренальна А.* виникає внаслідок зниження *артеріального тиску* нижче рівня фільтрації, тобто такого, за якого не забезпечується функція утв. сечі — настає за будьяких видів *шоку*. Пацієнти потребують застосування інтенс. реанімац. заходів у стаціонар. відділеннях залежно від причин *шоку*. Ін. група причин *преренальної А.* пов'язана з проблемами забезпечення достатнього заг. *кровообігу* через *серцеву недостатність*, за якої істотно знижується скорочувальна здатність *серцев. м'язу (міокарда)*. *Ренальна А.* виникає через ураження *ниркової тканини (паренхіми)*; може відбуватися на тлі повного поперед. здоров'я, напр., при гостр. отруєннях *нефротоксич. речовинами*, *солями важких металів*, *сулемою*, *отруй. грибами*, *різн. токсинами* або *клітинами крові чи тканинами*, що розпадаються при *гемолізі еритроцитів*, *краш-синдромі* (*синдром тривалого стиснення*, або *компресійна травма*). Ці стани трапляються також під час захворювань, які призводять до загибелі чи пошкодження *нефронів* (у разі всіх видів *нефриту*, *алергій*, *переливання несумісної крові* та ін. причин). При цьому виникає *гостра ниркова недостатність*, і пацієнти потребують спеціаліз. *нефрол. допомоги*, серед якої — застосування *гемодіалізу* до періоду відновлення функції *нирок*. *Постренальна*, або *обтураційна А.* пов'язана з *обтурацією сечоводів* або їхнім травмуванням, унаслідок чого унеможливується вивільнення сечі з верх. сечових шляхів.

Лит.: Hohenfellner M. Emergencies in Urology. Berlin; Heidelberg; New York, 2007; Основи нефрології / За ред. М. О. Колесника. Київ, 2013; Іванов Д. Д., Корж О. М. Нефрологія у практиці сімейного лікаря. 3-тє вид., перероб. і допов. Донецьк, 2014; Steddon S., Chesser A., Cunningham J. et al. Oxford Handbook of Nephrology and Hypertension. 2nd ed. Oxford, 2014; Пасечніков С. П., Возіанов С. О., Лісовий В. М. та ін. Урологія. 2-ге вид., випр. і допов. Ви-

суння, 2015; Лісовий В. М., Андон'єва Н. М. Основні синдроми хвороб *нирок*. 2-ге вид., випр. і допов. Харків, 2016.

Ю. В. Криворотько

Ану́ров, Олександр Герасимович (справж. прізвище — Онуров; 21.04.1914, м. Костянтинівка, тепер Донец. обл., Україна — 03.10.1995, м. Київ, Україна) — актор театру і кіно, нар. артист УРСР (з 1976). Навчався 1930–1932 на театр. відділенні Київ. худ. ін-ту (тепер *Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури*). Працював у драматичних театрах — 1932 Вседонбас. рос. (м. Костянтинівка), 1933–1935 — Сталінськом укр. (тепер Донец. держ. академ. муз.-драм. театр імені М. М. Бровуна), 1935–1936 — Вінницькому рос. пересувному театрі. Служив у лавах Червоної армії (1936–1938), зокрема 1937–1938 — читцем Червонопрапор. ансамблю пісні й танцю Харків. військ. округу. Згодом актор театрів: 1938–1941 — Центр. Рад. Армії (м. Москва, тепер РФ), 1941–1945 — фронтового Пд.-Зх. фронту, 1945–1953 — Одес. Рад. Армії. Упродовж 1953–1994 — у Київ. рос. драм. театрі ім. Лесі Українки (тепер *Національний академічний театр російської драми імені Лесі Українки*). Гра актора вирізнялася романтич. темпераментом, шляхетністю, стриманістю. Зіграв ролі в театрі — *Серебряков* («Дядя Ваня» А. Чехова), *Петро* («Влада темряви» Л. Толстого), *Черкун* («Варвари» М. Горького), *Дорожнов* («Пізня любов» О. Островського), *Ведерников* («Роки блукань» О. М. Арбузова), *Васін* («Російські люди» К. Симонова), *Теодоро* («Собака на сіні» Лопе де Веги), *Альба* («Дон Карлос» Ф. Шіллера), *Вуланд* («Хижаки» О. Писемського), *Коваленко* («Далекі вогні» В. Собка), *Веллер Мартін* («Гра в джигу» Д. Кобурна) та ін. Серед ролей у кіно: *Олександр Савицький* («Полюшко-поле», 1956; кіностудія «Мосфільм»), *Дзержинський* («Правда»; 1957), *Калугін* («НП. Надзвичайна подія»; 1958), *Петлюра* («Кров людська — не водиця»; 1960), *Клим Петрович* («Розвідники»; 1968), усі — Київ. кіностудія ім. О. П. Довженка (тепер *Національна кіностудія художніх фільмів імені Олександра Довженка*) та ін. Нагороджений орденом «Знак Пошани» (1967), медалями, зокрема «За оборону Сталінграда» (1942), «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941–1945» (1945), «За доблесну працю» (1965) та ін.

Лит.: Нариси з історії театрального мистецтва України ХХ століття / Редкол.: В. Д. Сидоренко (голова), І. Д. Безгін, Г. І. Веселовська та ін. Київ, 2006; Український театр ХХ століття / За заг. ред. М. О. Гринишиної. Київ, 2012.

Ануфрієнко, Анатолій Васильович (18.03.1940, м. Ворошиловград, тепер м. Луганськ, Україна — 11.10.1998, м. Київ, Україна) — диригент, нар. артист України (з 1995). Закінчив 1962 оркестр. ф-т Київ. консерваторії (тепер *Національна музична академія України імені П. І. Чайковського*), 1977 — ф-т оперно-симф. диригування (клас Ю. Луціва) Львів. консерваторії (тепер *Львівська національна музична академія імені М. Лисенка*). Упродовж 1961–1976 — соліст оркестру, 1976–1977 — асистент гол. диригента, 1977–1979 — диригент-стажист Київ. театру опери та балету (тепер *Національна опера України імені Тараса Шевченка*). З 1979 — худ. керівник і гол. диригент Держ. естрадно-симф. оркестру України (тепер Держ. академ. естрадно-симф. оркестр

Ану́ров Олександр Герасимович

України). З оркестром співпрацювали співаки М. Гнатюк, П. Зібров, В. Павлик, В. Шпортько, Н. Яремчук та ін. З 1988 — худ. керівник Держ. вокально-хореогр. ансамблю України «Таврія» (м. Сімферополь). Як оркестр. диригент створював муз. супровід до кінофільмів: «Твоє мирне небо» (1984), «За покликом серця» (1985), «Поранені камені», «Випадок з газетної практики» (обидва — 1987), усі — Київ. кіностудія худ. фільмів ім. О. Довженка (тепер *Національна кіностудія художніх фільмів імені Олександра Довженка*). Був упорядником низки збірок пісень: «Співає Софія Ротару» (1986), «Співає Назарій Яремчук» (1987) тощо. Брав участь у створенні Асоціації діячів естрад. мист-ва України (1989).

Лит.: Сердюк О. В. Українська музична культура: від джерел до сьогодення. Харків, 2002; Корній Л. П., Сюта Б. О. Історія української музичної культури. Київ, 2011.

Анучин, Дмитро Миколайович (рос. Анучин, Дмитрий Николаевич; 08.09.1843, м. Санкт-Петербург, тепер РФ — 04.06.1923, м. Москва, тепер РФ) — антрополог, географ, етнограф, археолог, музеєзнавець, організатор та історик науки, акад. Санкт-Петербурзької АН (з 1896), її почес. член (з 1889). Нар. у дворян. родині. 1860 вступив на іст.-філол. ф-т Санкт-Петербур. ун-ту (тепер *Санкт-Петербурзький державний університет*). Покинув навчання через хворобу, 1861–1863 лікувався за кордоном, переважно в Італії. 1863–1867 навчався на природничому відні фізико-матем. ф-ту Моск. ун-ту (тепер *Московський державний університет імені М. В. Ломоносова*). 1871–1874 — вчений секретар Т-ва акліматизації тварин і рослин; 1872 став співзасновником журн. «Природа». З 1874 — член, з 1875 — секретар антропол. відділу, 1890–1917 — президент Т-ва любителів природознавства, антропології та етнографії. Від 1876 — дійсний член Моск. археол. т-ва. 1876–1879 — у відрядженні для фак. підготовки з антропології (перев. у Франції, де працював у лаб. П. Брока й Париз. музеї природничої історії, брав участь в археол. розкопках тощо). 1880 (за ін. даними — в січні 1881) захистив магістер. дис. «Про деякі аномалії людського черепа, і перев. про їхнє поширення за расами». 1881–1884 — приват-доцент першої в Рос. імперії каф. антропології. З 1884 екстраординар., від 1891 — ординар. професор по каф. географії й етнографії, яку очолював до 1919. У 1894 заснував журн. «Землезнавство» («Землеведение»). У 1920-ті брав активну участь в орг-ції наук.-краєзнав. установ. Працював у Держплані; співпрацював із відділом охорони природи Головнауки Наркомосу РРФСР. Був залучений до підготовки Атласу світу, Дарвініст, представник комплекс. наук. підходу до антропол. розвідок. Міркував про расово-антропол. особливості в контексті теорії еволюції; можливості й межі застосування матем. і компаратив. методів у антропології; витоки древніх тотеміч. (див. *Тотемізм*) культур тощо. У 1870-х працював над матеріалами з антропології та етнографії племені айнів (праця «Матеріали з антропології східної Азії, I. Племя айнів»; 1876). Пізніше здійснив антрополого-етногр. дослідження чуді, східно-слов'ян. племен. Засновник наук. шкіл з географії, антропології та етнографії в Моск. ун-ті. 1879 за його ініціативою при Моск. ун-ті створений антрополого-етногр. музей;

1919 — каф. антропології; 1922 — Наук.-дослідний ін-т антропології (тепер Науково-дослід. ін-т і Музей антропології Моск. держ. ун-ту імені Д. М. Анучина). 1887 проводив археол. та етногр. розвідки на Серед. Уралі у складі експедиції Моск. археол. т-ва. 1890–1895 здійснив експедиції (зокрема й під керівництвом О. Тілло) на Валдайську височину, вивчаючи витоки річок *Волги*, *Західної Двіни* та *Дніпра*, Верхньоволз. озер та о. *Селігер*, досліджував зледенілі тер. та льодовики на Кавказі, вів археол. розкопки в Дагестані. Основоположник рос. академ. географії, став першим в Рос. імперії професором географії, розробником піонер. університет. курсів із фіз. географії, зарубіж. країнознавства. Фундатор Геогр. музею (очолював 1908–1923), згодом — Ін-ту географії Моск. ун-ту; організатор і учасник низки геогр. експедицій. Автор праць з *геоморфології*, *гідрології* (вважається засновником *лімнології*), які поклали початок систематич. вивченню рельєфу та озер Росії. Значну увагу приділяв дослідженню природ. умов і ресурсів, наслідків антропоген. впливу, проблемам охорони природ. пам'яток. 1902 ввів у наук. обіг поняття «*антропосфера*». До кін. життя редагував часописи «Землезнавство», «Етнографічний огляд» («Этнографическое обозрение», з 1889), «Російський антропологічний журнал» («Русский антропологический журнал», з 1900). Автор понад 600 публікацій (наук. праць, статей, доповідей, іст.-біогр. начерків, етюдів, рецензій тощо). Праця А. «Про географ. розподіл зростання чолов. населення Росії (за даними про заг. військову повинність імперії за 1874–1883 рр.)», пор. з розподілом в інших країнах» (1889) була удостоєна Золотої медалі Рос. геогр. т-ва. Оsn. тв.: «Антропологія, завдання і місце» (1879), «До найдавнішої історії свійських тварин в Росії» (1886), «Верхньоволзькі озера і верхів'я Західної Двіни» (1894–1895), «Рельєф поверхні Європейської Росії у послідовному розвитку уявлення про нього» (1895), «Охорона пам'яток природи» (1914) та ін. Склавав геогр. й краєзнавчі нариси низки губерній Центр. Росії, країн Пн., Центр. Азії, Японії, Єгипту; залишив праці, присвячені М. Ломоносову, М. Миклухо-Маклаю, Ф. Нансену та ін. вченим. Серед доробку А. є праці з укр. назнав. тематики: стаття до *Брокгауза і Єфрона енциклопедії* «Малороси» (1896), розвідка «До антропології українців» (1918), рец. на статті про антропол. склад та етнографію укр. народу. Вказував на антропол., соц.-психол., культурно-етногр., лінгвіст. тощо особливості українців, проте в цілому обстоював «великороські» позиції. Узагальнив археол. матеріал з різних аспектів життя сх. слов'ян до Київ. Русі (напр., «Сани, лодії та коні як приналежності поховального обряду», 1890). В розвідці «Рельєф поверхні Європ. Росії...» значна увага приділена рельєфу України. Підтримував наук. зв'язки з В. Антоновичем, Д. Багалієм, М. Біляшівським, Ф. Вовком, О. Маркевичем, М. Сумцовим, Д. Яворницьким. Нагороджений орденами Св. Володимира 3 і 4-го ступенів, Св. Анни 2-го ступеня, орденом Почес. легіону. Почес. член Париз. антропол. т-ва (з 1879), Італ. т-ва антропології та географії (з 1880), Амер. антропол. т-ва (з 1883), Королів. антропол. ін-ту в Лондоні (з 1897). Уряд СРСР спец. Постановою (1948) увічнив ім'я вченого як фундатора рос. університет. школи географії. Засновано премію імені А. за найкращу опубл. працю

Анучин Дмитро
Миколайович

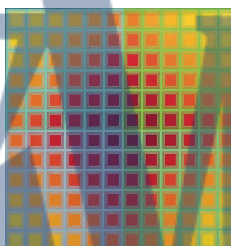
з географії. На честь А. названо льодовик на Пн. о. *Нова Земля* (хребет Сунтар-Хаята), гора на Пн. Уралі, острів і протока Малої Курильської гряди, кратер на Місяці.

Пр.: Малороссы // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона : в 82 т. Санкт-Петербург, 1896. Т. 36; К антропологии украинцев // Рус. антроп. журн. 1918. Кн. 41–42. № 1–2; Геологическое прошлое и географическое настоящее Москвы; Доисторическое прошлое Москвы // Москва в зеркале веков. Москва, 2007; Избранные географические работы. Москва, 2018; Учёные, путешественники, первооткрыватели. Избранные очерки. Москва, 2019.

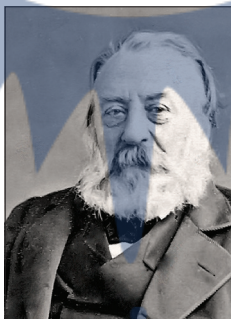
Лит.: Богданов В. В. Дмитрий Николаевич Анучин: Антрополог и географ (1843–1923). Москва, 1941; Есаков В. А. Д. Н. Анучин и создание русской университетской географической школы. Москва, 1955; Карпов Г. В. Путь ученого: очерки жизни, научной и общественной деятельности Д. Н. Анучина, 1843–1923. Москва, 1958; Карпов Г. В. Дмитрий Николаевич Анучин. Москва, 1962; Соловей Т. Д. Институализация науки в Московском университете (Жизнь и труды Д. Н. Анучина в контексте эпохи) // Вестник Моск. ун-та. Сер. 8: Ист. 2003. № 6; Ляшко С. Б. Биографии ученых у праця Д. Н. Анучина, В. П. Бузескула, В. І. Вернадського (До питання становлення наукової біографії та методики біографістики у другій половині XIX — початку XX ст.) // Наук. праці Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. 2009. Вип. 24; Клейн Л. С. История Российской археологии: учения, школы и личности : в 2 т. Санкт-Петербург, 2014.

А. В. Арістова

Анушкевич, Річард Джозеф (англ. Anuszkiewicz, Richard Joseph; 23.05.1930, м. Ері, шт. Пенсильванія, США) — художник, гравер, скульптор, один із засновників руху *оп-арт*. Походить із родини польських емігрантів. Мист-вом зацікавився ще в дитинстві. Навчався у Клівленд. ін-ті мист-в (1948–1953), де здобув ступінь бакалавра мист-в, у школі мист-ва та архітектури *Єльського університету* (1953–1955), де його наставником був худ. і педагог Дж. (Й.) Альберс (1888–1976; Німеччина, США), здобув там ступінь магістра мист-в. 1956 у Кентському ун-ті (м. Кент, шт. Огайо) отримав ступінь бакалавра з науки та освіти. Викладав у Вісконсинському, Корнелльському, Кентському ун-тах. 1957 переїхав до м. Нью-Йорка, вже через кілька років музеї та галереї зацікавилися його творами. Популярність А. зросла після виставки «Чуттєве око» (1965) в Музеї сучас. мист-ва. Мешкає у м. Енгвуді (шт. Нью-Джерсі). А. найбільше приваблював абстракт. живопис, що зумовило худ. пошуки строгої геометр. простоти. Твори А. — геометр. композиції, насичені яскравими кольорами. Художник досліджує явища світла, кольору, лінії та їхній вплив на сприйняття людини. Серед картин: «Додаткове сяйво» (1960), «Подвійні квадрати» (1969), «Нью-Йоркська опера» (1978), «Внутрішнє око» (1970), «Лілово-пурпурова площа» (1978), «Пурпуровий» (1979), «Срібна веселка з сірим» (1989), «Жовта, блакитна і зелена зірка» (1991), «Храм смарагдового-зеленого», «Храм лаванди з апельсином» (обидві — 2018), «Храм літнього світанку» (2019) та ін. Протягом творчої кар'єри трансформував свій стиль, використовуючи різні техніки та матеріали. Експериментував із фіз. ефектами оптич. явищ, створюючи скульпт. геометр. композиції. Створив серію робіт із пофарбованої сталі (2000), присвячену П. Мондріану. Виставки його робіт проходили в США, Італії, Японії, Ні-

Анушкевич Річард Джозеф.
Неонова гра, 1969

Анфантен Бартелемі
Проспер

меччині. Картини зберігаються в Музеї сучас. мист-ва (м. Нью-Йорк, США), Музеї сучас. мист-ва (м. Хоккайдо, Японія), Музеї мист-в ун-ту Індіани, Колумбійському музеї мист-в, Філадельфійському музеї мист-ва (усі — США), приват. колекціях тощо. Лауреат Клівлендської премії мист-в (1977), премії Е. і Д. Карлсена, премії Нью-Джерсі (1996), премії Л. Медічі Флорентійського бієнале (2005) та ін.

Лит.: Kolva J. Anuszkiewicz, Richard // Encyclopedia of New Jersey / Ed. by M. Lurie, M. Mappen. New Brunswick, 2004.

А́нфа (грец. Ανθή) — природ. супутник *Сатурна*. Отримав ім'я однієї з алкіонід (за давньогрец. міфологією, доньки гіганта Алкіонея). А. відкрито 30.05.2007 на фотографіях, переданих автоматичною міжпланетною станцією «Кассіні». А. — 60-й супутник Сатурна, існування якого доведено. Унаслідок малої маси та близькості до багатьох масивніших супутників — *Мімаса* та *Енцелада* — А. зазнає знач. гравітац. збурень, що призводить до оскуяції елементів орбіти. Амплітуда коливань великої півосі орбіти А. становить бл. 20 км за 2 зем. роки. Розміри А. вчені оцінюють у 2 км. Велика піввісь орбіти А. в середньому дорівнює 197 700 км, *ексцентриситет* — 0,001; період обертання — 1,03650 доби. Нахил орбіти А. до площини *екватора* Сатурна становить 0,1°. Період обертання навколо осі ймовірно синхронізований з орбіт. періодом завдяки дії приплив. сил.

Лит.: Корсунь А. О., Лісіна Л. Р., Пілюгін Л. С. Астрономічний енциклопедичний словник. Львів, 2003; Pater I., Lissauer J. Planetary Sciences. Cambridge, 2015.

О. Г. Шевчук

Анфант́ен, Бартелемі Проспéр (франц. Enfantin, Barthélemy Prosper; 08.02.1796, м. Париж, Франція — 31.08.1864, там само) — філософ-утопіст, економіст, журналіст, представник *сенсімонізму*. Син банкіра. Навчався 1810–1812 у ліцеї Наполеона, у 1813–1814 — у Політех. школі (обидва заклади — у м. Парижі). 1814 брав участь в обороні м. Парижа від військ Антифранц. коаліції. Після тимчас. закриття Політех. школи за режиму *Реставації у Франції* не зміг поновити навчання. З 1815 зайнявся виноторгівлею. Як негоціант багато мандрував (відвідав Німеччину, Нідерланди, Швейцарію). 1821–1823 працював у приват. банку в м. Санкт-Петербурзі (тепер РФ). Після повернення до Франції вступив до організації *карбонаріїв*. Увійшов до оточення А. Сен-Сімон, Клод Анрі де Рувруа, був його учнем і послідовником. Один із засновників і видавців газети «Продуктер» («Le Producteur»; 1825–1826). У 1830–1832 йому належала також газета «Глоб» («Le Globe»). У газетах пропагував екон. теорію сенсімонізму. 1828 А. разом з С.-А. Базаром (1791–1832) очолив школу послідовників сенсімонізму, яка нагадувала церк. громаду, її керівники називалися «верховними батьками». Після розпаду школи 1831 заснував комуна у передмісті м. Парижа Менільмонтані, що ґрунтувалася на ідеях вільної праці й вільного кохання. Влада в суд. порядку заборонила діяльність громади. А. був засуджений до 1 р. тюрем. ув'язнення. Звільнившись, вирушив до Єгипту (1833–1837), де заснував інженер. компанію та намагався створити сенсімоніст. громаду. А. одному з перших належить ідея створення *Суець-*

кого каналу. З 1845 був директором Ліон. залізнич. компанії, відкрив також з-цю, що пов'язувала міста Париж і Марсель. Останні роки життя присвятив підготовці видання творів А. Сен-Сімона (47 т.; 1865–1878), долучивши до них кілька власних праць. А. цікавила можливість побудови нового громадян. ладу (на противагу застарілому сусп. ладу з архаїч. поділом праці). Цей устрій мав ґрунтуватися на ідеях вчення та морал. системи «Нового християнства», що проголошують рівність та свободу представників різн. класів. Виступав також за рівність між статями. Автор праць: «Релігія сенсімонізму» («Religion saint-simonienne»; 1832), «Наука про людину» («La Science de l'Homme»; 1858), «Вічне життя» («La Vie éternelle»; 1861) та ін.

Пр.: Procès en la Cour d'assises de la Seine les 27 et 28 août 1832. Paris, 1832; Colonisation de l'Algérie. Paris, 1843; La Science de l'homme. Paris, 1858; Œuvres de Saint-Simon et Enfantin : en 47 vol. Paris, 1865–1878; La vie éternelle, passée, présente, future. Paris, 1867.

Лит.: Philippe R. Histoire et nouveautés des fonds saint-simoniens de la Bibliothèque de l'Arsenal // Bulletin du bibliophile. 2000. № 2; Mathematics and Social Utopias in France: Olinde Rodrigues and his Times / Ed. by S. L. Altmann, E. L. Ortiz. Providence, 2005; Базилевич В. Д. Історія економіки та економічної думки. Київ, 2018; Душенко К. В. Історія знаменитих цитат. Москва, 2018.

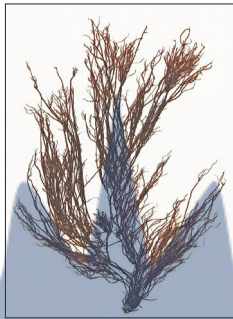
Я. А. Соболевський

Анфельція (*Ahnfeltia*) — рід багаторіч. морських червоних водоростей, до складу якого входить 10 видів. Кущики до 20 см заввишки, 50 см у діаметрі, ниткоподібні, хрищуваті, рясно розгалужені, темно-пурпурові або майже чорні. Відомо 5 видів. Зростає здебільшого в холодних морях і океанах Пн. півкулі. Найпошир. представник роду — А. складчаста (*A. plicata*), з якої добувають *агар-агар*. У низці країн їх культивують. У сх. країнах А. вживають в їжу та використовують як лік. росл. з протизапальними й антибактер. властивостями.

Лит.: Mantri V. A., Kavale M. G., Kazi M. A. Seaweed Biodiversity of India: Reviewing Current Knowledge to Identify Gaps, Challenges, and Opportunities // Diversity. 2020. № 12 (1).

Анфілада (франц. enfilade, від file — ряд) — ряд суміж. кімнат або колон, розміщених на одній лінії; при відчинених дверях створюється наскрізна перспектива всіх інтер'єрів, що становлять єдину архіт.-пластич. систему (Тулчинський палац, 1757; *Маріїнський палац* у м. Києві, 1745–1752). А. характерні для палаців *бароко* і *класицизму*.

Анфімов, Яків Опанасович (рос. Анфимов, Яков Афанасьевич; 29.10.1852, м. Севськ, тепер Брянської обл. РФ — 11.02.1930, м. Тбіліс, тепер м. Тбілісі, Грузія) — лікар-психіатр, доктор медицини (з 1887), професор (з 1892). Нар. у сім'ї священика. Закінчив 1877 природниче від-ня фізико-математ. ф-ту Імператор. Санкт-Петербур. ун-ту (тепер Санкт-Петербурзький держ. ун-т) та 1880 Імператор. медико-хірург. академію (тепер Військ.-мед. академія імені С. М. Кірова, м. Санкт-Петербург). Навчався у О. Бутлерова, Д. Менделєєва, С. Боткіна, І. Сеченова. Після закінчення був призначений ординатором 2-го Тбіліського військ. шпиталю (1877–1881), потім мол. ординатором Ставропол. військ. шпиталю (1881–1884). Від 1885 удосконалював знання в

Анфельція (*Ahnfeltia plicata*)

Анфілада. Стара пінакотека у м. Мюнхені, Німеччина

Анфімов Яків Опанасович

Анфісен Крістіан Бемер

клініці нервових і душевних хвороб І. Мержеєвського (у м. Санкт-Петербурзі), під керівництвом якого написав докт. дис. «Про зміни в центральній нервовій системі під час лікування шкіри». 1890 отримав звання приват-доцента каф. нервових і душевних хвороб мед. ф-ту Імператор. медико-хірург. академії. З 1892 — екстраординар. професор, від 1893 — ординар. професор Томського ун-ту. 1894–1919 — ординар. професор кафедри психіатрії та нерв. хвороб мед. ф-ту Харків. ун-ту (тепер *Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна*). 1903–1912 — голова Т-ва наук. медицини і гігієни. З 1912 — голова Т-ва психіатрів і невропатологів. Від 1919 — зав. кафедри психіатрії Тбіліського ун-ту (тепер Тбіліський держ. ун-т ім. І. Джавахішвілі). Похований у Дідубійському пантеоні (м. Тбілісі). Вивчав функції вегетативної (автономної) нерв. системи; розробляв проблему періодичності в нерв. і псих. захворюваннях, ритмічності псих. явищ залежно від впливів навкол. середовища, патології особистості. Особливу увагу приділяв проблемі дії електр. струму на орг-м людини. Був також суд. експертом-психіатром.

Пр.: Сознание и личность при душевных болезнях. Томск, 1893; Периодическая усталость и периодические психозы // Протоколы общества научной Медицины при Харьковском университете. Харьков, 1897; Психология и психопатология сознания // Психиатрическая газета. Харьков. 1916. № 6; № 12; № 13; № 21.

Лит.: Професор Я. П. Анфімов // Укр. мед. архів. 1930. Т. 6. № 1–2; Кавтаридзе П. П. Жизнь и деятельность заслуженного проф. Я. А. Анфимова. Тбилиси, 1960; Пустарнаков В. Ф. Университетская философия в России: Идеи. Персоналии. Основные центры. Санкт-Петербург, 2003; Фоминых С. Ф., Некрылов С. А., Грибовский М. В. и др. Профессора медицинского факультета Императорского (государственного) Томского университета — Томского медицинского института — Сибирского государственного медицинского университета (1878–2013) : в 2 т. 2-е изд., испр. и доп. Томск, 2013. Т. 1; Вовк О. Психіатрія та неврологія у стінах харківського університету: сторінки історії // Психіатрія, неврол. та мед. психол. 2017. Т. 4. № 2 (8).

О. В. Семененко

Анфісен, Крістіан Беме́р (англ. Anfinson, Christian Boehmer; 26.03.1916, м. Монессен, шт. Пенсильванія, США — 14.05.1995, переписна місцевість Рандалстаун, округ Балтимор, шт. Меріленд, США) — біохімік, член Нац. АН США (з 1963), Амер. академії мист-в і наук (з 1958), іноз. член Королів. Данської академії наук і л-ри (з 1964), почес. доктор Брандейського ун-ту (з 1977). Нар. в родині інженера, вихідця з Норвегії. 1927 закінчив Свартемон-коледж і отримав ступінь *бакалавра*, 1939 — Пенсильван. ун-т, став *магістром*. 1940 протягом року проходив стажування як стипендіат Американско-Скандинав. фонду в Карлсберг. лаб. в м. Копенгагені під керівництвом фізико-хіміка К. Ліндерстрем-Ланга (1896–1959; Данія). Вивчав *біохімію* й 1943 отримав ступінь доктора філософії в *Гарвардському університеті*, де й працював 1943–1950 (спочатку як інструктор, згодом — як асист. професора хімії). 1944–1946 служив в Управлінні наук.-дослід. та дослідно-конструктор. робіт США. А. обрано членом Амер. ракового т-ва (1947–1948), у якому він під керівництвом А. Г. Т. Теореллі працював молодшим дослідни-

ком при біохім. від-ні Нобелів. ін-ту у Швеції. 1950 став зав. лаб. цитофізіології та метаболізму в Нац. ін-ті серця, що входив до складу комплексу ін-тів здоров'я (м. Бетезда, шт. Меріленд, США). 1962 повернувся до Гарвард. мед. шк.; 1963 очолив лаб. хімічної біології Нац. ін-ту артрити та метабол. захворювань (тепер Нац. ін-т артрити, діабету та захворювань травлення та нирок) у м. Бетезді й став керівником Об'єдн. дослідницької програми в Нац. ін-тах здоров'я США. 1982 — професором біології в Ун-ті Джонса Гопкінса (м. Балтимор, США). 1943–1950 досліджував метаболізм крові здорових мавп і мавп, зараж. малярією. 1956 почав дослідження ферменту (див. *Ферменти або ензими*) рибонуклеази. Осн. увагу сконцентрував на восьми напівцистеїні. (див. *Цистеїн*) залишках та їхній ролі у вторин. структурі ферменту. Виявив, що молекула рибонуклеази складається з довгого поліпептиду. (див. *Поліпептиди*) ланцюга, що утворює «складки», зв'язані дисульфідними містками. Під його керівництвом розроблено нові методи дослідження, зокрема, методику гідролізу окисн. рибонуклеази трипсином з поперед. блокуванням ε-аміногруп (див. *Аміногрупа*) лізину, методику розгортання поліпептид. ланцюга з відновленням S-S-зв'язків тiogлікол. к-тою, а також широко використовував нині метод *хроматографії* ферментів на фікс. аналогах субстратів — речовин, на які вони діють. Поперед. результати дослідження структур рибонуклеази опубліковано А. 1956. З урахуванням їх В. Г. Стайн і С. Мур 1960 розробили повну схему первин. структури ферменту. Після цього наук. досягнення А. отримали широке визнання. Новим напрямом досліджень науковця стало вивчення залежності активності ферменту від простору. структури його молекули. За результатами нових експериментів та їхнього поглибл. аналізу А. дійшов висновку: природність ферменту, виражену в його здатності каталізувати пев. реакцію, не слід пов'язувати з усією його структурою. Цю тезу покладено в основу досліджень, які започаткували нов. напрям у біохімії — молекуляр. еволюцію. Структуру білків А. розглядав як пряме відображення структури генів. Став одним із основоположників вчення про еволюц. біохімію молекул, згідно з яким порівн. біохімія білків може дати уявлення про генет. збіг та відмінності особин різ. видів. У 1960-х вивчав структурно-функц. взаємозв'язки багатьох білків. У 1970-х досліджував *інтерферон*. 1972 отримав Нобелівську премію (половину) за встановлення зв'язку між послідовністю *амінокислот* і *конформацією* біологічно активної молекули *рибонуклеази*, а другу частину премії розділили С. Мур і В. Г. Стайн (за аналог. роботу). 1996 міжнар. Протеїновим т-вом (англ. The Protein Society) засновано щоріч. премію А. за знач. тех. досягнення в галузі науки про білки.

Пр.: Aconitase from Pig Heart Muscle // *Methods in Enzymology*: in 636 vol. / Ed. by S. P. Colowick, N. O. Kaplan. New York, 1955. Vol. 1; On the Non-Essential Nature of Hydrogen Bonding for the Catalytic Activity of Ribonuclease // *Comptes rendus des travaux du Laboratoire Carlsberg*. 1956. № 30 (2); The Molecular Basis of Evolution. New York, 1959; Concepts and Experimental Approaches in the Determination of the Primary Structure of Proteins // *The Proteins Composition, Structure, and Function*: in 5 vol. / Ed. by H. Neurath. 2nd ed. New York, 1963. Vol. 1. (у співавтор.); Molecular Structure and Function of Proteins // *Molecular Organization and Biological*

Function / Ed. by J. M. Allen. New York, 1966; Classical Protein Chemistry in a World of Slicing and Splicing // *Protein Engineering. Applications in Science, Medicine, and Industry*. Orlando, 1986.

Лит.: Серебровская К. Б., Комиссаров Б. Д. Кристьян Бемер Анфинсен // *Журн. Всесоюзного хим. об-ва*. 1975. Т. 20. Вып. 6; Anfinsen, Christian Boehmer (1916–1995) *American Biochemist* // *Biographical Encyclopedia of Scientists* / Ed. by J. Daintith. Boca Raton, 2008.

«Анфологіон», Антологіон (від грец. *Ανθολόγιον*, букв. — збирання квітів) — церковно-богослужбова книга у православних і греко-католицьких церквах — зб. текстів літургійного та релігійно-повч. змісту. Збірники відомі також під назвами «Антологія», «Трефологій», «Трефологіон», «Цвітослов», «Цвітна Мінея», «Мінея Святкова» тощо. Містили тексти богослужб на всі гол. свята року (а також свят на честь особливо шанов. святих), *життя*, святоотчеські праці, уривки *Святого Письма*, *молитви* для мирян тощо. До 16 ст. поширювалися рукописні тексти «А.», від кін. 16 ст. — друковані. В Україні перше видання «А.» здійснене 1619 у Києво-Печерській друкарні з ініціативи архимандрита Єлисея (Плетенецького) за взірцем венеціан. видань Мінеї Святкових. Переклав тексти з грец. мови Йов (Борецький). Знач. внесок у підготовку видання зробив Захарія (Копистенський); передмову і післямову склали Єлисей (Плетенецький) і Памво Беринда. Окр. тексти повторювалися і в наступ. виданнях «А.». Києво-Печер. друкарні (1619, 1636, 1734, 1745, 1766); друкарні Львів. братства (1632, 1638, 1643, 1651, 1694, 1738); Новгород-Сівер. друкарні (1678); Чернігів. друкарні (1753); Почаїв. друкарні (1777). Укр. видання були багато ілюстрованими, містили десятки *гравюр*. У роботі над ними брали участь майстри книжков. гравюри 17–18 ст. — Н. Зубрицький, ієромонах Ілія та ін. Збірники сприяли формуванню укр. літ. мови.

Лит.: Дей О. І., Ісаєвич Я. Д., Коляда Г. І. та ін. Книга і друкарство на Україні / За ред. П. М. Попова. Київ, 1964; Радішевський Р. П. Анфологіон // *Українська літературна енциклопедія*: в 3 т. Київ, 1988. Т. 1; Огієнко І. Історія українського друкарства / Упоряд. М. С. Тимошик. Київ, 1994; Анфологіон // *Православная энциклопедия*: в 50 т. Москва, 2001. Т. 3; Шустова Ю. Э. Документы Львовского Успенского Ставропигийского братства (1686–1788). Историко-культурное исследование. Москва, 2009; Тюрина Г. А. Из истории изучения греческих рукописей в Европе в XVIII — начале XIX в.: Христиан Фридрих Маттеи (1744–1811) / Отв. ред. Б. Л. Фонкич. Москва, 2012.

Анх (егип. *ḥnḫ*) — давньоєгипет. *єрогліф*, що використовувався на позначення життя. Полісемантич. символ життя природи й людини, вічного й божества, відродження й безсмертя, продовження життя душі у потойбіччі, а також родючості й плідності, води й повітря (як умов життя), подиху тощо. Знак має хрестоподібну форму з видовженою петелькою замість верх. кінця. Часто зображувався в руках богів (Амона, Осіріса, Анубіса, Ісіди та ін.) та *фараонів*. Труднощі тлумачення пов'язані, зокрема, з тим, що А. тримають як за нижній кінець, так і за верх. петлю. Останнє дало підстави наділяти А. значенням ключа (від царства мертвих, вищої мудрості чи таємниці). Активно використовувався як декоратив. елемент у храмов. розписках, *єробницях*,

«Анфологіон», надрукований у друкарні ставропигійного Львівського Успенського братства, 1694

Анх

некрополях. З А.-амулетом ховали небіжчиків. Знак А. є частиною давньоєгип. написання слів «благополуччя» і «щастя». Сплеск популярності символу в зх. світі припадає на 1960-ті, разом із поширенням контркульт. рухів, різних течій Нью-Ейдж. Від кін. 20 ст. А. вживається як символ афр. культ. ідентичності; неоязич. вірувань; субкультури *готів*; наділяється склад. семантикою і магіч. властивостями в езотерич. вченнях і практиках.

Лит.: Andrews C. Amulets of Ancient Egypt. Austin, 1994; Египетская мифология / Пер с англ. Москва, 2002; Isitt M., Main C. Hidden Religion: The Greatest Mysteries and Symbols of the World's Religious Beliefs. Santa Barbara; Denver; Oxford, 2014; James P. A. Middle Egyptian: An Introduction to the Language and Culture of Hieroglyphs. 3rd ed. Cambridge, 2014.

А́нхель (ісп. El Salto Ángel, мовою пемон Kerepakurai Vená) — водоспад у Венесуелі. Найвищий у світі: заг. висота — 979 м, висота вільного падіння — 807 м. Ширина біля підніжжя — 150 м. Розташ. у шт. Болівар на Сх. країни, у верхів'ї р. Чурун, що в басейні р. Кароні — правої притоки р. Оріноко. Водоспад утворюється, коли води р. Керепакупай-Меру падають зі столової гори Ауянтепуй (висота — бл. 2,5 тис. м, пл. — бл. 650 км²). Першовідкривачем водоспаду вважають офіцера військ.-мор. флоту Е. С. ла Круза, який побачив А. ще 1910, але не оприлюднив відкриття, а просто повідомив про це уряд Венесуели (за ін. версією, він бачив водоспад на ін. притоці р. Кароні). Водоспад А. названо на честь авіатора Дж. К. Енджела (1899–1956; США), що випадково виявив А. під час аерогеологічних робіт над регіоном у листопаді 1933. Зацікавившись відкриттям, розшукав свідчення дослідника Ф. Кардони Пуїга (1903–1982; Іспанія, Венесуела). У березні 1937 разом із ним здійснив ще один політ над водоспадом. У жовтні того ж року Дж. К. Енджел приземлився на вершині г. Ауянтепуй, при цьому пошкодивши літак (був звідти демонтований 1970 та переданий до музею). А. розташ. у межах заповідної природної території — Нац. парку Канайма (пл. — 30 тис. км²; відкрито 1962), де охороняються ландшафти столових гір (тепуї), місцева флора й фауна. Від 1994 — об'єкт *всесвітньої спадщини ЮНЕСКО*. Навіть за сьогочасного рівня розвитку транспорту дістатися до водоспаду складно. Утім, до підніжжя А. прокладено декілька туристичних маршрутів (пішохідних і на човнах), що розраховані на 2–3 дні.

Лит.: Grisi F. Salto Angel. Amazonas Adventures. Barcelona, 1992; Angel K. Why the World's Tallest Waterfall is Named Angel Falls // Terrae Incognitae. 2012. № 44 (1); Hudson B. Waterfall Nature and Culture. London, 2012.

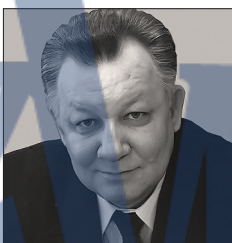
Анхітерій (лат. *Anchitherium*) — рід вимерлих трипалих ссавців родини *Коневих* (Equidae).

Анхітерій. Нижня щелепа

Анхель

Анциферов Андрій
Вадимович

Жили в міоцені. Рід північноамер. походження, мігрував до Євразії, мав великий ареал у неогені (див. *Неогеновий період і неогенова система*). Мешкав в умовах теплого субтроп. клімату в лісах або на вологих луках. Розміри подібні до сучас. поні. Лицьовий відділ черепа А. дещо видовжений, зуби низькокоронкові, беззementні. За будовою зубів А. подіб. до *палеотерія*, за будовою кінцівок відрізнявся від нього: 2 бічних пальці трипалої кінцівки значно коротші, ніж середній. Об'єкт досліджень В. Ковалевського при вивченні еволюції коней. Рештки А. знайдено на Пд. Франції, у Пн. Кавказі та в Казахстані, в Україні — в Апостолів. р-ні Дніпропетр. обл. та у відкладах *пліоцену* в Одес. обл.

Лит.: Ковалевский В. О. Остеология Anchitherium aurelianense Cuv. как формы, выясняющей генеалогии типа лошади (Equus). Рассуждение для получения степени магистра по геологии и палеонтологии. Киев, 1873; Ковалевский В. О. Палеонтология лошадей / Под. ред. Л. Ш. Давиташвили. Москва, 1948; Гюпка Б. М., Хоменко М. П., Павленко П. М. Конярство. Київ, 2004; Prado J. L., Alberdi M. T. Global Evolution of Equidae and Gomphotheriidae from South America // Integrative Zoology. 2014. № 9.

Анциферов, Андрій Вадимович (10.10.1953, м. Тарту, тепер Естонія) — вчений у галузі гірничої геофізики, д-р тех. наук (з 2003), проф. (з 2007), чл.-кор. НАН України (з 2012). 1977 закінчив *Московський державний університет імені М. В. Ломоносова* і до 1984 працював у Підмоск. наук.-дослід. і проєкт.-констр. вугільному ін-ті (м. Новомосковськ Тульської обл., тепер РФ). З 1984 — в Українському наук.-дослід. і проєкт.-констр. вугільному ін-ті гірничої геології, геомеханіки і маркшейдерської справи (УкрНДМІ) НАН України (м. Донецьк): ст. наук. співробітник, зав. лаб., зав. відділу. З 1995 — заст. директора УкрНДМІ з наук. роботи, з 2000 — директор. 1988 захистив канд., 2003 — докт. дис. на тему «Теорія і практика шахтної сейсморозвідки». Осн. напрями наук. діяльності: дослідження рудн. і нафтогазоконденсат. родовищ; прогноз гірн.-геол. умов відпрацювання вуг. пластів на нових ділянках та глибоких горизонтах; розробка теор. основ застосування шахт. сейсморозвідки в складних гірн.-геол. умовах *вугільних басейнів* України на базі використання методів мат. моделювання процесу поширення сейсм. коливань у не порушених та порушених вуг. товщах та вдосконалення методів шахт. сейсморозвідки. А. — один із засновників наук. школи «Шахтна геофізика». Член Президії Всесвіт. маркшейдер. спілки (International Society for Mine Surveying, ISM; з 2004). Лауреат премій ім. Ленін. комсомолу (1979), ім. С. І. Субботіна Президії НАН України (2006) та Держ. премії України в галузі н. і т. (2008); засл. діяч н. і т. України (з 2004); повний кавалер Почес. знаку «Шахтарська слава» та знаку «Шахтарська доблесть».

Пр.: Прогноз горно-геологических условий отработки угольных пластов методами шахтной геофизики. Киев, 2003; Теория и практика шахтной сейсморозведки. Донецк, 2003; Геомеханический мониторинг подземных геотехнических систем. Донецк, 2010. (у співавторстві)

Лит.: Науковці України — еліта держави : в 5 т. / Авт.-упоряд. Я. Я. Білейчук. Київ, 2012. Т. 2; 60-річчя члена-кореспондента НАН України А. В. Анциферова // Вісник Нац. акад. наук України. 2013. № 10.

Анциферов, Олексій Миколайович (рос. Анциферов, Алексей Николаевич; 22.08.1867, м. Воронеж, тепер РФ — 18.03.1943, м. Париж, Франція) — економіст, статист, юрист, педагог, теоретик і практик кооператив. руху, громад. діяч, доктор політ. економії та статистики (з 1917). Нар. у сім'ї викладачів. Закінчив 1890 юрид. ф-т Моск. ун-ту (тепер *Московський державний університет імені М. В. Ломоносова*). Відтоді працював у земстві, був повітовим і губер. гласним Воронежської губернії, обирався почес. мировим суддею. 1899 відвідав Німеччину, де слухав лекції політеконома Й. Конрада. З 1903 — приват-доцент Харків. ун-ту (тепер *Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна*), де викладав екон. дисципліни. Захистив магістер. («Кооперація в сільському господарстві Німеччини та Франції»; 1907) та докторську («Центральні банки кооперативного кредиту»; 1917) дисертації. Викладав у Київ. комерц. ін-ті (тепер *Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана*), Моск. нар. ун-ті ім. О. Шанявського, на Вищих жіночих курсах. Водночас був гласним Харків. губер. земства та міської думи, головою Комітету сприяння с.-г. кооперації та громад. бібліотеці. Ініціював створення Моск. нар. банку, у складі робочої групи розробляв його статут (1908), був членом Ради банку. Брав акт. участь у кооператив. з'їздах та з'їздах діячів установ дрібного кредиту. Очолював створену на Всерос. кооператив. з'їзді (1908) комісію, що займалась розробкою кооператив. законодавства, результати якої лягли в основу першого кооператив. закону (1917). На другому Всеросійському кооператив. з'їзді у м. Києві (1913) обґрунтував ідею створення кооператив. ін-ту та музею. Через несприйняття радянської ідеології змушений емігрувати (1920) для подальшої наук., пед. та громад. діяльності. Сприяв заснуванню Рос. ін-ту с.-г. кооперації в м. Празі (1921), викладав в Ін-ті права й економіки Паризького ун-ту, Російському вищому тех. ін-ті, Ін-ті слов'янознавства. Опікувався рос.-укр. академ. групою (1923). Один з організаторів Міжнар. ін-ту вивчення кооперації, Міжнар. ін-ту з вивчення сусп. рухів. Визнання у світі науки отримав завдяки розробці проблем кооперації. Був прихильником Німської школи кооперації Ш. Жида (1847–1932; Франція) та статистики, якими зацікавився ще студентом під впливом проф. О. Чупрова (1842–1908; Росія), а згодом, вивчаючи кооператив. досвід у Німеччині та Франції. Новатор. підхід А. щодо системи орг.-ції фін. взаємодопомоги громадян оприлюднений на засіданні Харків. юрид. т-ва у доповіді «Дрібний кредит, його організація і значення в Росії» (07.12.1902), опублікований як окрема праця (1903). Автор праць: «Оренда селянських подушних наділів та її значення» (1902), «Система домашньої промисловості» (1903), «Учення про заробітну плату» (1904), «Сільськогосподарський кредит» (1910), «Про бажаний напрям діяльності земських кас дрібного кредиту» (1912), «Кооперативний інститут і музей» (1914), «Новий кооперативний закон і найближчі завдання російської кооперації» (1917), «Кооперативний кредит» (1918), «Кооперативний кредит і сільськогосподарська кооперація в Росії» (1929), «Найважливіші законодавчі акти Держави Російської» (опубл. 1950) та ін. Популярністю серед студентів користувалися

Анциферов Олексій Миколайович

Анчар

Анчаров Михайло Леонідович

навч. посібник «Курс елементарної статистики» (1908) та праця «Динаміка населення» (1910). За наук. діяльності удостоєний премії Париз. Академії наук (1942).

Пр.: Кооперація в сільському господарстві Німеччини та Франції. Воронеж, 1907; О желательном направлении деятельности касс мелкого кредита. Харьков, 1912; Очерки по кооперации. Москва, 1912; Центральные банки кооперативного кредита. Харьков, 1916.

Лит.: Теплицын В. Л. Алексей Николаевич Анциферов (краткий биографический очерк) // Кооперация: Страницы истории. 1994. Вып. 4; Лортикян Э. Л. Украинские экономисты первой трети XX столетия: очерки истории экономической науки и экономического образования. Харьков, 1995; Юхименко П. І., Бойко С. В. Олексій Анциферов: життєвий шлях і внесок у розвиток фінансової науки // Фінанси України. 2009. № 7.

Л. В. Дідківська

Анчар (*Antiaris*) — монотипний рід рослин род. *Шовковицевих*. Єдиний вид у його складі — *А. отруйний* або упас-дерево (*Antiaris toxicaria*) з кількома підвидами і варіаціями. Вічнозел. високі дерева 25–45(60) м заввишки, з прям. стовбурами діаметром до 180 см, дошкоподіб. коренями-підпорками до 3 м заввишки, невел. овал. кроною. Листки прості, округлі, еліпт. або серцепод., завдовжки 7,5–20 см і 3,5–8,5 см завширшки, з цілісн. або зубчаст. краєм. Однодомні рослини з невираз. квітками: чол. — зібрані в головч. суцвіття, жін. — поодинокі, сидячі чи об'єднані по 2 з числ. *приквітками* в грुшоподіб. суцвіття. *Плоди* — кістянки дрібні, довгасто-округлі, яскраво-черв. до червоно-фіол., соков., їстівні, зібрані в *суцвіття*, як і в ін. видів родини. Розповсюдження насіння відбувається завдяки *зоохорії* та *антропохорії*. Осн. хромосомні числа (див. *Хромосомний набір*) $2n = 24, 28$. Рослини містять *алкалоїди*, *глікозиди*, завдяки яким є отруйн., що здавна використовувалися місц. населенням: молоч. соком обробляли наконечники стріл. Заг. поширення виду — тропіки Старого Світу (троп. Африка, м. Мадагаскар, троп. Азія до Філіп. о-вів та о-вів Фіджі). *А. отруйний* — рідкісна рослина, перев. зростає в розрідж. лісах до 1 500 м над рів. м., поодинокі в *саванах* і на прибереж. плато, як у посушлив. умовах, так і в дощ. або заболоч. лісах. Рослини виду мають госп. цінність: деревина А. є експорт. сировиною; луб. волокна дерев використовують для виготовлення мішковиної; плоди — кармінові фарби; екстракти застосовують у традиц. кит. медицині для виготовлення лік. препаратів.

Лит.: Boer E., Sosef M. Antiaris Lesch // Prosea: Plant Resources of South-East Asia : in 19 vol. / Ed. by M. Sosef, L. Hong, S. Prawirohatmodjo. Leiden, 1998. Vol. 5/3; Kankam B., Oduro W. Frugivores and Fruit Removal of Antiaris toxicaria (Moraceae) at Bia Biosphere Reserve, Ghana // Journal of Tropical Ecology. 2009. Vol. 25. Is. 2; Ugwoke C. E., Anze S. P., Nweze A. E. et al. Pharmacognostic Evaluation of the Leaf of Antiaris toxicaria (Family: Moraceae) // International Journal of Pharmaceutical Sciences and Research. 2017. Vol. 8 (6).

Анчаров, Михайло Леонідович (рос. Анчаров, Михаил Леонидович; 28.03.1923, м. Москва, тепер РФ — 11.07.1990, м. Москва, тепер РФ) — письменник, музикант, один із засновників жанру *авторської пісні*. Писав рос. мовою. Нар. в сім'ї інженера-конструктора. 1940 вступив до Архїт. ін-ту, але в липні 1941 пішов доброволь-

цем на фронт. 1944 закінчив Військ. ін-т іноз. мов (китайська, японська). Працював військ. перекладачем. 1954 закінчив Моск. худ. ін-т, 1958 — Вищі курси кіносценаристів. Член Спілки письменників СРСР (з 1966). Від 1937 А. почав складати пісні на вірші О. Гріна, Б. Корнілова, В. Інбер та ін. Під час війни писав власні вірші та музику до них. З 1964 писав прозу. Романи «Теорія неймовірності» («Теория невероятности», 1967) і «Цей синій квітець» («Этот синий апрель», 1969), а також наук.-фантаст. трилогія «Сода-сонце» («Сода-солнце»; 1968) становлять своєрідний цикл, об'єднаний гол. персонажами — вченими, винахідниками, першовідкривачами. Темі творчості та пов'язаній з нею широкій морально-етичн. проблематиці присвятив романи «Самшитовий ліс» («Самшитовый лес», 1981) і «Як птах Гаруда» («Как птица Гаруда», 1989). У повісті «Блакитна жилка Афродіти» («Голубая жилка Афродиты», 1960) звертається до образу О. Довженка. З 1963 виступав на концертах. Автор близько ста пісень: «Кап-кап», «Баллада об относительности возраста» («Баллада про відносність віку»), «Стою на полустаночке» («Стою на полустаночку») та ін., п'єс, кіно- і телесценаріїв: «Мій молодший брат» («Мой младший брат»; 1962); «Іду шукати» («Иду искать»; 1966); «В одному мікрорайоні» («В одном микрорайоне»; 1976) та ін. Окр. твори А. переклав Б. Тен, М. Якубенко.

Тв.: Приглашение на праздник. Москва, 1986; Сочинения: Песни. Стихотворения. Интервью. Роман. Москва, 2001; Избранные произведения : в 2 т. Москва, 2007; Укр. перекл. — Теорія неймовірності. Золотий дощ, Київ, 1968.

Лит.: Соколова И. А. Вначале был Анчаров...: О поэтическом творчестве Михаила Анчарова и его вкладе в развитие жанра авторской песни // Мир Высоцкого: Исследования и материалы : в 6 вып. Москва, 1998. Вып. 2; Ревич Ю., Юровский В. Михаил Анчаров: писатель, бард, художник, драматург. Москва, 2018.

Н. І. Чорна

Анчелотті, Карло (італ. Ancelotti, Carlo; 10.07.1959, м. Реджоло, регіон Емілія-Романья, Італія) — спортсмен, футболіст (півзахисник), тренер. Закінчив футбольну академію клубу «Парма» (Італія). Як гравець (центр. півзахисник, орієнтов. на оборону) виступав за італ. клуби «Парма» (1976–1979), «Рома» (1979–1987), «Мілан» (1987–1992). Виграв Кубок європ. чемпіонів (тепер Ліга Чемпіонів; 1989, 1990), Міжконтинент. кубок (1989, 1990), Чемпіонат Італії (1983, 1988, 1992), Кубок Італії (1984, 1986), Суперкубок Італії (1989). З 1981 виступав за збірну Італії (зіграв 26 матчів); півфіналіст Чемпіонату Європи 1988, учасник Чемпіонату світу 1986 (був у запасі), бронз. призер Чемпіонату світу 1990. Загалом як гравець за 16 сезонів зіграв 468 матчів, забив 42 м'ячі, здобув 14 титулів. Вирізнявся високою працездатністю та вел. кількістю виграних єдиноборств. Завершив кар'єру гравця 01.07.1992. Кар'єру тренера почав 1992–1995 як асист. гол. тренера збірної Італії А. Саккі (сріб. призер Чемпіонату світу 1994). Працював гол. тренером у клубах: «Реджана» (Італія; 1995–1996; за рік вивів клуб із серії В до серії А), «Парма» (Італія; 1996–1998; 2-е місце у серії А), «Ювентус» (м. Турин, Італія; 1999–2001; 2-е місце у серії А), «Мілан» [Італія; 2001–2009; виграв Лігу Чемпіонів (2003, 2007), Клуб. чемпіонат світу (2007), Чемпі-

Анчелотті Карло

Анчерл Карел

онат Італії (2004), Кубок Італії (2003), Суперкубок Італії (2004)], «Челсі» (м. Лондон, Велика Британія; 2009–2011; виграв Чемпіонат Англії, Кубок Англії, обидва — 2010; Суперкубок Англії, 2009), «Парі Сен-Жермен» (м. Париж, Франція; 2010; виграв Чемпіонат Франції, 2013); «Реал» (м. Мадрид, Іспанія; 2013–2015; виграв Лігу чемпіонів, Суперкубок УЄФА, Клуб. чемпіонат світу, Кубок короля, усе — 2014); «Баварія» (м. Мюнхен, ФРН; 2016–2017; виграв Суперкубок Німеччини, 2016, Чемпіонат Німеччини, 2017), «Наполі» (м. Неаполь, Італія; 2018–2019). З 2019 — гол. тренер клубу «Евертон» (м. Ліверпуль, Велика Британія). Перший тренер, що виграв 4 топ-чемпіонати. З А. «Мілан» упродовж 7 р. 4 рази грав у півфіналі Ліги Чемпіонів і 3 рази у фіналах. Під керівництвом А. у різний час грали і розвивали свої таланти футболісти: З. Зідан, А. Шевченко, К. Роналду, Рівалдо («Золотий м'яч» 1999), Кака («Золотий м'яч» 2007, чемпіон світу 2002) та ін. Під його керівництвом розпочав тренер. кар'єру як помічник А. З. Зідан. Автор автобіогр. книг: «Віддаю перевагу Кубку» (2009), «Моя різдвяна ялинка» (2013), «Спокійний лідер» (2016). А. високо цінує тренера В. Лобановського, брав участь в укр. документ. фільмі «Лобановський назавжди» (2015). Одним із провідних гравців у «Мілані» під керівництвом А. 2001–2006 був укр. футболіст А. Шевченко. А. отримав титули: тренер року у Лізі Чемпіонів (2002–2003), найкращий тренер серії А (2001, 2004), найкращий клубний тренер року за версією Міжнар. федерації історії та статистики (2007), найкращий тренер франц. Ліги 1 (2013), другий найкращий тренер світу (2014) та ін. Увійшов до десятки найкращ. футб. тренерів 20-го ст. за версією Міжнар. федерації історії та статистики. Уведений до Зали слави італ. футболу (2014). Нагороджений італ. орденами «За заслуги перед Італійською Республікою» (1991) і «Орден Італійської Зірки» (2014).

Тв.: Preferisco la Coppa. Milano, 2009; Il mio alberodi natale. Milano, 2013; Il leader calmo. Come conquistare menti, cuori e vittorie. Milano, 2016; Р о с п е р е к л. — «Я остался ребенком» // Советский спорт. Футбол. 2014. № 22 (521).

Лит.: Garcia M. A. Ancelotti. Sencillez ganadora. Madrid, 2014.

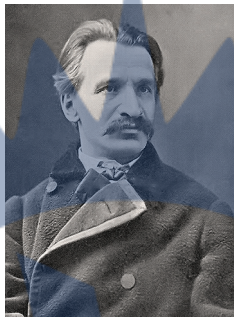
С. В. Глухова

Анчерл, Карел [чес. Ančerl (Antscherl), Karel; 11.04.1908, с. Тучапи, Південночеськ. край, тепер Чехія — 03.07.1973, м. Торонто, Канада] — диригент, нар. артист Чехословаччини (з 1966). Нар. у сільській родині виробника спиртних напоїв. Після закінчення гімназії вступив до Празької консерваторії (1925–1929), у якій вивчав композицію, диригування, гру на скрипці та ударних. 1929–1931 був асистентом диригента Г. Шерхена (1891–1966; Німеччина, Італія). 1931 почав диригувати в авангардист. «Звільненому театрі». 1933–1939 працював на чеському радіо. 1939 разом із сім'єю заарештований нацистами та відправлений до концтабору Терезьєнштадт. Там зорганізував струн. оркестр. Після показу вистави «Фюрер віддає євреям місто» (яку 1944 було з пропагандист. метою організовано спец. для Червоного Хреста) переведений до Освенціму. А. вдалося вижити, однак дружина й сини загинули в газовій камері. Після Другої світової війни повернувся на пражське радіо, 1947–1950 — гол. диригент його оркестру. Згодом працював худ.

керівником і гол. диригентом оркестру Чеської філармонії (1950–1968). У цей час оркестр гастролював у Австралії, Новій Зеландії, Китаї, Індії, Японії, США та Канаді. Після вступу радян. військ до Чехословаччини 1968, А. вирішив емігрувати до Канади, де з 1969 до кін. життя працював із Симф. оркестром Торонто. Славу А. принесло його вміння майстерно контролювати оркестр; йому вдавалося як організувати заг. плин музики, так і реалізовувати найменші деталі. Був одним з найкращих інтерпретаторів творів чес. класиків А. Дворжака, Б. Сметани, М. Кабелача, а також композиторів поч. 20 ст. — І. Стравінського, С. Прокоф'єва, Г. Віллана.

Лит.: Valtrová M., Ornest Ota. Hraje váš tatínek ještě na housle? Praha, 1993; Tomeš J. a kol. Český biografický slovník XX. století : in 3 t. Praha; Litomyšl, 1999. Т. 1; Vošahlíková P. a kol. Biografický slovník českých zemí : in 21 s. Praha, 2004. S. 1; Osobnosti — Česko: Ottův slovník. Praha, 2008.

Анчиц Владислав Людвік

А́нчиц, Владислав Людвік (польськ. Anczyc, Władysław Ludwik; псевд. — Казімеж Гуральчик; В. А. Лассота; 12.12.1823, м. Вільно, тепер м. Вільнюс, Литва — 28.07.1883, м. Краків, тепер Польща) — письменник, видавець. Писав польсь. мовою. Походив із родини акторів. Мед. освіту отримав у Ягеллонському університеті (1847) у м. Кракові. 1849 був доц. каф. хімії та фармації. 1858–1867 мешкав у м. Варшаві, працював редактором. Був одним із укладачів реєстру гасел до 28 томів «Універсальної енциклопедії» С. Оргельбранда (1859–1868). У 1868 повернувся до м. Кракова, де займався просвітн., видавн. та театр. діяльністю. Засновник і власник друкарні (з 1875). Дебютував як сатирик 1848 у журн. «Додаток до Швістка» («Dodatek do Świstka»). Автор зб. поезій «Пісні пробуджених» («Pieśni zbudzonych»; 1863); серед патріот. поезій однією з найвідоміших є «У Татрах» («W Tatry»). У кількох публіцист. статтях популяризував театр та драматургію. П'єси А. ставилися у Краків. театрі. В одноактній п'єсі «Селяни-аристократи» («Chłopi i Arystokraci»; постановка 1849) показав життя польсь. села після скасування панщини. Автор п'єси «Селянська еміграція» («Emigracja chłopska»; 1876), іст. драми «Кошцюшко під Рацлавіцями» («Kościuszkę pod Racławicami»; 1881), публіцист. праці «Пияцтво, нужда і згуба селян» (1867), опубл. в укр. перекладах О. Стефановича (м. Львів; 1876). П'єса «Селяни-аристократи» була поставлена у м. Львові Рус. нар. театром 1865 під назвою «Мужики-аристократи» в перекл. О. Левицького й відтоді часто з'являлася на укр. сцені в Галичині. 1884 І. Карпенко-Карий переробив її на жарт-водевіль «З Івана — пан, а з пана — Іван». Водевіль «Роберт і Бертран, або Два злодії» (1871) йшов у Рус. нар. театрі з 1876 в перекл. І. Гродського.

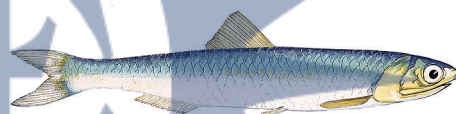
Та.: Obrazki dramatyczne ludowe. Warszawa, 1894; Poezje patriotyczne i Kościuszkę pod Racławicami. Krakow, 1924; Рос. перекл. — Тень воеводы. Санкт-Петербург, 1877; Мужики Аристократы. Коломия, 1899.

Лит.: Szykowski M. Władysław Ludwik Anczyc: Życie i pisma : in 6 t. Kraków, 1908. Т. 1; Художня культура західних і південних слов'ян (XIX — початок XX століття). Київ, 2006; Markiewicz H. Pozytywizm. Warszawa, 2008.

Р. Я. Пилипчук

Анчо́ус європе́йський, хамса (*Engraulis encrasicolus*) — вид род. Анчоусових (Engraulidae) ряду оселедцеподібних (Clupeiformes). Ареал

охоплює сх. Атлантику від Норвегії до Пд. Африки. Мешкає також у Середземному і Чорному морях. Трапляється в Індійському океані біля узбережжя Сомалі. Влітку мігрує в Північне, Балтійське та Азовське моря. Риба невел. розмірів, зазвичай 12–15 см у довжину. Тіло видовжене, округле в попереку. розрізі. Рот дуже великий, нижній. Луска тонка, легко спадає, очі великі, на ниж. щелепі невеликі зуби, кіль та бічна лінія відсутні. Спина забарвлена у яскраво-зелений, синьо-зел., майже чорн. колір або світліша, сірвата. Боки сріблясто-білі. Зграйна морська океанодромна пелагічна риба. Щорічно здійснює міграції від місць зимівлі до місць нересту і нагулу. Влітку переміщується на Пн., піднімаючись у верхні шари води; взимку — на Пд., опускаючись до глибини 400 м. У тер. водах України виокремлюють дві форми А. є.: чорномор. та дрібнішу — азовську, що заходить улітку до Азов. моря через Керчен. протоку. Зимує в ямах біля берегів Криму і в сх. частині Чорного моря на глибині 40–70 м. Тривалість життя — 3–4 р. Ікра пелагічна (плавуча). Плодючість становить 20–25 тис. ікринок. Ікру А. є. відкладає порціями від квітня до поч. жовтня. Живиться переважно

Анчоус європейський

дрібними планктон. ракоподібними. А. є. відіграє величезну роль в екосистемі моря, адже є осн. кормом пеламідам, оселедцям, судакам, білугам, дельфінам, ним живляться морські птахи (мартини та буревісники). А. є. невибагливий до рівня солоності й стійкий до коливань т-ри, тому має дуже шир. діапазон толерантності, заходячи навіть в опріснені лимани та естуарії. А. є. — важливий пром. вид риб у світі й Україні. Чисельність виду в останні десятиліття невпинно зменшується.

Лит.: Мовчан Ю. Риби України. Київ, 2011; Handbook on Fish Age Determination: A Mediterranean Experience (Studies and Reviews). Rome, 2019.

А. О. Циба

Анчо́усові (Engraulidae) — родина променеперих риб ряду оселедцеподібних (Clupeiformes). Переважно мор. зграйні риби невеликих розмірів. Більшість не перевищує у довж. 15 см і маси 190 г; найб. представник — 50 см, найдрібніший — 1,95 см. У складі родини 17 родів і 146 видів. А. мешкають у троп. і помірних водах Атлантичного океану, Індійського океану та Тихого океану. Деякі види пристосувалися до солонув. і прісних вод. Тримаються переважно мілких

Анчоусові. Японський анчоус (*Engraulis japonicus*)

прибереж. вод і лиманів. Зовні А. схожі на оселедців, від яких відрізняються дуже вел. ротом і сигароподіб. стислим з боків тілом сріблястого кольору. Спинка синя або зеленувато-бура, у деяких видів на боках темна поздовжня смуга. Великі очі розташовані бл. до кінця рила і вкриті зовні прозорою шкірною плівкою. А. — пелагічні риби, що утворюють великі косяки. Живляться зоопланктоном і мальками риб, плаваючи з широко розкритим ротом і фільтруючи зябровими тичинками. А. відіграють важливу роль у трофіч. системі: слугують кормом багатьом риbam, мор. ссавцям, головоногим і птахам. А. — теплолюбні, їхні скупчення у пром. кількості обмежуються т-рою +5–+28 °C і солоністю води до 7–39 ‰. А. є наймасовішими рибами Світ. океану і посідають одне з провід. місць у світ. рибальстві. Зокрема, об'єктами шир. промислу є аргентин., европ., каліфорн., капський та яп. анчоуси. Представників родини вживають в їжу, зазвичай їх характеризують як жирну рибу. Ці риби слугують також сировиною для вир-ва рибного борошна.

Лит.: Фауна України : в 37 т. Київ, 1980. Т. 8. Вип. 1; Мовчан Ю. Риби України. Київ, 2011; Naung N. O. Early Life Distribution of Gold Spotted Grenadier Anchovy *Coilia dussumieri* Valenciennes, 1848 at ye River Estuary, Southern Mon Coastal Water // Journal of Aquaculture & Marine Biology. 2018. № 7 (2).

А. О. Ціба

Аншенман (франц. enchainement — поєднання, послідовність) — у балеті — послідовність танцювальних рухів та положень тіла танцівника, які становлять танцювальну фразу.

Лит.: Захарчук Н. В. Словник хореографічних термінів. Луцьк, 2013.

Аншлаг (нім. Anschlag — афіша) — 1) Оголошення у мистецькому закладі про те, що всі квитки на виставу чи концерт продані (в касах не залишилися квитків). Найчастіше термін застосовують, коли йдеться про те, що культ. захід користується популярністю, тому у глядацькій залі немає вільних місць. Інколи вживається і щодо спорт. заходів.

2) Заголовок у газеті чи журналі, спільний для кількох статей, шапка. Набирається великим шрифтом. За його допомогою подається дуже важлива, головна або сенсац. новина.

3) Природоохор. знак, на якому зазначено ділянку, заказник, мислив. господарство, написані заклики до корект. поведінки на природі (заборона полювання, збирання яєць птахів, грибів тощо).

4) Табличка на будинку, де позначений його номер, або на зупинці громад. транспорту з її назвою.

5) Застаріле. Оголошення, яке вивішували у громад. місцях.

Аншлюс (нім. Anschluss — приєднання, прилучення) — примусове приєднання Австрії до нацист. Німеччини (1938). Ідея об'єднання німців в одній д-ві існувала з 1-ї пол. 19 ст. Певною мірою це було реалізовано входженням Австр. імперії та більшості нім. д-в до Германського союзу, створеного за рішенням Віденського конгресу 1814–1815. Франкфурт. Конституція 1849 передбачала створення єдиної Герман. імперії на чолі з пруським королем, утім цей документ не набрав чинності. Тимчас. Конституція Нім. Австрії,

ухвалена Нац. зборами після поразки у Першій світовій війні та розпаду імперії, проголосила Австрію частиною Герман. республіки (1918). Цю ідею підтвердили Берлін. протокол урядів Німеччини та Австрії (1919), положення Веймар. конституції (1919) щодо австр. представництва в парламенті Німеччини, плебісцити у містах Зальцбурзі й Тіролі (1921). У березні 1931 уряди Німеччини та Австрії висунули пропозицію щодо митного союзу. Проте Версальський мирний договір 1919, Сен-Жерменський мирний договір 1919 і Женев. протокол 1922 забороняли об'єднання Німеччини та Австрії навіть у формі екон. союзу. Значна частина сусп-ва обох країн сприймала цю заборону як порушення права на самовизначення. Це зумовило висунання низкою політ. сил гасла про об'єднання. Серед ін. цю ідею пропагувала Націонал-соціалістична робітничка партія Німеччини, очолювана А. Гітлером. Після приходу нацистів до влади в Німеччині ідея об'єднання німців в одній д-ві стала першочерг. метою їхньої зовн. політики. Натомість, в Австрії ця ідея зіткнулася з протидією уряду, політ. партій (деякі партії, які раніше обстоювали цю тезу, вилучили її зі своєї програми) та католицького духовенства. Задля приєднання Австрії до Німеччини нацисти 27.07.1934 організували невдалу спробу держ. перевороту. Однією з найважл. причин поразки путчу була позиція Б. Муссоліні, який на той час був прихильником самостійного існування Австрії. У наступ. роки зближення нацист. Німеччини та фашист. Італії, успішність Саарського плебісциту (1935) та політика «умиротворення» агресора з боку Великої Британії та Франції створили сприятливі умови для реалізації А. 12.02.1938 Німеччина висунула ультиматум канцлеру Австрії К. Шушнігу: призначення міністром внутр. справ і начальником поліції розшуку австр. нациста А. Зейсс-Інкварта, амністія засуджених злочинців-нацистів, включення нацистів до

Аншлюс. Німецькі й австрійські прикордонники демонтують пункт пропуску 15.03.1938

єдиної в країні політ. партії — Вітчизняного фронту. К. Шушніг зробив спробу запобігти А. шляхом проведення плебісциту щодо подальшої долі Австрії. Але під тиском А. Гітлера він скасував призначений на 13.03.1938 референдум і подав у відставку. Уранці 12.03.1938 армія нацист. Німеччини увійшла до Австрії. 14.03.1938 набрав чинності Закон про возз'єднання Австрії з Нім. імперією, який офіційно санкціонував анексію Австрії Німеччиною. Австрія увійшла до складу Третього рейху як Східна марка (нім. Ostmark), а не Австрія (нім. Österreich), що мало підтвердити втрату нею держ. статусу. Задля легітимізації анексії 10.04.1938 було проведено жертовною нацист. агресії, не знімаючи з неї провини за участь у війні на боці гітлерів. Німеччини. Після Другої світової війни Австрію відновлено в її довоєн. кордонах. Поряд із тим, на тер. країни було встановлено окупац. режим 4-х союз. д-в (СРСР, США, Великої Британії та Франції), що тривав до укладення 15.05.1955 Держ. договору про відновлення незалеж. та дем. Австрії. У л-рі термін «А.» нерідко використовують як синонім анексії.

Лит.: Цветков Г. Н. Міжнародні відносини й зовнішня політика в 1917–1945 рр. Київ, 1997; Цюльнер Е. Історія Австрії / Пер. з нім. Львів, 2001; Steininger R. Austria, Germany, and the Cold War. From the Anschluss to the State Treaty, 1938–1955. New York; Oxford, 2012; Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich 1918–1938 : in 12 bd. Wien, 2016. Bd. 12.

Н. М. Крестовська

Аншутц, Томас Поллок (англ. Anshutz, Thomas Pollock; 05.10.1851; м. Ньюпорт, шт. Кентуккі, США — 16.06.1912; м. Філадельфія, шт. Пенсильванія, США) — живописець, педагог. Першу

мистец. освіту здобув на поч. 1870-х у Нац. академії дизайну (м. Нью-Йорк), клас Л. Вілмарта (1835–1918; США). 1875 переїхав до м. Філадельфії, де брав уроки в Т. Екінса (1844–1916; США) у Філадельф. рисувал. клубі. 1892 навчався у м. Парижі в Академії Жуліана. З 1886 викладав в Академії образотвор. мист-ва Пенсильванії. 1898 разом із Г. Брекенріджем (1870–1937) заснував літню школу в м. Дарбі (шт. Пенсильванія, США), де влаштовували пленери. У м. Дарбі А. створив серію яскравих олійних пейзажів, які ніколи не виставлялися. Він працював у школі Дарбі до 1910. Цього ж року був обраний асоційов. членом Нац. рисувал. клубу. Восени 1911 залишив викладання через проблеми зі здоров'ям. Серед творів художника переважно портрети й пейзажі. Напрямок — реалізм, імпресіонізм. Автор картин: «Фермер та його син на жнивах» (бл. 1879), «Ливарники опівдні» (1880), «Чоловік і жінка на пляжі» (1893), «Мати і дитина», «Пейзаж із сірим небом», «Літній будинок», «Відображення жінки в дзеркалі» (усі — 1900), «Жінка, яка пише за столом» (бл. 1905), «Портрет Марти Гайнц» (1906), «Індіанці з Огайо» (1907), «Автопортрет» (1909), «Портрет Ребекки Велен» (1910) та ін.

Лит.: Schwartz S. The Art Presence. New York, 1982; Griffin R. Homer, Eakins, and Anshutz: the Search for American Identity in the Gilded Age. University Park, 2004.

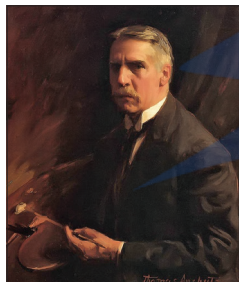
Аньхой, Аньхуей (кит. 安徽, піньїнь Ānhuī) — провінція Китаю.

ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ. Розташ. на Сх. Китаю, у пониззі річок Хуайхе і Янцзи. Має внутрішньоконтинентальне положення, межує з провінціями Цзянсу (на Пн. Сх.), Чжецзян (на Пд. Сх.), Цзянсі (на Пд.), Хубей (на Зх.), Хенань (на Пн. Зх.), Шаньдун (на Пн.).

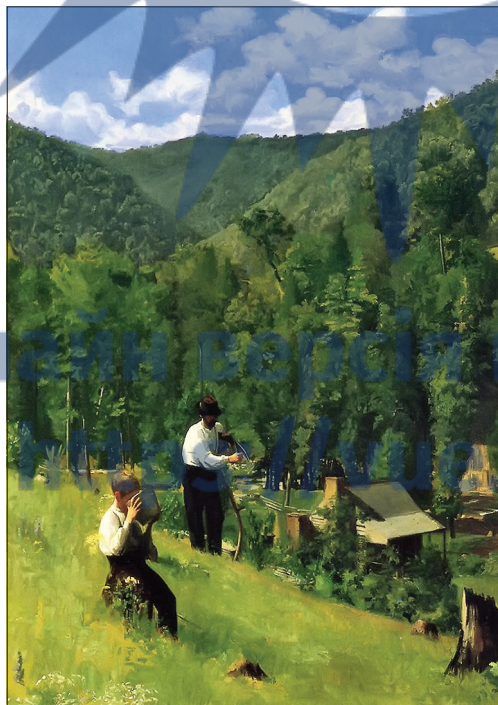
АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПОДІЛ. У межах провінції виокремлюють 16 міських округів. Адм. ц. — м. Хефей. Тер. — 140 тис. км.

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА. Тер. сучас. А. була густо заселена ще за часів імперії Мін, чому сприяло близьке розташування до її столиці — м. Нанкіна. Як тер. одиниця А. сформувався в епоху Цін. У 17 ст. його землі входили до провінції Цзяннань. Згодом унаслідок адм. реформи в 1660-х у її межах утв. управи Аньцин і Хойчжоу, за першими складами яких потім почали називати нову виділену провінцію — А. Тривалий час столицею був м. Аньцин. 1946 її офіційно перенесено до м. Хефею.

ПРИРОДА. В А. виділяють 5 фізико-геогр. районів: рівнина Хуайбей, рівнина Хуайхе, гір. хребет Дабешань, що є вододілом між долинами річок Хуайхе та Янцзи, рівнина Нижньої Янцзи та гористий Пд. Рівнини — слабохвилясті, слабо розчленовані, абс. висоти — 100–150 м. На Пд. простягається гір. масив Хуаншань, складений гранітами та осадовими породами. Найвища точка — г. Ляньхуафен, або пік Лотоса (1 873 м). Характерними рисами рельєфу Хуаншаню є останці та ін. форми вивітрювання. На Пн. А. тече вел. р. Хуайхе, що приймає притоки Інхе, Сіфейхе, Цин тощо. Пд. частина провінції розташ. в пониззі р. Янцзи, що має тут ширину русла від 1,7 до 2,3 км і утворює кілька вел. о-вів. У її долині розташ. вел. озера Лонганху, Дагуань, Поху (усі пл. понад 150 км²) та ін. Річки Янцзи та Хуайхе транспортують багато наносів, які заповнюють їх заплави настільки, що русла цих річок

Аншутц Томас Поллок.
Автопортрет, 1909

Аншутц Томас Поллок,
«Фермер та його син на
жнивах», бл. 1879

Аньхой. Міст через р. Янцзи
у м. Аньцин

іноді лежать вище рівня заплави. Це призводить до періодичних повеней. Для захисту збудовано вел. протипаводкові споруди. На Пд. від м. Хефею лежить прісноводне оз. Чаоху — одне з найбільших у Китаї (пл. — бл. 760 км²). Переважають *алювіальні ґрунти*, подекуди — коричневі

Аньхой.
У горах Хуаншань

ґрунти. Поширені також антропогенні ґрунти, т. з. рисові. Клімат мусонний помірний, у пд. частині — мусонний субтроп., із вираженими 4 порами року. Пересічні середньодобові т-ри січня — бл. +5 °С, липня — +25–27 °С (удень — до +33 °С при 90–100 % відносній вологості). Середньорічна кількість опадів — від 910 мм на Пн. до 1 100 мм на Пд. Сезон мусонів — від кінця червня до серпня, у цей період випадає 160–200 мм опадів щомісяця. Рослинний покрив значно трансформований унаслідок тривалого с.-г. освоєння тер. Значні площі в долинах тріок зайняті рисовими чеками, підвищені рівнинні ділянки — полями зернових і *технічних культур*. Лише в горах Хуаншань збереглися ділянки природної рослинності з багатим видовим складом (майже 1 400 видів рослин). Лісистість у горах — 56 %, в ін. районах А. — до 8 %. Серед основних деревних порід у горах Хуаншань — *сосна Массона*, хуаншанська сосна та ін. хвойні породи. У нижній частині гір (до 600 м) — мішані ліси з дубом монгольським. Трапляється гімго дволопатева. Тваринний світ у всій провінції, за винятком гір. масиву, збіднений. Збереглися

макака тибетський і макака-резус, гризуни тощо. Є також *ендемики*: кілька видів цибуль (*Allium plurifoliatum*, *Allium listera* та ін.). алігатор китайський, остання популяція якого (бл. 100 особин) перебуває під охороною.

НАСЕЛЕННЯ. Заг. кількість нас. — 63,2 млн осіб, густина — 452 особи/км² (2018, оцінка). Етнічний склад одноманітний (2010, перепис) — переважають хань (99,3 %). За віковими групами: 0–14 років — 17,8 %, 15–64 років — 72,0 %, 65 років і більше — 10,2 %. За статевими групами: жінки (49,2 %), чоловіки (50,8 %). У 2018 природний приріст населення становив 6,45 ‰. Більшість мешкає в сільській місцевості — бл. 75 %, (у 1980-х — до 87 %). Частка міського населення збільшується через масову трудову міграцію селян. Найбільші міста (2017, оцінка): Хефей (4 млн 470 тис. осіб), Хуайнань (2 млн 420 тис. осіб), Уху (2 млн 400 тис. осіб), Хуайбей (1 млн 114 тис. осіб).

ГОСПОДАРСТВО. Пром-сть почала активно розвиватися в 1990-х. Загалом А. — один із центрів видобутку вугілля в Китаї. Так, зокрема «Вугледобувна компанія Хуайнань» здійснює видобуток антрациту (бл. 3 млн т, 2017). Найб. електростанції в А. — теплові, зокрема Піньюей (4 400 МВт) тощо. Традиційною галуззю є цементна пром-сть. У м. Мааньшані функціонує сталеплавильний комбінат. У провінції виникли вел. індустріальні парки, які спеціалізуються на виробництві верстатів і технологічного обладнання (м. Хефей), електроніки, телекомунікаційного обладнання і кабелів, рідкокристалічних моніторів (міста Хефей і Уху). Автомобільні заводи компаній «Чері Отомобайл Ко.» («Chery Automobile Co.») розташ. у містах Уху, Хефей та Сюаньчени. «Джі-ей-сі Моторс» («JAC Motors») — у м. Хефей. Розвинені також хіміко-фармацевтична, біотехнологічна, меблева, легка й харчова пром-сті. Регіональний ВВП — 3 трлн юанів, близький до рівня м. *Пекіна* (2018). А. є одним з основних с.-г. районів Китаю, тривалий час провінція була власне аграрною. Вирощують переважно зернові (рис, пшеницю, ячмінь), сою, тютюн, бавовну. Розвинені також овочівництво, свиноварство, риборозведення у водосховищах і ставках. У вел. містах провінції стрімко розвивається сфера послуг — роздрібна торгівля, громад. харчування, побутове обслуговування нас., телекомунікації. Активно споруджуються нові ТРЦ, кінотеатри, спортивні споруди. М. Бочжоу — визнаний центр традиційної кит. медицини, де виробляється майже 70 % усіх лікарських та профілактичних засобів для альтерна-

тивної медицини в Китаї. Туризм переважно внутрішній. В А. розвинена мережа автошляхів і залізниць. Швидкісні залізниці з'єднують адм. центр провінції з містами Пекіном, Шанхаєм, Фучжоу тощо. Судноплавство по р. Янцзи має велике значення для перевезення вугілля та ін. вантажів. Найб. річкові порти — Аньцин та Уху. Є декілька аеропортів, зокрема діє між-нар. аеропорт Хефей Сіньцзяо (11 млн пасажирів, 2017).

НАУКА, ОСВІТА, КУЛЬТУРА. Упродовж 1990–2010 у провінції зросла кількість шкіл, закладів середньої та вищої освіти. На 2017 діють понад 2 800 серед. шкіл та 100 коледжів і унів.-тів. Серед закладів вищої освіти — Аньхойський

Аньхой. Храм Мінцзяо

мед. ун-т (засн. 1926), Аньхойський ун-т (1928), Науково-технол. ун-т Китаю (1958; усі — у м. Хефей), Аньхойський пед. ун-т (1928; м. Уху), Аньхойський фін.-екон. ун-т (1959; м. Бенбу) тощо. Від 1990-х активно розвивається наука, насамперед фізика. У м. Хефей діють Ін-т фіз. наук АН Китаю (2001), Центр дослідження синхротронного випромінювання (1984), Нац. обчисл. центр (1995). На 2017 у провінції діють понад 170 музеїв і 120 публ. б-к. Археологічні знахідки з різних районів провінції зберігаються в Музеї провінції А. (1956). Пд. А. є батьківщиною Хуейської опери, одного з різновидів традиц. кит. опери. 2010 відкрито Вел. театр у м. Хефей (на 1 500 глядачів). Одна з найдавніших пам'яток архітектури провінції — храм Мінцзяо (орієнтовно 6 ст.) у м. Хефей, що вважається одним із найдавніших буддистських храмів у світі. Руїни давнього міста епохи Мін збереглися в повіті Феньян, пагода Чженьфен заввишки 72 м (1570) — у м. Аньцині. СПОРТ. У провінції збудовано низку сучас. багатофункціональних стадіонів. Зокрема, у м. Хефей розташ. Олімпійський спорт. центр на 60 тис. місць, у м. Аньцині — спорт. центр на 40 тис. місць.

Лит.: The Oxford Companion to the Economics of China / Ed. by S. Fan, R. Kanbur, S. Wei et al. Oxford, 2014; China Statistical Yearbook 2017. Beijing, 2017; China Statistical Yearbook 2018. Beijing, 2018; China Statistical Yearbook 2019. Beijing, 2018.

Аньшань (кит. 鞍山市) — місто в Китаї, провінції Ляонін. Розташ. на Пн. Сх. країни біля пдніжжя хребта Цяньшань, що є відгалуженням Чанбайшанського плоскогір'я. За часів імперії

Мін на тер. сучас. міста було збудовано поштову станцію, яка отримала назву А. Дослівний переклад назви — «сідлова гора» — пов'язаний із горою, що розташ. неподалік і за формою нагадує сідло. Дещо згодом поблизу станції почали робітники, які добували тут залізо (див. *Залізо самородне*). 1379 А. сформовано в повноцінне місто та військ. укріплення. 1900 під час Ітутанського (Боксерського) повстання значна його частина була спалена. На поч. 20 ст. у цьому р-ні виявили поклади залізної руди, що прискорило буд-во Південно-Маньчжурської залізниці через А. і сприяло зародженню металург. пром.-сті. Виробництво чавуну та сталі у вел. обсягах почалося 1935–1937, коли під контролем Маньчжурської держави (Маньчжоу-Го) було створено «Корпорацію важкої промисловості». Чавун та сталь експортувалися до Японії, що сприяло стрімкому розвитку міста. Під час Другої світової війни А. зазнав значних руйнувань. 1951–1957 місто почало розбудовуватися. Тоді ж, за тех. допомоги СРСР, був повністю реконструйований металург. комбінат. 1960 він давав 40 % заг. обсягу виплавки чавуну і сталі в Китаї. Заг. кількість нас. — 1,5 млн осіб (2010, перепис). Склад населення за етнічними групами (рік, перепис): китайці (понад 80 %), маньчжури (10 %) тощо. Природний рух нас. додатний, переважно за рахунок внутр. міграцій. Клімат — помірний мусонний. Зима холодна, суха, середньодобова температура січня — $-10,2^{\circ}\text{C}$. Затяжна прохолодна весна змінюється спекотним і вологим літом. Середньодобова т-ра липня — $+25^{\circ}\text{C}$. У липні — серпні — період мусонних дощів, під час яких випадає 350–360 мм опадів, часті зливи, у горах — паводки. Річна сума опадів — 800 мм. А. — важливий пром. центр Китаю, відомий як «сталеве місто». Вел. гірничо-збагачувальні комбінати (ГЗК) оточують А. у вигляді півкола. Найбільшими є Цяньшанський, Аньшанський, Датунський, Хейчанжуанський ГЗК. Поблизу останнього споруджене водосховище Вейкань — вел. звалище, куди скидають відходи збагачення руди залізної. На ГЗК відкритим способом розробляють поклади т. з. аньшанського типу —

Аньшань

архейські вулканогенно-осадові породи (див. *Архейська група порід*), що містять магнетитові кварцити. Аньшанський металург. комбінат

розміщений уздовж залізниці А. — Ляоянг майже на 20 км. Він виробляє чавун, сталь різних типів, труби, феросплави. Комбінат належить корпорації «Анстіл» («Ansteel»), одного з найб. у світі виробників *ванадію*. Ін. вел. підприємства А. — з-ди з вир-ва гірничого устаткування, хім. машинобудування, комбінат із вир-ва синтетичних *барвників* і *пігментів*, підприємства індустрії буд. матеріалів. Неповдалі міста — родовище мінер. вод. Води термальні (до +72 °С), збагачені натрієм, ферумом, марганцем, йодом, в окремих свердловинах слаборадіоактивні. Є також лікувальні грязі з т-рою до +45 °С. Створено санаторій на 1 300 місць, де лікують захворювання опорно-рухової та нервової систем, шкіри. А. — вел. залізничний вузол. Залізницею доставляють вугілля на металург. комбінат, а в ін. р-ни Китаю відвантажують залізничний концентрат, сталь, прокат, машини. А. має налагоджені пасажирські залізничні сполучення з багатьма містами країни. Новий вокзал «А.-Західний» приймає швидкісні пасажирські потяги, що курсують за лініями Пекін — Харбін та Харбін — Дальянь. Є аеропорт Тен'ао — кількість пасажирських авіарейсів незначна. У місті понад 200 шкіл. Серед ЗВО: Ун-т науки і технологій провінції Ляонін, Аньшанський пед. ун-т. Пром. р-ни А. розташ. переважно у зх. частині міста, житлові — у центр., пд.-зх. та сх. У сх. частині міста розташ. вел. парк «219» — масив зелених насаджень зі штучними водоймами, атракціонами та буддійським храмом, де 1995 була встановлена гігантська (260 т, 8 м заввишки) статуя Будди, вирізана з цілого масиву нефриту — «Сад нефритового Будди». На схилах гір неподалік міста розташ. понад 40 монастирів і храмів.

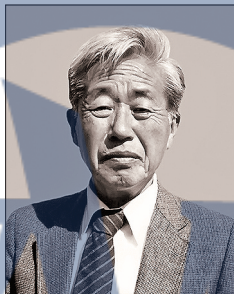
Лит.: The Lost City of Anshan // Science News. 1973. № 103 (14); Waters M. Ancient Persia: A Concise History of the Achaemenid Empire, 550–330 BCE. New York, 2014.

Аньюм [португ. (бразил.) *ainhum* — тріщина, з мови *йоруба* — пиляти, різати], спонтанний дактилоліз — патологічний стан, що призводить до циркулярного ущільнення м'яких тканин в основі пальців та з часом — до спонтанної *ампутації*. Часто буває двостороннім, вражаються усі пальці стопи. Серед хворих на А. — переважно пацієнти негроїд. раси з троп. і субтроп. країн. Частота враження — 0,015–2 % заг. *популяції*. Найчастіше хворіють люди віком 20–50 р. Удвічі частіше А. реєструють у чоловіків. Є спадкова схильність. На сьогодні етіологія захворювання не встановлена. До спонтанної ампутації найчастіше призводить травма, що може бути спричинена ходьбою босоніж у тропіках. Клінічно А. виражена трьома симптомами: концентричне звуження м'яких тканин в основі пальця, булавоподібне потовщення пальця та стоншення чи *лізис* кісток фаланг пальців. Виділяють 4 стадії: а) утворюється борозна в основі пальця; б) виникає булавоподіб. потовщення пальця; в) до процесу долучається кісткова тканина; г) спонтанна ампутація пальця. Лікування А., що дає змогу зупинити прогресування захворювання та запобігти ампутації, відсутнє. На 1-й та 2-й стадії можливе хірургічне втручання, що полягає у проведенні Z-пластики зони фіброзування та зменшує вираженість больов. синдрому. При 3-й стадії здійснюється ампутація. З огляду на розповсюдженість захворювання в троп. країнах, важливо запобігати вторин. інфекції. Рекомен-

довано носити взуття, що сприяє профілактиці травмування пальців стопи та знижує частоту захворювання.

Лит.: Mallory S. An Illustrated Dictionary of Dermatologic Syndromes. 2nd ed. New York, 2006; Jemmett T., Foster A. Edmonds M. An Unusual Cause of Ulceration: Ainhum (Dactylolysis Spontanea) // International Wound Journal. 2007. Vol. 4. Is. 3; Bassetto F., Tiengo C., Sferazz R. et al. Vohwinkel Syndrome: Treatment of Pseudo-Ainhum // International Journal of Dermatology. 2010 № 49 (1).

А. М. Рубленко

Аокі Хітоші

Аокі, Хітоші (яп. 青木ひとし; 01.06.1930, м. Токіо, Японія) — геолог, іноз. член НАН України (з 1997), заслуж. професор РАН (з 1999). Закінчив ун-т Шіншуу в м. Мацумото (1953). У 1961 захистив докт. дис. «Регіональний метаморфізм і гранітизація в районі Йорідані — Отані пн.-зх. метаморфічного регіону Хіда». З 1966 — професор ун-ту Токай (м. Токіо), у 1988–1996 — також директор Музею природничої історії цього ун-ту. Наук. праці в галузі *петрології*, вулканології, руд. родовищ, *геології моря*. Разом з укр. вченими Є. Шнюковим та Є. Кулішем виконав низку досліджень з мор. геології та *геохімії* Мангану, неодноразово відвідував Україну для участі в наук. заходах: відзначенні 125-річ. ювілею В. Вернадського (1988), ювіл. сесії НАН України (1998), виступав з наук. доповідями в Ін-ті геол. наук НАН України, на Заг. зборах Від-ня наук про Землю НАН України тощо.

Пр.: Ученые — мои коллеги и друзья. Российская АН и НАН Украины: ученые-специалисты по литосфере. Токио, 1999; Российская АН и НАН Украины: ученые по литосфере и естественно-исторические музеи. Токио, 2000.

Лит.: Кулиш Е. А. Вклад в сотрудничество ученых России, Украины и Японии, изучающих литосферу // Геофиз. журн. 1999. Т. 21. № 4.

В. М. Палій

Аоминь. Прапор

Аоминь. Герб

Аоминь (кит. 澳門, пінйнь *Àomén*), Макао (кит. 馬交, пінйнь *Mǎjiāo*) — спеціальний адміністративний район Китаю, колишня колонія Португалії.

ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ. Розташ. на Сх. країни, на узбережжі *Південно-Китайського моря*, у пд. частині Дельти Перлинної річки (р. Чжуцзян). Включає п-ів Аоминь, та острівну тер. — кол. о-ви Тайпа та Колоан, з'єднані штучно намитим масивом Котай (2005). У пн. частині річки, на відстані бл. 60 км від А., розташ. *Гонконг*. Заг. тер. на 2019 — 32,9 км², о. Тайпа — 7,9 км², о. Колоан — 7,6 км².

АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПОДІЛ ТА УСТРІЙ. А. як спец. адм. район має широку автономію, законодавчі, виконавчі та судові повноваження. Уряд Китаю офіційно делегує частину функцій, відповідно, Законодавчій асамблеї Макао, Викон. раді Адміністрації Макао, судам першої інстанції та Суду останньої інстанції Макао. Законодавча асамблея Макао, що складається на 2019 із 33 членів, приймає закони й підзаконні акти, що діють на тер. А., затверджує бюджет тощо. Адм.-тер. поділ А. — 7 муніципальних округів (фрегезій).

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА. А. вважається першим европ. поселенням на Дал. Сході. 1513 в Дельту Перлинної річки увійшов перший португальський корабель. 1557 португальці заснували в Макао на правах оренди факторію, через яку

здійснювали торгівлю з Китаєм і Японією. Окрім комерсантів, туди прибували місіонери-єзуїти. 17–18 ст. вважаються періодом процвітання А. Споруджено низку будинків у європ. та кит. стилях, собор Святого Павла (збудовано 1602–1640) тощо. 1849 португальці перестали платити ренту Китаю та проголосили Макао своїм володінням. Згодом Португалія завоювала та приєднала довколишні о-ви. 1887 підписано Пекінський договір, за яким Китай визнав владу Португалії над Макао. У 1930–1940-ті А. був нейтральною тер., притулком для біженців-китайців і європейців. Відповідно, у р-ні зростає частка кит. населення. 1943–1945 контроль над тер. фактично належав Японії. 1951 році Португалія офіційно надала Макао статус заморської провінції. Китайська влада неодноразово вимагала від Португалії повернути А. Під час *Револуції культурної* Китай припинив постачання води Макао, загострилося протистояння між кит. та португальською громадами. 1979 між Китаєм і Португалією встановлено дипломатичні відносини, 1987 вони підписали спільну декларацію. Згідно з нею, А. став спец. адм. районом Китаю від 20.12.1999. Китай зобов'язався реалізувати політику «одна країна — дві системи», за яким Макао має зберігати автономію в усіх питаннях, окрім оборони й зовн. справ, упродовж 50 р.

ПРИРОДА. Рельєф півострівної частини А. пагорбистий, островної — низовинний, сплюснений. Найвища точка — пагорб Альто-де-Колоане (172 м над рів. м.) на о. Колоан. Водопостачання здійснюється, зокрема, з притоки р. Чжуцзян — Сицзяну. Спостерігається гострий дефіцит земельних ресурсів, уся тер. переважно забудована. Клімат субтроп., морський. Серед. т-ра липня — +27,8 °С, січня — +13,8 °С. Середньорічна кількість опадів — бл. 2 100 мм. У мусонний період (червень — вересень) — понад 50 % річної норми. Періодично (найчастіше в серпні — жовтні) на А. обрушуються потужні тайфуни, що формуються над акваторією Тихого ок.

НАСЕЛЕННЯ. Заг. кількість нас. — 667,4 тис. осіб, густота — 20 осіб/км² (2018, оцінка). Нац. структура (2016, перепис): китайці (88,4 %), пор-

Аоминь. Собор Св. Павла

тугальці (1,4 %), філіппінці (4,6 %), в'єтнамці (2,4%) та ін. Домінує кантонський діалект (80,1 %). За віковими групами (2018, оцінка): до 15 років — 13 %, 15–64 роки — 76 %, 65 років і більше — 11 %. За статевими групами: жінки (53 %), чоловіки (47 %). Населення зростає переважно за рахунок міграції. Народжуваність зменшується, на 2018 природний приріст — 5,9 ‰. Рівень урбанізації — 100 %.

ГОСПОДАРСТВО. Обсяг ВВП А. — 54,5 млрд доларів США (2019, оцінка). А. має власну грошову одиницю — *патаку*; курс прив'язаний до гонконгського долара. Пром-сть (вир-во електроніки, іграшок, одягу й взуття), яка 1985 забезпечувала 35 % ВВП А., 2019 становила 6,3 % ВВП. Провідна сфера економіки — неви-

Аоминь

робнича. А. є одним із найб. у світі центрів грального бізнесу. В індустрію казино залучено вел. обсяг іноз. інвестицій. Валовий дохід від ігор становив бл. 38 млрд доларів США (2018, оцінка). Понад 90 % відвідувачів казино — китаїці (у материковому Китаї гральний бізнес заборонено). Макао є відомою *офіційною зоною* в Сх. Азії. Цьому сприяє ліберальна податкова система. На 2018 діють 29 комерційних банків. Наявні філії багатьох кит., гонконгських і міжнар. банків. Працюють «Промислово-комерційний банк Китаю», «Тай Фунг банк» та ін. Розвинений туризм. 2016 Макао відвідало 30,9 млн осіб, 15,7 млн осіб перебувало тут понад добу. Міжнар. аеропорт Макао розташ. на о. Тайпа. Злітно-посадкова смуга збудована в морі, на насипному ґрунті. Кількість пасажирів на 2019 — 9,6 млн осіб. А. з'єднаний з ін. регіонами Китаю автошляхами. 2018 відкритий один із найдовших у світі мостових переходів Гонконг — Чжухай — Макао (заг. довжина — 55 км). Комплекс включає основний міст 22,9 км завдовжки через естуарій Перлиної річки, а також підводний тунель довжиною 6,7 км. Мор. порт Макао має пасажирський, вантажний, контейнерний термінали. Є поромне сполучення. Міський транспорт представлений автобусами. Наприк. 2019 почала працювати перша лінія швидкісного т. з. легкого метро.

НАУКА, ОСВІТА, КУЛЬТУРА. Шкільна освіта обов'язкова після 5 років. Школи мають автономію у виборі навчальної програми. На 2018 діють 77 серед. шкіл, з них 67 — приватні. Єдиний класичний ЗВО — Ун-т Макао (засн. 1981), у якому навчаються понад 10 тис. студентів та аспірантів. Діють також Політехнічний ін-т Макао (1991), Ун-т св. Йосифа (1996) тощо. Функціонують Науковий центр Макао (2009), 78 б-к і читальних залів. Старовинні будівлі іст. центру півострова нал. жать до *всесвітньої спадщини ЮНЕСКО* (2005). У Макао тривалий час проживали разом представники різних націй, які сформували багатокультурну ідентичність району. Поеднання європ. і кит. традицій простежуються в традиціях, побуті, а також в архіт. пам'ятках 17–19 ст. Серед них — собор Св. Павла (частково зруйнований), Святий будинок милосердя (1569), театр Педро V (1860), громадська б-ка (1895) тощо. Збереглася фортеця Гуя (1622), біля якої розташ. капела (так само) та найстаріший у Китаї маяк (1865). Ін. фортеця — Фортеза-ду-Монте (побудована 1617–1626) — у напівзруйнованому стані. Діють музей Макао (1998), музей Гран-прі Макао (1993), аграрний (1997), худ. (1999) музеї тощо. Парк імені Л. де Камоенса є одним із найбільших (пл. — бл. 2 га) і найстаріших у Макао (від 18 ст.), на його тер. також розташ. грот (1835).

СПОРТ. Макао має власний спорт. олімпійський комітет, участі в *Олімпійських іграх* на 2020 не брав. Гол. щорічна спорт. подія — перегони Гран-прі Макао (мото- та автоперегони, є етап «Формула-3»). Ін. відомі щорічні змагання — Відкритий чемпіонат Макао з *бадмінтону*, Відкритий турнір Макао з *гольфу*. 2007 в А. проведено Азійські ігри в приміщеннях, що включали змагання з багатьох неолімпійських видів спорту.

Лит.: Macao — Cultural Interaction and Literary Representations / Ed. by K. Wong. London, 2017; UNWTO Tourism Highlights: 2017 Edition. [W. p.], 2017.

С. А. Лісовський

Аонікс (*Aonyx*) — рід хижих *ссавців* род. *Куницевих* (Mustelidae). Рід належить до підродино видрових (*Lutrinae*) у складі якої 3 види: А. азійський (*A. cinereus*), А. африканський (*A. capensis*), А. конголезький (*A. congicus*). Довжина тіла А. афр. й конголез. 76–97 см, хвоста 40–59 см, маса 10–25 кг; А. азійського відповідно: 40–64 см; 24–31 см; 2,7–5,5 кг. Загальне забарвлення коричневе, з блідішими нижн. частинами й, різною

Аонікс

мірою, білими чи кремов. грудьми, горлом, мордочкою. Край вуха білуватий (*A. capensis*, *A. cinereus*) або зовсім білий (*A. congicus*). Кіртів немає або вони сильно редуковані. Лапи лише частк. перетинчасті. Активність може бути переважно денною (*A. cinereus*), присмерк. (*A. capensis*) чи нічною (*A. congicus*). Спосіб життя переважно самотній (*A. capensis*, *A. congicus*) чи соціальний (*A. cinereus*). А. використовують свої спритні передні лапи, щоб знайти здобич у бруді чи під камінням. Поживою є *краби, молюски, риби, жаби* та інші дрібні *хребетні й безхребетні*. Вагітність самиць А. азійського й А. афр. становить прибл. 60 днів; у виводку найчастіше 1–3 дитинчат; тривалість життя у неволі — до 15–16 р. А. азійський поширений у Азії від Індії до Пд. Китаю, Філіппін і на Пд. до Сінгапуру. Інші 2 види поширені південніше від Сахари, за винятком пустель. А. населяють прісновод. *екосистеми* від дощових лісів до напівпустель, а також морське узбережжя за умови, що є доступ до прісної води. Усі види А. перебувають під загрозою зникнення і включені до списків *Міжнародного союзу охорони природи*. Гол. причинами зменшення чисельності є руйнування середовища існування, скорочення біомаси здобичі; для афр. видів — полювання задля м'яса чи використання в лікув. цілях; знищення тварин як шкідників. А. азійський і А. африканський утримують ся також як домашні тварини.

Лит.: Nowak R. M., Walker E. P. Walker's Mammals of the World : in 2 vol. Baltimore, 1999. Vol. 1; Larivière S. Aonyx congicus // Mammalian species. 2001. № 650; Moretti B., Al-Sheikhly O., Guerrini M. et al. Phylogeography of the Smooth-coated Otter (*Lutrogale perspicillata*): Distinct Evolutionary Lineages and Hybridization with the Asian Small-clawed Otter (*Aonyx cinereus*) // Scientific Reports. 2017. № 7 (41611).

С. В. Харчук

Аора́кі, гора Кука (англ. Aoraki, Mount Cook) — гора, найвища точка *Нової Зеландії*. Розташ. у новозеландських Пд. Альпах, у зх. частині о. Південний. Висота гори за різними даними: 3 724 м (2018), 3 754 м (1994), 3 764 м (1990). Відмінність зумовлена масштабними обвалами льоду й підстилаючих гір. порід, що періодично трапляються на вершині. А. розташ. у зоні постійного впливу океанічних пов. мас. Середньорічна кількість опадів на схилах А. — 4 800 мм, в

Вид на Аоракі

деякі роки — до 6 000 мм. Часті інтенсивні дощі та снігопади, штормові вітри. З різних боків А. обмежена льодовиками, що швидко рухаються і в такий спосіб спричиняють льодопади. Навкруги вершини розташовані льодовики Хукер, Лінда та Фокс, за кілька кілометрів, зі сх. боку — великий, розгалужений долинний льодовик Тасмана (довж. — 23 км, пл. — 100–120 км²). Біля його краю сформувалося моренне озеро, на поверхні якого плавають брили льоду, що відкололися від самого льодовика. Попри невелику для альпіністів висоту, через часті обвали льоду А. вважається складною і небезпечною для сходжень горою. 1894 її вперше підкорила група новозеландських альпіністів — Дж. Кларк, Т. Файф і Дж. Греєм. 1939 та у 1948–1949 тут тренувався Е. Гілларі (1919–2008; Нова Зеландія) — один із 3-х альпіністів групи, яка вперше підкорила г. Єверест (*Джомолунгма*) в 1953. А. є частиною однойм. Нац. парку (англ. Aoraki / Mount Cook National Park). Англ. назву — г. Кука — отримала 1851 на честь мореплавця Дж. Кука.

Лит.: Purdie H., Mackintosh A., Lawson W. et al. Interannual Variability in net Accumulation on Tasman Glacier and its Relationship with Climate // Global and Planetary Change. 2011. Vol. 77 (3–4); Aoraki/Mount Cook National Park Management Plan. Wellington, 2018.

Аорист (грец. ἀορίστος — букв. невизначений, невідмежований, безстроковий) — у давніх слов'ян. мовах видо-часова форма дієслова, яка означала нетривалу або разову дію, що виявляла себе до моменту мовлення (мин. час), і в момент мовлення уже не була актуальною. Залежно від свого походження А. змінювався за двома парадигмами. У праслов'янській мові збереглися форми тематичного кореневого і сигматичного (із суфіксом *-s-, який відповідно до закону Педерсена ще у праслов'ян. період перейшов у *-х-, що у відповідних фонет. умовах після розпаду праслов. мови перейшов у -ш-) А. Особові форми обох мали багато спільного, пор.:

Тематичний кореневий аорист

	Однина	Множина	Двоїна
1 ос.	могъ	могомь	моговъ
2 ос.	може	можете	можета
3 ос.	може	могъ	можете

Сигматичний аорист

	Однина	Множина	Двоїна
1 ос.	знахъ	знахомь	знаховъ
2 ос.	зна	знасте	знаста
3 ос.	зна	знаша	знаста

У дієсловах із коренем на приголосний у праслов'ян. мові замість суфікса -хъ- у сигмат. А. частіше виступає суфікс -охъ-. Так утворився новий сигмат. А.

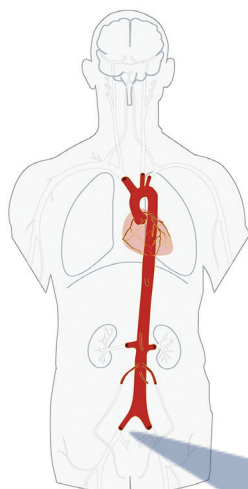
	Однина	Множина	Двоїна
1 ос.	несохъ	несохомь	несоховъ
2 ос.	несе	несосте	несоста
3 ос.	несе	несоша	несоста

У давньоруській мові від дієслів із основою або коренем на голосний утворювалися форми старого А. (сътворихъ, видѣхъ), а від дієслів із основою на приголосний — форми нового А. (рѣкохъ, несохъ, идохъ). До традиц. закінчень у 3-й ос. одн. і множ. могло ще додаватися закінчення -тъ: несеть, сътворить, несошатъ, створишатъ. У мові укр. грамот 14–15 ст. форми А. майже не вживалися. Протягом наступних століть їх інколи використовували як літ. прийом. У новій укр. літ. мові А. вживається для стилізації під давню мову, напр., у поемі Т. Шевченка «Царі» (1848, 1857):

Владимир князь перед народом
Убив старого Рогволода,
Потя народ, княжну поя,
Отиде в волості своя

В. М. Русанівський

Аорси (грец. Ἀορσοί; лат. Aorsi) — сарматське плем'я (див. *Сармати*) або племінне об'єднання, що населяло тер. від Пд. Уралу до Ниж. Поволжя й Азовського моря. З А. ототожнюються сарматські пам'ятки цих регіонів 2 ст. до н. е. — сер. 1 ст. н. е. За відомостями Страбона, А. мешкали у степах Пн. Прикаспію («верхні А.») та вздовж течії р. Дону. Частина з них була кочівниками, частина займалася землеробством. А. контролювали торговельні шляхи, що проходили через Кавказ і Середню Азію. А. брали активну участь у військ.-політ. подіях в Причорномор. регіоні, зокрема в династичних конфліктах у Боспорському царстві в сер. 1 ст. до н. е. та сер. 1 ст. н. е. У 2 пол. 1 ст. н. е. частина А. із Подоння-Повол-

Аорта

жя зайняли степи між річками *Дніпром* та *Дністром*. Деякі джерела дають підстави вважати, що в ті часи в Пн.-зх. Причорномор'ї утворилося міцне військ.-політ. угруповання — *Аорсія*. У 2 ст. н. е. А. увійшли до аланського об'єднання (див. *Алани*), у пізніших джерелах не згадуються.

Лит.: Шилов В. П. Аорсы (историко-археологический очерк) // История и культура сарматов. Саратов, 1983; Смирнов К. Сарматы и утверждение их политического господства в Скифии. Москва, 1984; Скрипкин А. Азиатская Сарматия: проблемы хронологии и её исторический аспект. Саратов, 1990; Симоненко А., Лобай Б. Сарматы Северо-Западного Причерноморья в I в. н. э. (погребения знати у с. Пороги). Киев, 1991; Кузнецов В. Очерки истории алан. Владикавказ, 1992; Скрипкин А. Янцай, аорсы, аланы // Вестник Волгоградского гос. ун-та. Сер. 4: Ист. Регионовед. Междунар. отношения. 2018. Т. 23. № 3.

О. П. Гончаров

А́орта (грец. *ἀορτή*, від *ἀείρω* — підіймати, подавати) — головна кровоносна судина тіла. Серед *безхребетних* А. є у *молосків*, *членистоногих* і деяких *червів*. У *риб*, які мають дві А., кров від серця надходить по черевній А. до *зябер*, звідки по спинній А. та її відгалуженнях розходить по всьому тілу. Наземні *хребетні* мають одну А. В *амфібій* (див. *Земноводні*) від єдиного шлуночка серця відходить *артеріальний конус*, а від

нього — 1 (у безхвостих) або 2 (у хвостатих) пари аортальних дуг, які сходяться, утворюючи спинну А. У *птахів* і *рептилій* (див. *Плазуни*) в *онтогенезі* зберігається лише права дуга А., у *ссавців* та *амфібій* — лише ліва. А. розгалужується й утворює *артерії*, що постачають кров'ю всі органи тіла, крім легень. У *птахів* і *ссавців* А. — гол. артерія великого кола кровообігу, постачає артеріальною кров'ю всі органи. У *ссавців* А. починається від лівого шлуночка серця, на виході із серця розширюється. Тут А. має 3 клапани, що перешкоджають поверненню до серця виштовхнутої крові. Від серця А. підіймається вгору (висхідна А.), після чого загинається дугоподібно назад (дуга А.) і на рівні 4-го грудного хребця переходить у низхідну А. (грудна, а нижче діафрагми — черевна А.). На рівні 4–5-го поперекових хребців низхідна А. розділяється на праву та ліву загальні клубові артерії, які переходять у стегнові. Від дуги А. відходять безіменна, ліва загальна сонна та ліва підключична артерії; від грудної А. — міжреберні та ін. артерії; від черевної А. — черевна, брижові та ін. артерії.

Лит.: Свиридов О. І. Анатомія людини / За ред. І. І. Бобрика. Київ, 2000; Роубак Дж. Анатомия человека 360°. Иллюстрированный атлас / Пер. с англ. Москва, 2016; Голловацький А. С., Черкасов В. Г., Сапін М. Р. та ін. Анатомія людини : у 3 т. 7-ме вид., доопрац. Вінниця, 2019. Т. 2.

Онлайн версія на порталі
<https://vue.gov.ua>

Перелік основних скорочень у текстах

а. о. — автономна область (з назвою)	б-ка — бібліотека	ген.-губ. — генерал-губернатор
а. окр. — автономний округ (з назвою)	бл. — близько	генет. — генетичний
абс. — абсолютний	Бл. Схід — Близький Схід	геом. — геометричний
абстр. — абстрактний	бл.-сх. — близькосхідний	геофіз. — геофізичний
авіац. — авіаційний	болг. — болгарський	ГЕС — гідроелектростанція
авт. — автономний	бот. — ботанічний	гіст. — гістологічний
автобіогр. — автобіографія	брит. — британський	ГМО — генетично модифіковані організми
автом. — автомобільний	буд. — будівельний	гол. — головний
агр. — аграрний	буд-во — будівництво	госп. — господарський
адм. — адміністративний	будд. — буддійський	госп-во — господарство
адм. — адмірал (з прізвищем)	букв. — буквально	грец. — грецький
адм. ц. — адміністративний центр	бурж. — буржуазний	грн — гривня
адм.-госп. — адміністративно-господарський	бух. — бухгалтерський	гр-нин — громадянин
адм.-тер. — адміністративно-територіальний	бюдж. — бюджетний	громад. — громадський
АДФ — аденозиндифосфорна кислота	в. о. — виконувач(ка) обов'язків	громадян. — громадянський
АЕС — атомна електростанція	ВВП — валовий внутрішній продукт	губ. — губернія (з назвою)
акад. — академік (з прізвищем)	вел. — великий	густ. — густина
акц. — акціонерний	верх. — верхній	Дал. Схід — Далекий Схід
алгебр. — алгебраїчний	верш. — вершина (з назвою)	д-ва — держава
алф. — алфавітний	вет. — ветеринарний	дем. — демократичний
альб. — альбом	вет.-сан. — ветеринарно-санітарний	деп. — департамент
альм. — альманах	вжив. — вживається	держ. — державний
алюм. — алюмінієвий	взут. — взуттєвий	Дж. — джерело (у бібліографії)
амер. — американський	вид. — виданий, видання, видавець (з прізвищем)	д-зія — дивізія
АМФ — аденозинмонофосфорна кислота	вид-во — видавництво	див. — дивіться
АН — Академія наук	визв. — визвольний	дис. — дисертація
англ. — англійський	вип. — випуск (з цифрою)	дит. — дитячий
антол. — антологія	вир-во — виробництво	діагр. — діаграма
антроп. — антропологічний	ВІА — вокально-інструментальний ансамбль	діам. — діаметр
АПК — агропромисловий комплекс	від-ня — відділення	дніпров. — дніпровський
АПК — Арбітражний процесуальний кодекс	відп. — відповідальний	дніпроп. — дніпропетровський
АР — автономна республіка	військ. — військовий	ДНК — дезоксирибонуклеїнова кислота
араб. — арабський	ВІЛ — вірус імунodefіциту людини	довж. — довжина
арк. — аркуш	вінниц. — вінницький	додатк. — додатковий
артилер. — артилерійський	вірм. — вірменський	дол. — долар
арх. — архіпелаг (з назвою)	вітчизн. — вітчизняний	дол. — долина (з назвою)
арх. — архітектор (з прізвищем)	ВК — Водний кодекс	донец. — донецький
археол. — археологічний	вкл. — включно	дослід. — дослідний
архів. — архівний	влад. — властивий	дослідн. — дослідницький
архім. — архімандрит (з ім'ям)	ВМС — військово-морські сили	доц. — доцент (з прізвищем)
архіт. — архітектурний	ВМФ — військово-морський флот	друк. — друкарський, друкований, друкарня
астр. — астрономічний	вмц — великомучениця (з ім'ям)	ДСТУ — Державний стандарт України
АСУ — автоматична система управління	вмч — великомученик (з ім'ям)	ДТП — дорожньо-транспортна пригода
АТ — акціонерне товариство	ВНД — вища нервова діяльність	ДЮСШ — дитячо-юнацька спортивна школа
АТ — артеріальний тиск	ВНП — валовий національний продукт	екон. — економічний
ат. — атол (з назвою)	внутр. — внутрішній	експерим. — експериментальний
ат. м. — атомна маса	ВО — виробниче об'єднання	електр. — електричний
ат. н. — атомний номер	военком — военний комісар	електрон. — електронний
атм. — атмосферний	волин. — волинський	електротех. — електротехнічний
АТФ — аденозинтрифосфорна кислота	ВООЗ — Всесвітня організація охорони здоров'я	енерг. — енергетичний
афр. — африканський	ВПС — військово-повітряні сили	ЕОМ — електронна обчислювальна машина
БАД — біологічно активна добавка	ВР — Верховна Рада	ЕРС — електрорушійна сила
бакт. — бактеріальний	ВРХ — велика рогата худоба	естр. — естрадний
балт. — балтійський	ВС — Верховний суд	евр. — єврейський
БАР — біологічно активна речовина	вул. — вулиця	європ. — європейський
БАС — біологічно активна сполука	ВФП — Всесвітня федерація профспілок	єгипет. — єгипетський
бас. — басейн	г. — гора (з назвою)	ЄЕС — Європейське Економічне Співтовариство
бельг. — бельгійський	га — гектар	еп. — єпископ (з ім'ям)
бібл. — біблійний	ГА ООН — Генеральна Асамблея ООН	ЕС — Європейський Союз
біол. — біологічний	газ. — газета (з назвою)	
біохім. — біохімічний	ген. — генерал (з прізвищем), генеральний	

жарг. — жаргонний
житл. — житловий
житом. — житомирський
жін. — жіночий
ЖК — Житловий кодекс
журн. — журнал (з назвою)
зав. — завідувач (ка)
заг. — загальний
закарп. — закарпатський
зак-во — законодавство
закл. — заклад
закорд. — закордонний
запоріз. — запорізький
запороз. — запорозький
заруб. — зарубіжний
засл. — заслужений
засл. діяч н. і т. — заслужений діяч науки і техніки
засн. — заснований, засновано
заст. — застарілий
заст. — заступник
зат. — затока
зб. — збірник, збірка, збірний (про назву)
ЗВО — заклад вищої освіти
з-д — завод
зібр. — зібрання
ЗК — Земельний кодекс
ЗМІ — засоби масової інформації
зовн. — зовнішній
ЗУНР — Західноукраїнська Народна Республіка
Зх. — захід
зх. — західний
зх. д. — західна довгота
з-ця — залізниця
івано-франків. — івано-франківський
іл. — ілюстрація
ім. — імені
імп. — імператор (з ім'ям)
ін. — інший, інша, інше
інвест. — інвестиційний
інж. — інженер (з прізвищем), інженерний
іноз. — іноземний
інструм. — інструментальний
ін-т — інститут
Інтерпол — Міжнародна організація кримінальної поліції
інформ. — інформаційний
іРНК — інформаційна рибонуклеїнова кислота
ісп. — іспанський
іст. — історичний
італ. — італійський
іхт. — іхтіологічний
ІЮПАК — Міжнародний союз теоретичної та прикладної хімії (англ. International Union of Pure and Applied Chemistry)
кам.-вуг. — кам'яновугільний
канд. — кандидат (у назві наукового ступеня)
катол. — католицький
каф. — кафедра
КВК — Кримінально-виконавчий кодекс
КЗпП — Кодекс законів про працю
київ. — київський
кільк. — кількісний
кін. — кінець (з цифрою)

кіровоград. — кіровоградський
КК — Кримінальний кодекс
ККД — коефіцієнт корисної дії
клімат. — кліматичний
КМ — Кабінет Міністрів
кн. — книга
кн. — князь, княгиня (з ім'ям)
КНДР — Кореїська Народна-Демократична Республіка
КНР — Китайська Народна Республіка
коєф. — коефіцієнт
кож. — кожний
колиш. — колишній
команд. — командувач
комп. — комп'ютерний
кооп. — кооперативний
коп. — копія
косм. — космічний
КПК — Кримінально-процесуальний кодекс
крб — карбованець
крим. — кримський
к-т — комітет
к-та — кислота
кулът. — культурний
лаб. — лабораторія, лабораторний
лаг. — лагуна (з назвою)
лат. — латинський
лим. — лиман (з назвою)
лік. — лікарський
Лит. — література (у бібліографії)
літ. — літературний
ЛК — Лісовий кодекс
лондон. — лондонський
л-ра — література
луган. — луганський
львів. — львівський
м. — місто (з назвою)
м. — море (Балтійське м., але море Лаптевих)
МАГАТЕ — Міжнародне агентство з атомної енергії
майб. — майбутній
макс. — максимальний
мал. — малюнок
матем. — математичний
маш.-буд. — машинобудівний
МБРР — Міжнародний банк реконструкції та розвитку
МВС України — Міністерство внутрішніх справ України
МВФ — Міжнародний валютний фонд
мед. — медичний
метеорол. — метеорологічний
мех. — механічний
МЗС України — Міністерство закордонних справ України
миколаїв. — миколаївський
мист. — мистецький
мист-во — мистецтво
митр. — митрополит (з ім'ям)
міжнар. — міжнародний
мін. — мінімальний
мін-во — міністерство
Міноборони України — Міністерство оборони України
міськ. — міський
МК — Митний кодекс
м-ко — містечко
МКФ — Міжнародний кінофестиваль
млн — мільйон

млрд — мільярд
МО — міжнародна одиниця
МОЗ України — Міністерство охорони здоров'я України
МОК — Міжнародний олімпійський комітет
МОН України — Міністерство освіти і науки України
моногр. — монографія
МОП — Міжнародна організація праці
мор. — морський
моск. — московський
мотомех. — мотомеханізований
мРНК — матрична рибонуклеїнова кислота
муз. — музичний
мусульм. — мусульманський
м'ясо-мол. — м'ясо-молочний
н. е. — нашої ери
н.-д. — науково-дослідний
НАД — нікотинамідаденіндинуклеотид
НАДФ — нікотинамідаденіндинуклеотид фосфат
наз. — називається
найб. — найбільший
найпошир. — найпоширеніший
НАМН — Національна академія медичних наук
НАН України — Національна академія наук України
НАПН — Національна академія педагогічних наук
напр. — наприклад
наприкін. — наприкінці
нар. — народився, народження
нар. — народний
нар. арт. — народний артист
нас. — населення
НАТО — Організація Північноатлантичного пакту
наук. — науковий
наук.-популяр. — науково-популярний
наук.-тех. — науково-технічний
нац. — національний
нач. — начальник
НБУ — Національний банк України
НДІ — науково-дослідний інститут
НДПІ — науково-дослідний і проектний інститут
невід. — невідомо, невідомий
нім. — німецький
НОК — Національний олімпійський комітет
норм. — нормальний
НТШ — Наукове товариство імені Шевченка
о., о-ви — острів, острови (з назвою)
ОАЕ — Об'єднані Арабські Емірати
обл. — область (з назвою), обласний
образотв. — образотворчий
ОБСЕ — Організація з безпеки та співробітництва в Європі
одес. — одеський
одном. — однойменний
оз. — озеро (з назвою)
ок. — океан (з назвою)
окр. — окремих
окр. — округ (з назвою)
ООН — Організація Об'єднаних Націй
оптич. — оптичний
опубл. — опублікований, опубліковано

- орг. — організаційний
 орг-м — організм
 орг-ція — організація
 осн. — основний
 особл. — особливий
 ОУН — Організація українських націоналістів
 офіц. — офіційний
 ПАР — Південно-Африканська Республіка
 ПАРЄ — Парламентська Асамблея Ради Європи
 париз. — паризький
 пд. — південний
 Пд. — південь
 Пд. Зх. — південний захід
 Пд. Сх. — південний схід
 пд. ш. — південна широта
 пд.-зх. — південно-західний
 пд.-сх. — південно-східний
 пед. — педагогічний
 перекл. — переклад, перекладений
 перен. — переносне значення
 п-ів — півострів (з назвою)
 ПК — Повітряний кодекс
 пл. — площа
 Пн. — північ
 пн. — північний
 Пн. Зх. — північний захід
 Пн. Сх. — північний схід
 пн. ш. — північна широта
 пн.-зх. — північно-західний
 пн.-сх. — північно-східний
 пов. — повіт
 повітр. — повітряний
 подат. — податковий
 пол. — половина
 політ. — політичний
 полк. — полковник (з прізвищем)
 полтав. — полтавський
 польськ. — польський
 пом. — помічник
 пор. — порівняйте, порівняно
 португ. — португальський
 пос. — поселення (з назвою)
 пост. — постанова (з назвою)
 пост. — постійний
 поч. — початок, початковий
 ППО — протиповітряна оборона
 Пр. — праці (у бібліографії)
 правосл. — православний
 преп. — преподобний (з ім'ям)
 преф. — префектура (з назвою)
 прибл. — приблизний, приблизно
 прим. — примірник
 прит. — притока
 прізви. — прізвище
 пров. — провінція (з назвою)
 прод. — продовольчий
 пром. — промисловий
 пром-сть — промисловість
 проф. — професор (з прізвищем)
 профес. — професійний
 псевд. — псевдонім
 р. — рік
 р. — річка (з назвою)
 р. т. — років тому
 РА — реакція аглютинації
 рад. — радянський
 РАН — Російська академія наук
 РБ ООН — Рада Безпеки ООН
 ред. — редакція, редактор
 реж. — режисер (з прізвищем)
 реліг. — релігійний
 респ. — республіканський
 РЕ — Рада Європи
 рис. — рисунок
 рів. м. — рівень моря
 рівнен. — рівненський
 різн. — різний
 різном. — різноманітний
 р-н — район (з назвою)
 РНК — рибонуклеїнова кислота
 род. — родина (у біології)
 розм. — розмовний
 розташ. — розташований, розташовано
 рос. — російський
 росл. — рослинний
 рРНК — рибосомальна рибонуклеїнова кислота
 РРФСР — Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка
 РСФРР — Російська Соціалістична Радянська Федеративна Республіка
 РФ — Російська Федерація
 с. — село (з назвою)
 с. — сторінка
 с. г. — сільське господарство
 с.-г. — сільськогосподарський
 с.-петерб. — Санкт-Петербурзький
 самост. — самостійний
 санат.-кур. — санаторно-курортний
 св. — святий (з ім'ям)
 св. — священик (з ім'ям)
 секр. — секретний
 сер. — середина
 серед. — середній
 симф. — симфонічний, симфонія
 синт. — синтетичний
 SKU — Сімейний кодекс України
 скульпт. — скульптурний
 смт. — селище міського типу
 СНД — Співдружність Незалежних Держав
 СНІД — синдром набутого імунodefіциту
 СОТ — Світова організація торгівлі
 соц. — соціальний, соціально-
 соц.-дем. — соціал-демократичний
 спец. — спеціальний
 специф. — специфічний
 спеціаліз. — спеціалізований
 співавт. — співавтор, співавторство
 спорт. — спортивний
 справж. — справжнє
 СРСР — Союз Радянських Соціалістичних Республік
 ст. — стаття
 ст. — століття (з числом)
 ст. — станція (з назвою)
 стан. — станиця (з назвою)
 сум. — сумський
 сусп. — суспільний
 сусп.-політ. — суспільно-політичний
 сусп.-во — суспільство
 сучас. — сучасний
 Сх. — схід
 сх. — східний
 сх. д. — східна довгота
 США — Сполучені Штати Америки
 с-ще — селище
 т, т-ра — температура в °C
 t_{кип.} — температура кипіння в °C
 t_{пл.} — температура плавлення в °C
 т. — том, томи (з цифрою)
 т. з. — так званий
 та ін. — та інші, та інші
 табл. — таблиця
 ТБ — телебачення
 тв. — твір, твори
 т-во — товариство
 теор. — теоретичний
 тер. — територія, територіальний
 терноп. — тернопільський
 ТЕС — теплова електростанція
 тех. — технічний
 ТЕЦ — теплоелектроцентрально
 тис. — тисяча, тисячоліття (з числом)
 ТОВ — товариство з обмеженою відповідальністю
 торг. — торговельний
 трансп. — транспортний
 трлн. — трильйон (з числом)
 тРНК — транспортна рибонуклеїнова кислота
 ТЮГ — театр юного глядача
 укр. — український
 ум. — умовний
 УНР — Українська Народна Республіка
 ун-т — університет
 УПА — Українська повстанська армія
 упоряд. — упорядник
 УРСР — Українська Радянська Соціалістична Республіка
 УСРР — Українська Соціалістична Радянська Республіка
 утв. — утворено, утворюють
 УФ — ультрафіолетовий
 УЦР — Українська Центральна Рада
 уч.-ще — училище
 фарм. — фармацевтичний
 ферм. — фермерський
 фіз. — фізичний
 фіз.-мат. — фізико-математичний
 фіз.-хім. — фізико-хімічний
 філос. — філософський
 фін. — фінансовий
 ф-ка — фабрика
 ф-но — фортепіано
 фортеп. — фортепіанний
 франц. — французький
 ФРН — Федеративна Республіка Німеччина
 ф-т — факультет
 х. — хутір (з назвою)
 харків. — харківський
 херсон. — херсонський
 хім. — хімічний
 хмельниц. — хмельницький
 хореогр. — хореографія
 хр. — хребет (з назвою)
 христ. — християнський
 худ. — художній, художник
 цАМФ — циклічна аденозинмонофосфорна кислота
 ЦАР — Центральнаафриканська Республіка
 цем. — цементний
 центр. — центральний
 церк. — церковний
 цит. — цитологічний
 ЦК — центральний комітет

ЦК — Цивільний кодекс
ЦНС — центральна нервова система
ЦПК — Цивільний процесуальний кодекс
ч. — частина (з цифрою)
черкас. — черкаський
чернівець. — чернівецький
чернігів. — чернігівський
ЧКУ — Червона книга України

чл.-кор. — член-кореспондент
(з прізвищем)
чол. — чоловік, чоловічий
ЧСС — частота серцевих скорочень
шир. — ширина
шк. — школа
ШКТ — шлунково-кишковий тракт
шт. — штат (адміністративно-територіальна одиниця, з назвою)

шт. — штука
ЮНЕСКО — Організація
Об'єднаних Націй з питань
освіти, науки і культури
(англ. United Nations Educational,
Scientific and Cultural
Organization)
яд. — ядерний
яп. — японський

Перелік основних скорочень у бібліографічному описі

КИРИЛИЦЯ

Авіаційний — авіац.
Автор-составитель — авт.-сост.
Автор-укладач — авт.-уклад.
Автор-упорядник — авт.-упоряд.
Аграрний — аграр.
Академія, академік — акад.
Альманах — альм.
Аналитический — аналит.
Аналітичний — аналіт.
Антарктический — антаркт.
Античний — ант.
Античний — антич.
Антропология — антроп.
Арабский — араб.
Арабський — ар.
Археографічний — археограф.
Археология — археол.
Археология, Археологічний — археол.
Архів, архівний — арх.
Архітектура, архітектурний,
архітектор — архіт.
Асоціація — асоц.
Астрономія, астрономічний — астр.
Бердянський — бердян.
Бібліотека — б-ка
Біологія, біологічний — біол.
Богословие, богословский — богосл.
Ботанка, ботанічний — бот.
Будівельний — буд.
Будівництво — буд-во
Бухгалтерський — бух.
Ветеринарний — вет.
Видання — вид.
Використання — використ.
Виправлення — випр.
Випуск — вип.
Випуск — вып.
Виробництво — вир-во
Вищий — вищ.
Відповідальний — відп.
Військовий — військ.
Вінницький — вінниц.
Вісник — вісн.
Вітчизняний — вітчизн.
Волинський — волин.
Всесвітній — всесв.
Внутренний — внутр.
Внутрішній — внутр.
Восток, восточный — вост.
Галицький — гал.
Генетичний — генет.
География, географический — геогр.
Географія, географічний — геогр.
Геологорозвідувальний — геологорозв.

Геология, геологический — геол.
Геологія, геологічний — геол.
Главный — гл., глав.
Головний — гол.
Господарство — госп-во
Грецький — грец.
Гірський — гір.
Горный — гор.
Государство — гос-во
Гуманітарний — гуманіт.
Давньогрецька мова — давньогрец.
Давньоруська мова — давньорус.
Дагестанский — даг.
Данська мова — дан.
Держава — д-ва
Дипломатичний — дип.
Дитячий — дит.
Дніпропетровський — дніпроп.
Доопрацьований — доопрац.
Донецький — донец.
Доповнений — допов.
Дослідження — дослідж.
Дослідний — дослід.
Древнегреческий — др. греч.;
древнегреч.
Древний — др.
Духовний — духовн.
Екологія, екологічний — екол.
Економіка — ек.
Економічний — екон.
Експериментальний — експерим.
Електроніка — електрон.
Етнографічний — етногр.
Етнографія — етн.
Єврейська мова — євр.
Європейський — європ.
Женщина, женский — жен.
Житомирський — Житом.
Жіночий — жін.
Загальний — заг.
Закарпатський — закарп.
Запорізький — запоріз.
Застосування — застосув.
Зоологический — зоол.
Зоологічний — зоол.
И др. — и другие
Известия — изв.
Император, императрица,
императорский — имп.
Инвестиции — инвест.
Инновационный — інновац.
Иностранный — иностр.
Информатика — инф.
Информационный — інформ.
Искусство — иск-во

Исландский — исл.
Исследования — исслед.
Инвестиції — інвест.
Інноваційний — інновац.
Інститут — ін-т
Інформаційний — інформ.
Ісландська мова — ісл.
Історія — іст.
Історіографія — історіогр.
Італійська мова — іт.
Кардіологія — кардіол.
Кибернетика, кибернетический — киб.
Киевский — киев.
Київський — київ.
Кіровоградський — кіровоград.
Клінічний — клініч.
Конний — кон.
Космический, космонавтика — косм.
Краеведческий, краеведение — краевед.
Краєзнавство — краєзнав.
Кримінальний — кримін.
Кримський — крим.
Кримсько-татарський — крим.-тат.
Культура, культурний — культ.
Культура, культурный — культ.
Культурология — культурол.
Латинська мова — лат.
Литературоведение — лит-вед
Лікарський — лікар.
Лінгвістика, лінгвістичний — лінгв.
Література, літературний — літ.
Літературознавство — літературознав.
Луганський — луган.
Львівський — львів.
Математика, математический — матем.
Математика, математичний — матем.
Медичний — мед.
Международный — міжнарод.
Менеджмент — менедж.
Метеорологічний — метеоролог.
Методичний — метод.
Методологічний — методол.
Механика, механический — мех.
Механічний — мех.
Миколаївський — микол.
Минералогия — минер.
Мирный, мировой — мир.
Мистецтво — мист.
Міжнародний — міжнар.
Місцевий — місц.
Мовознавство — мовознав.
Молодий, молодой — мол.
Московский — моск.
Московский — моск.
Музичний — муз.

Народний — нар.
 Науковий — наук.
 Научный — науч.
 Нафтовий — нафт.
 Національний — нац.
 Недвижимість — недв.
 Німецький язык — нем.
 Нідерландський язык — нидерл.
 Нижегородський — ниж.
 Нідерландська мова — нідерл.
 Німецька мова — нім.
 Новый — нов.
 Образотворчий — образотв.
 Общество — об-во
 Общий — общ.
 Одеський — одес.
 Оновлений — оновл.
 Освітній — Осв.
 Офіційний — офіц.
 Охрана, охранный — охр.
 Пам'яткознавство — пам'яткознав.
 Патология, патологический — пат.
 Педагогічний, педагогіка — пед.
 Перероблений — перероб.
 Переклад — пер.
 Переяславський — Переяслав.
 Пермський — перм.
 Персидський, перська мова — перс.
 Пожежний — пож.
 Поліграфічний, поліграфія — полігр.
 Политика, политический — полит.
 Політичний, політика — політ.
 Політологія — політол.
 Полтавський — полтав.
 Польський — пол.
 Польський — пол.
 Почвенный — почв.
 Православний — правосл.
 Природний — прир.
 Природничий — природн.
 Природокористування —
 природокорист.
 Проблема(и) — пробл.
 Промисловість — пром-сть
 Професор — проф.
 Психологічний, психологія — психол.
 Публикация — публ.
 Радянський — рад.
 Редакция — ред.
 Редакція — ред.
 Реферат — реф.

Розвиток — розв.
 Російська мова — рос.
 Рукописний — рукоп.
 Семейный — сем.
 Серия — сер.
 Серия — сер.
 Сільський — сільс.
 Сільськогосподарський — с.-г.
 Слов'янський — слов'ян.
 Советский — сов.
 Современный — соврем.
 Социальный — соц.
 Социология, социологический —
 социол.
 Соціальний — соц.
 Соціологія, соціологічний — соціол.
 Спеціальний — спец.
 Старослов'янський — старослов.
 Строительство — стр-во
 Сумський — сум.
 Суспільство — сусп-во
 Сучасний — сучас.
 Східний — сх.
 Та інші — та ін.
 Таврический — таврич.
 Творчий — творч.
 Теоретический — теор.
 Тернопільський — терноп.
 Технічний — тех.
 Технологічний, технолог — технол.
 Товариство — тов-во
 Токсикологічний — токсикол.
 Том. — т.
 Торговельний — торг.
 Транспорт, транспортний — трансп.
 Турецкий — тур.
 Угорська мова — угор.
 Ужгородський — ужгор.
 Український — укр.
 Університет — ун-т
 Университетский — унив.
 Университетський — унів.
 Упорядник — упоряд.
 Управління — упр.
 Фармакологія — фармакол.
 Фармацевтика, фармацевтичний —
 фарм.
 Физика, физический — физ.
 Физиологический, физиология —
 физиол.
 Фізика, фізичний — фіз.

Фізіологічний, фізіологія — фізіол.
 Філологічний — філол.
 Філософія — філос.
 Французька мова — фр.
 Фундаментальный — фундам.
 Харківський — харків.
 Харчовий — харч.
 Херсонський — херсон.
 Химия, химический — хим.
 Хирургия, хирургический — хир.
 Хімічний, хімія — хім.
 Хмельницький — хмельн.
 Хозяйство — хоз-во
 Християнський — христ.
 Художній — худ.
 Церковнослов'янська мова —
 церковнослов.
 Цивільний — цив.
 Частина — ч.
 Черкаський — черкас.
 Чернігівський — черніг.
 Чорноморський — чорномор.
 Чувашский — чуваш.
 Школа — шк.
 Экология, экологический — экол.
 Экономический — эконом.
 Этнография, этнографический — этн.
 Юридический — юр.
 Юридичний — юрид.
 Языкознание — яз-знание

ЛАТИНИЦЯ

Aufl. — auflage
 Bd. — band
 Cz. — część
 Ed. — edition
 Ed. by — edited by
 Et al. — et alia — and others
 Hrsg. von — herausgeben von
 Is. — issue
 Pod. red. — pod redakcją
 Pt. — part
 Réd. par — rédigé par
 T. — tome
 Tłum. — tłumaczenie
 Trad. par — traduit par
 Trans. by — translated by
 Vol. — volume
 Wyd. — wydanie

Допускається скорочення прикметників та дієприкметників,
 які закінчуються на

Онлайн версія на порталі

-авський, -адський, -жний, -азський, -айський, -альний, -альський, -аний, -анський, -арський, -ативний, -атичний,
 -атський, -ацський, -евий, -ейський, -ельний, -ельський, -ений, -енний, -енський, -ентальний, -енький, -ерський,
 -еський, -ецький, -зський, -ивний, -инський, -ирський, -истий, -иський, -ицький, -ичий, -ичний, -іальний, -івний, -
 івський, -ійний, -ійський, -ільний, -ільський, -інський, -ірський, -істий, -ічий, -ічний, -кий, -ний, -ній, -ований, -овий,
 -овський, -одський, -ольський, -орський, -ський, -уальний, -чий, -яний, -янський

шляхом відсікання цієї частини слова, а прикметників, що закінчуються на -графічний, -логічний, -номічний, -навчий
 відсіканням частин -афічний, -огічний, -омічний, -авчий.

Наявність слова у списку скорочень не виключає можливості вживання його повної форми у певних випадках.

Одиниці вимірювання та їхні скорочені позначення

Одиниця вимірювання	Скорочення	Одиниця вимірювання	Скорочення	Одиниця вимірювання	Скорочення
Ампер	А	Декада	дек	Міліметр	мм
Ампер-година	А·год	Декалітр	дал	Міліметр водяного стовпчика	мм. вод. ст.
Ангстрем	Å	Децибел	дБ	Міліметр ртутного стовпчика	мм. рт. ст.
Ар	а	Дециметр	дм	Міну́та кутова	'
Атмосфера технічна	ат	Джоуль	Дж	Моль	моль
Атмосфера фізична	атм	Дина	дин	Непер	Нп
Астрономічна одиниця	а. о.	Діоптрія	дптр	Ньютон	Н
Атомна одиниця маси	а. о. м.	Електронвольт	еВ	Оберт	об
Бар	бар	Ерг	ерг	Оберт за секунду	об/с
Барн	б	Ерстед	Е	Оберт за хвилину	об/хв
Бекерель	Бк	Калорія	кал	Октава	окт
Бел	Б	Кандела	кд	Ом	Ом
Бер	бер	Карат	кар	Парсек	пк
Біт	біт	Кельвін	К	Паскаль	Па
Вар	вар	Кіловат	кВт	Пуаз	П
Ват	Вт	Кіловат-година	кВт·год	Радіан	рад
Ват-година	Вт·год	Кілограм	кг	Рентген	Р
Вебер	Вб	Кілограм-сила	кгс	Сантиметр	см
Вольт	В	Кілоелектронвольт	кеВ	Світловий рік	св. рік
Вольт-ампер	В·А	Кілокалорія	ккал	Секунда	с
Гаус	Гс	Кілометр за годину	км/год	Секунда кутова	''
Гектар	га	Кілометр за секунду	км/с	Сименс	См
Генрі	Г	Кінська сила	к. с.	Стерадіан	ср
Герц	Гц	Кулон	Кл	Стокс	Ст
Година	год	Кюрі	кюрі; Кі	Тесла	Тл
Градус кутовий	°	Літр	л	Тонна	т
Градус Цельсія	°С	Люкс	лк	Фарад	Ф
Градус Фаренгейта	°F	Люмен	лм	Хвилина	хв
Грам	г	Метр	м	Центнер	ц
Грей	Гр	Мікромметр (мікрон)	мкм		

Компоненти для утворення десяткових кратних та частинних одиниць

Множник	Префікс	Скорочення
10 ¹	дека	да
10 ²	гекто	г
10 ³	кіло	к
10 ⁶	мега	М
10 ⁹	гіга	Г
10 ¹²	тера	Т
10 ¹⁵	пета	П
10 ¹⁸	екса	Е
10 ²¹	зета	З
10 ²⁴	йота	Й
10 ⁻¹	деци	д
10 ⁻²	санти	с
10 ⁻³	мілі	м
10 ⁻⁶	мікро	мк
10 ⁻⁹	нано	н
10 ⁻¹²	піко	п
10 ⁻¹⁵	фемто	ф
10 ⁻¹⁸	ато	а
10 ⁻²¹	zepto	з
10 ⁻²⁴	йокто	й

Онлайн версія на порталі
<https://vde.gov.ua>

ОСНОВНІ УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ НА КАРТАХ ВУЕ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ

НА ПОЛІТИЧНИХ КАРТАХ МАТЕРИКІВ І СВІТУ

- **РАВАЛПІНДІ** понад 1 000 000 жителів
- **ТЕГУСІГАЛЬПА** від 500 000 до 1 000 000 жителів
- **Андіналатубі** від 100 000 до 500 000 жителів
- **Сьодад-Акунья** до 100 000 жителів

НА ЗАГАЛЬНОГЕОГРАФІЧНИХ КАРТАХ ДЕРЖАВ

- **РІО-ДЕ-ЖАНЕЙРО** понад 3 000 000 жителів
- **ГВАДАЛАХАРА** від 1 000 000 до 3 000 000 жителів
- **ТИРУВАНАНТАПУРАМ** від 500 000 до 1 000 000 жителів
- **Фрайбург-ім-Брайсгау** від 100 000 до 500 000 жителів
- **Сток-он-Трент** від 50 000 до 100 000 жителів
- **Шпіталь-ан-дер-Донау** від 10 000 до 50 000 жителів
- **Кортіна-д'Ампеццо** до 10 000 жителів

Примітка. Столиці держав позначено червоним, центри залежних територій – жовтим.

НА КАРТАХ АР КРИМ І ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ

- **ДНІПРО** понад 1 000 000 жителів
- **КРИВИЙ РІГ** від 500 000 до 1 000 000 жителів
- **ВІННИЦЯ** від 100 000 до 500 000 жителів
- **МУКАЧЕВЕ** від 50 000 до 100 000 жителів
- **СВІТЛОВДСЬК** до 50 000 жителів
- **Пісочин** понад 10 000 жителів
- **Кострижівка** до 10 000 жителів
- **Яблунівка** Села
- **ІНГУЛЕЦЬ** віддалені частини міст (з населенням понад 500 000)

НА КАРТАХ РАЙОНІВ УКРАЇНИ

- **АНДРУШІВКА** Центри районів
- **Новоівницьке** Центри об'єднаних територіальних громад
- **Нехворощ** Центри селищних і сільських рад
- **Гленівці** інші населені пункти

КОРДОНИ ТА МЕЖІ

НА ПОЛІТИЧНИХ КАРТАХ СВІТУ, МАТЕРИКІВ, ЗАГАЛЬНОГЕОГРАФІЧНИХ КАРТАХ ДЕРЖАВ

- держав
- адміністративних одиниць
- демаркаційні лінії

НА КАРТАХ АР КРИМ І ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ

- держав
- областей
- районів і міськрад

НА КАРТАХ РАЙОНІВ УКРАЇНИ

- держав
- областей
- районів
- міськрад

ШЛЯХИ СПОЛУЧЕННЯ

- Залізничі
- Автомобільні дороги
- Морські пороми

- 154 — Морські шляхи, відстані в кілометрах
- Канали судноплавні

- ✈ Аеропорти
- ⚓ Морські порти

ІНШІ УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

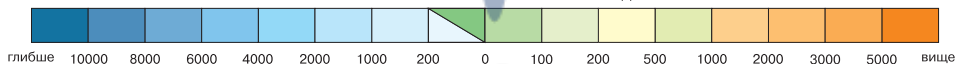
- а б Озера: а-прісні, б-солоні
- Озера з мінливою береговою лінією
- Річки, водоспади
- Річки, що пересихають

- Зимова межа плаваючої криги
- Літня межа плаваючої криги
- Піски
- Болота, солончаки

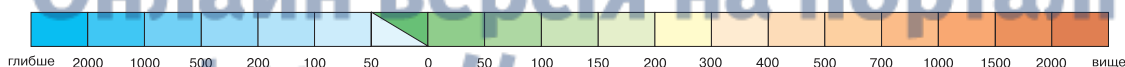
- Сухі річища (ваді)
- Материкові льоди
- Діючі вулкани
- Позначки висот над рівнем моря (м)
- Позначки глибин (м)
- Коралові рифи

ГЛИБИНИ І ВИСОТИ В МЕТРАХ

НА ЗАГАЛЬНОГЕОГРАФІЧНИХ КАРТАХ МАТЕРИКІВ І ДЕРЖАВ

НА КАРТАХ АР КРИМ І ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ

НА ІСТОРИЧНИХ КАРТАХ

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ

- **КИЇВ** Столиці держав
- **Вільно** Столиці залежних держав, державних утворів, провінцій, володінь
- **Луцьк** Центри дрібних адміністративних одиниць, володінь і територій
- **Ужгород** Інші

КОРДОНИ І МЕЖІ

- держав
- залежних держав і територій, державних утворів, володінь, адміністративних одиниць

Онлайн версія на порталі
<https://vue.gov.ua>

У К Л А Д А Ч І:

Киридон А. М., д-р іст. наук (керівник авторського колективу);
Арістова А. В., д-р філос. наук; Арістов М. В., канд. геогр. наук;
Бабка В. Л., канд. політ. наук; Білецький В. С., д-р геол. наук;
Борисенко К. Г., канд. філол. наук; Вечерський В. В., канд. архітектури;
Гайко Г. І., д-р геол. наук; Гірик С. І., канд. іст. наук; Головченко Н. І., канд.
пед. наук; Єнін М. Н., канд. соціол. наук; Зав'ялова Л. В., канд. біол. наук;
Іваненко А. О., канд. іст. наук; Калінічева Г. І., канд. іст. наук;
Кобріна Л. В., канд. хім. наук; Крайнікова Т. С., д-р наук із соц.
комунікацій; Лелюк О. Ю.; Мамонова Г. В., канд. фіз.-мат. наук;
Межжеріна Я. О.; Слюсарчук Л. І., канд. екон. наук; Тимочко М. Д., к.
фіз.-мат. наук; Тищенко А. О.; Торопчинова К. Л.; Філімонова Т. В., канд.
пед. наук; Шевчук О. Г.; Шліхта І. В., канд. іст. наук.

Наукові редактори:

Богорадова Ю. В.; Вербич Н. С., канд. філол. наук; Глухова С. В.;
Задорожня І. В.; Лашевська А. А.; Лашевська Г. А.; Мялківська Л. О.;
Чікарькова М. Ю., д-р філос. наук.

Літературні редактори:

Арістова А. В., д-р філос. наук
Богорадова Ю. В.

Бібліограф: Панчук Д. М.

Коректор: Богорадова Ю. В.

Художнє оформлення та макет:

Гутман М. Б., Гутман О. Е.

Карти до Великої української енциклопедії укладено
ДНВП «Картографія». *Укладачі карт:* Гречаний В. О., Ісаєв Д. В.

*Ілюстративний матеріал до статей енциклопедії підготовлений на основі фондів архіву
Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»; наданих авторами та співробіт-
никами установи матеріалів; творів, які вільно поширюються за умовами ліцензій Creative
Commons разом із творами, що перейшли в суспільне надбання.*

ВЕЛИКА УКРАЇНСЬКА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

т. 2

Акц-Аор

Підписано до друку 01.11.2020.
Формат 84 × 108 1/16.
Ум.-друк. арк. 80,64.
ДНУ «Енциклопедичне видавництво»
01030, м. Київ, вул. Б. Хмельницького, 51-а,
тел. (044) 235-61-62

Віддруковано у ТОВ «ПК «Типографія від «А» до «Я»
02068, м. Київ, вул. Колекторна 38/40,
тел. (044) 562-37-03

Свідцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 3862 від 18.08.2010 р.

Велика українська енциклопедія, т. 2 / Упорядник
В27 д. і. н., проф. Киридон А. М. — К. : Державна наукова уста-
нова «Енциклопедичне видавництво», 2020. — 768 с.

ISBN 978-617-7238-39-2

«Велика українська енциклопедія» — перше за доби
незалежності універсальне багатотомне енциклопедичне
видання з усіх галузей знань.

У стислій і доступній формі представлено найвидат-
ніші події та постаті світової історії, науки, культури; ін-
терпретовано найважливіші відкриття людського розуму
і витвори людських рук, суспільні інституції та господар-
ські структури, що вплинули на долю народів; відображе-
но рух політичних і культурних ідей та динаміку наукових
уявлень. Україна постає не лише органічною складовою
частиною багатоманітного світу, а й суб'єктом його інтер-
претації.

Видання призначене науковцям, студентам, школя-
рам, а також усім, хто цікавиться енциклопедистикою.

УДК 030 (477)